

BISMARCK, A SOCIALPOLITIKUS.

Bismarck a socialpolitikában vezérlő motívumai és eszközei tekintetében épp oly kevésbé volt egész pályáján ugyanaz, mint működése egyéb terein. Kevésbé a változó, fejlődő viszonyokhoz való simulás, mint inkább saját egyéni kifejlődése folytán történt ez így.

Ezen fejlődést egészben négy korszak jelöli meg. Az első korszak a feudális velleitásoké, a melyben ő, mint a liberális eszmének *gazdasági* téren is ellensége, a tőke, a szabad verseny, a munkafelosztás ellen a *czéhet* játszsza ki, az ebben élő conservatív eszme védelme és megtermékenyítése céljából. Ezen korszakot követi a második, a mikor az idő hiányának kényszere alatt — mert politikai munkával van elfoglalva — csak alkalmilag és dilettáns módra érdeklődik gazdaság-társadalmi kérdések iránt. Ezen korszak vége felé 1870—1876-ig — ha nem előbb, — Bismarck Lassalle, Huber A. V., Dühringből kiindulva, a kathedra-socialista iskolához hasonló felfogásokra jutott. Valódi tevékenységet a gazdaság- és socialpolitikai téren ezen időben nem fejtett ki. Ministertársaival socialis kérdésekről levelez, eltűri elutasító válaszaikat, meghajol tanácsosaik jobb belátása előtt és utoljára hallgat. Csak a *harmadik* korszakban látjuk önzőbben és cselekvőleg; »keresztény« mivoltát gyakorlatilag érvényesíteni, azaz a socialdemokratia egyidejű repressiója mellett a munkásbiztosításban kifejezésre juttatja, miközben a socialis reform más iskolaszerű következményeit visszautasítja.

A *negyedik* korszakban végre e háromnak velleitásain túlesett, különösen pedig elítéli azt a feltevést, mintha socialis reformok által a tömegeket meg lehetne nyerni, a socialdemocratia csábításai ellen meg lehetne óvni és már most a természetes automatikus (a technikai haladással járó) socialis haladástól többet vár, vagy legalább is nem kevesebbet, mint a socialpolitika intézkedéseitől.

Az *első* korszak Bismarckja, vagyis Bismarck-Schönhausen képviselő a nagy tőke, a városok industrialismusának, a korlátlan szabad versenynek ellensége. Követeli a kis ipartestüle-

tekben való szervezkedést eme hatalmakkal szemben, ugyanazon okokból, a melyek miatt a vidéken egészséges parasztsztyály fentartását kívánja. Megvallja, hogy számára az ilyen testületek nyújtotta politikai előnyök állanak előtérben. Gyűlöli az ipart és annak munkásait, mint a szabadelvű, sőt a forradalmi eszme képviselőit. »A gyárak — ez az ő eszmemenete — gazdagítják az egyest, ellenben nekünk a proletárok, a rosszul táplált, létük bizonytalansága miatt az államra veszélyes munkások tömegét nevelik fel; az iparosok a középsztyály magvát teszik ki, ez pedig egy oly tagja az államéletnek, mely épp oly szükséges, melynek fentartása épp oly fontos, mint egy szabad parasztsztyály megteremtése volt e század elején.« Azonban csak a testületi kényszer óvhatja meg, csak ez védelmezheti a mesterek többségét az egyes nagyforgalmi tőkével ellátott patentmesterek concurrentiája ellen. »Ma mindenütt azt mondják, hogy a tömegnek kell dolgoznia és ezért lényeges, ki tud legjobban éhezni és az versenytársát tönkre is éhezi; a ki a legkevésbé solid árukat szállítja; halálra gyűri ellenlását.« Ez ellen, Bismarck szerint, csak úgy lehet valamit tenni, ha a testületet arra képesítjük, hogy a készítendő tárgyak árát meghatározza és egy ezen tárgyak minőségének megfelelő árt is megállapítson, azt úgy szabályozza, hogy a kézműves a mellett megélni és szükség esetére félre is tudjon tenni!« A testületi kényszer egyúttal a túlságos munkafelosztás ellenszere, egy munkafelosztásnak, mely — Bismarck a szabómesterséget hozza fel példának — annyira megy, hogy egyes legények már nem egyedül kabátok, nadrágok vagy mellények készítésével foglalkoznak, hanem igenis egész nap nem tesznek egyebet, mint hogy gomblyukakat kivarnak és gombokat fel varrnak.« »Nem látok, véli Bismarck, más lehetőséget, hogy ennek útját álljuk, mint a testületi kényszert, »ha a testület jogosítva van a legények száma fölött, kiket egy mester tarthat, határozatokat hozni, úgyszintén azoknak változása fölött is«. A védelmet a tőke túlereje ellenében pedig a testület associatio által érheti el, »mert az associatio képes azon élőerőket, melyek a nagy tőke számára kínálkoznak, megszerezni, p. o. a nyerstermények nagy és tömeges bevásárlását és más megtakarításokat, melyeket nem kell közelebbről megjelölnöm«.

Látni tehát, mint tűnnek fel utoljára használható és modern, sőt a maguk idejében majdnem új eszmék, mint a kézművesek associatioja nyersterménybeszerző szövetkezetben, továbbá — arra is utal — mint a raktári és hitelszövetkezetek és

odaállnak olyanok mellé, melyek az idő kerekét visszafelé akarnák forgatni.

Ez tehát Bismarcknak, mint socialpolitikusnak, első korszaka. Ő ebben romantikus. A forradalom neki a városokat részben a proletariátus kezében mutatta be. Ezért fontos az ő szemében a városok conservatív pártját, a kézműveseket megerősíteni. Legalkalmasabb eszköznek tűnik fel előtte e célra a testületi szervezés. A mi javaslatot egyenként felhoz, az részben használható, sőt értékes, mások ellenben lehetetlenségek, mint pl. az árszabályok megújítása! De ez a korszak hamar véget ér.

A következő korszakban Bismarck magát teljesen a politikai kérdéseknek és feladatoknak adja oda, különösen a külpolitikának, azután pedig a ministeriumba való belépésnek pillanatától kezdve, a belpolitikának is, de lemondva a gazdasági és socialis ügyekben való önálló fellépésről. Csak kevés szabad órájában foglalkozik ezekkel és ekkor nem szeretet nélkül. Az 1863—1865-iki időközbe esnek egyes gyakorlati kezdeményezések, az aggkor számára való biztosító intézeteket és a termelési szövetkezeteket illetőleg. 1866—1870-ig szünetel. Az 1870, év utáni első időben elvi jelentőségű nyilatkozatokat tesz egy socialpolitika jogosultságát és szükségességét illetőleg. Ő itten a »Kathedersocialismus«-hoz hasonló eszméket penget. Abban a pillanatban persze, midőn socialpolitikájával a nyilvánosság előtt működik, Bismarck a kathedrasocialismustól annyiban, a mennyiben hozzája tartozott volna, már elpártolt.¹⁾

1877-től lehet számítani a harmadik korszakot Bismarcknak mint socialpolitikusnak fejlődésében. Éveken át tartott alkalmoszerű, azonban mindig intensiv foglalkozás után ezen terület kérdéseivel valahára »késznek érzi magát és véleményét minden ellenmondással szemben megóvjá. Köztudomásúlag 1881-ben ezt így magyarázta meg:

»Tizenöt éven át a külügyi politika foglalt le; az 1877-ik évet, melyet megneveztem, oly okokból, a melyeket ismerek, határozottan mint döntőt, korszakot alkotót tekintettem diplomatai feladataim részére, de egyúttal mint olyant is, a mely-

¹⁾ Ezt Schmoller is elismeri, 1. Bismarck emlékezete 32. o. »A mily kevés történt akkor gyakorlatilag a socialpolitikában, olyannyira világos és számos bizonyíték által megállapított tény, hogy Bismarck nézetei 1876-ig körülbelül ugyanazon irányban mozogtak, mint a socialpolitikai egyesület alapítóié.«

ben engem az országban mutatkozó ínség, a kohók kioltása, az ipar, a munkások életmódjának hanyatlása, minden üzlet pangása oly közelről érintett, hogy ezekkel a dolgokkal foglalkoznom kellett.

A gazdasági ügyek szemlélete buzdítja Bismarckot a vám- és socialpolitikai actiókra. Itt azonban a socialpolitika egész menete érdekes és azon szándékok, melyek mögötte rejlettek. Bismarck, midőn védelméről van szó, még mindig azon trombitát fújja, mint azelőtt és a melyet később a kathedrasocialismus, sőt a socialismus is fúj. A laissez faire elvét oda magyarázza, hogy az »lehetőleg sok önkormányzatot, korlátlanágot és alkalmat jelent a kis üzletnek a nagy tőke által való felszívására, valamint a tudatlan és tapasztalatlanok az okos és fúrfangos által való kiszipolyozására.«

Különben félreáll az egykorú társadalmi tudomány törekvései mellől. Tanácsadója a socialis dolgokkal való foglalkozásának első idejében nem, mint alkalmilag mondták, Bucher Lothar, hanem Wagener Hermann volt, a ki már 1876-ban meg volt bizva egy emlékiratkészítésével a munkás-biztosításról.¹⁾

Ez az az út, melyre Bismarck most rálép. Az első munkás-biztosító törvények előkészítése hosszabb időt vesz igénybe. Midőn végre 1881-ben a balesetbiztosítási törvényt beterjeszti, ezt mindenekelőtt a manchesteri álláspont visszautasításával teszi-

Ama kísérlettel szemben, hogy a Bismarck-féle socialpolitikát, mint socialismust diskreditálják, az a kijelentés hangzik el, hogyha »a képviselő úr törekvéseink számára nevet akar találni, melyet szívesen elfogadok, úgy az csak a gyakorlati keresztény-

¹⁾ Busch Naplójegyzetek III. 303. o. erről következő érdekes feljegyzést hozza: »1890. szeptember hó 5-én Bücher meglátogatott. Közleményei közül legérdekesebb, hogy Friedrichsruheban A Vagener Hermann egy, a herczeghez intézett levelét találta, melyből kitetszik, hogy már 1876-ban meg volt bizva a munkaközvetítésről egy emlékirat készítésével. A Kreuzzeitung régi embere ebben az időben, midőn Bismarck bizonyára először gondolt a munkásügyei való praktikus foglalkozásra és a socialdemocratia elleni positiv küzdelemre, segéde és tanácsadója volt.« Bücher határozottan tagadta, hogy a kancellár vele ezen kérdéstről valaha beszélt volna.

Régebben, a csendes időszakban, mint tudjuk, Lassalle vitt Bismarcknak eszméket és megbarátkoztatta őt a termelésre irányuló associatio eszméjével Bismarcknak erről szóló jelentése ismeretes.

Bismarck erről a többi között következőket beszélte: »Én Lassallét háromszor, mondjuk négyszer láttam. Beszélgetéseink órákig tartottak. Tárgyalásoknak ezek nem nevezhetők, mert beszélgetés közben én ritkán jutottam szóhoz. Beszélgetéseink az általános szavazati jog körül forogtak, azután szó volt a termelő szervezeteknek állami segélyezéséről, egy oly dolog, melynek

ség» lehet. Továbbá először találkozunk amaz, az egész Bismarck-féle socialpolitikára jellemző fejtegetéssel, hogy »az egész socialpolitika függőségi helyzetben van és abban kell is lennie az általa érintett hivatások teherviselő képességétől és ez a teherviselőképesség nem tekinthető eleve biztosítottnak.«

»Ha a nagyipart elejtjük, ha oda engedjük jutni a dolgot, hogy a külfölddel nem tud többé versenyezni, ha oly terheket akarunk rája róni, melyekről nincsen bebizonyítva, vajjon tudja-e azokat viselni, úgy talán azoknak tetszését nyernők meg, a kik bosszúsággal szemlélnék mindenkit, a ki gazdagabb, mint ők. De ha megbuktatjuk a nagyiparosokat, mit csinálunk a munkásokkal ? Akkor csakugyan ama kérdés előtt állnánk, melyet Richter képviselő úr aggódva fölvetett, hogy a munka szervezéséhez kellene hozzálátnunk; mert mi, ha egy telep, mely húsz-ezer vagy még több munkást foglalkoztat, tönkremegy, mert a nagyiparosok a közvélemény és a törvényhozás előtt mindig közveszélyeseknek denúciáltatnak és ennek következtében elvesznek, mi még sem engedhetnénk húszezer és több százezer munkást elzúlni és éhen veszni. Akkor az igazi államsocialismusra kellene rátérnünk.«

Az itt felhozott okokból Bismarck a következő évben állást foglal a munkásvédelem további kiterjesztése ellen. Azt mondja: »Hol van az a határvonal, a meddig az ipart meg lehetne terhelni a nélkül, hogy leölnők a munkás tyúkját, mely neki a tojásokat rakja? Ha az ipartól állami követelmények betöltését kívánjuk — és egy bizonyos fokú megelégedettség elérése mindenkinél, csakis állami követelmény, mely az iparnak

helytelenségéről a mai napig sem győztek meg. Nem tudom, vajjon Lassalle heves érvelésének vagy pedig saját meggyőződésének hatása alatt, melyet részben Angliában való tartózkodásomkor 1862-ben merítettem, nekem úgy tetszett, hogy termelő-szövetkezeteknek felállításával, a mint Angliában virágzó viszonyok között léteznek, megvan a lehetőség a munkás sorsán javítani és neki a vállalkozói nyereség jelentékeny részét biztosítani. Beszéltem erről ő Felsőségével és a király sajátjából adott nekem pénzt annak megkísérlésére, lehetséges-e ilyesmi; az összeköttetést megadta egy munkásküldöttség, mely munkaadói tendentiósus politikája folytán elvesztette kenyerét és jelentkezett, hogy ilyesmit megpróbáljon. Ha ezen ügyben tanúsított magatartásom miatt szemrehányás érhet, úgy ez csak az lehet, hogy nem folytattam a dolgot kielégítő eredmény eléréséig.

Ha emlékezetem nem csal, azon benyomást nyertem, hogy a berendezés és foglalkozás gyárüzemi része semmiféle nehézséggel nem járt, hanem igenis az üzleti rész volt az, melyen az egész dolog megakadt, a nyert termények értékesítése utazók által, raktárakban, minták útján. Ezt mind nem lehetett megcsinálni azon sphaera körében, melyet a munkások áttekinteni tudtak.

meglehetősen közömbös lehet, — ha az ipartól állami czélok megvalósítását kívánjuk, akkor nagyon is meg kell ismerkednünk az ipar teherviselő képességével. Ha nyeresége apad, akkor az a szerencsétlenség áll be a munkás részére, mely véleményem szerint sokkal nagyobb, mint a munkaidő hosszú tartama, t. i. a kenyérnélküliség veszélye.«

A socialdemocratiával Bismarck nyilvánosan először a birodalmi gyűlésen 1876. február 9-én mondott beszédében foglalkozik. Ekkor még azt hiszi, hogy a büntetőjogon kívül az iskolát is mozgósíthatja a socialdemocratia ellen és egyúttal óva intí a birodalmi gyűlést, hogy ne bánják a socialdemocratiával, mint *quantité négligeableval*, szónokaik beszédei felett ne térjenek hallgátással napirendre, mintha azokat a levegőbe mondották volna, hanem igenis válaszoljanak azokra és czáfolják meg ekként a socialdemocratiát az ország előtt.

»Ha itt, így fejt ki azt közelebbről, egyike a socialdemocrata képviselő uraknak beszél, úgy szokás, arra nem felelni és általában úgy bánni el vele, mintha egy más világból beszélne, melylyel nekünk itt foglalkoznunk nem kell. Nem tudom, uraim, vajjon ez helyes-e? Ha képviselő, vagy teljesen egészséges, munkaképes minister volnék, sokkal erősebben és közvetlenül támádnám meg az onnan felállított teoriákat.«

Mindebből az tetszik ki, hogy Bismarck akkor még egész más szemmel nézte a socialdemocratiát, mint egy évvel később. Egyelőre azt hitte, még segíteni fog, ha a bajok ellen oly eszközökkel küzdenek, melyek a büntetőbírótól teljesen függetlenek. Ezt 1876-ban mondotta. Azonban már 1877-ben a repressio politikáját követte.

Bismarck fejlődésének, mint socialpolitikusként, harmadik korszakában tehát ismét oly irányban látjuk őt működni, melyet, ha a katedra-socialismussal összehasonlítunk, úgy ettől nagyon is eltérőnek kell találnunk. Régebben, mielőtt a socialis tevékenység terére lépett, azon javaslatokat, melyek akkor és később is, a Németbirodalom által követendő socialpolitikát illetőleg a levegőben lógtak és melyek a katedra-socialisták által ismét újból és újból előtérbe toltak, megfontolta és támogatta. Mielőtt Wagenert a munkásbiztosításról kidolgozandó memorandum elkészítésével megbízta, 1872-ben tőle egy javaslatot kívánt a normál-munkanapról. Összehasonlító vizsgálat folytán azonban azon véleményre jutott, hogy a munka védelme a külföld ellen hatá-

sosabb formája a socialpolitikának, mint az úgynevezett szorosabb értelemben vett munkásvédelem messzemenő kiépítése.

Egy bizonyos bizalmatlanságot a tudomány ellen sem ezen, sem más alkalmakkor nem titkolt el. Midőn a birodalmi gyűlésnek az úgynevezett közgazdasági tanács felállítását ajánlja, oda nyilatkozik, hogy a tudomány, mely némely kérdésekben oly messzire előrenyomul azon viszonyokba, melyeket a császári program által felállított feladatok gyakorlati megoldásához ismerni és megfontolni kell, nem ment be oly mélyen, hogy bennünket elegendőleg kioktathasson.

Azonban daczára annak, hogy ő a harmadik korszakba való lépése előtt nem helyez súlyt arra, hogy a társadalmi tudománnyal bárminemű közelebbi érintkezésbe lépjen, daczára annak, hogy nyomatékosan hangsúlyozza gondolkodásának emancipációját, egy eszmemenete mégis megmaradt az 1871—1876. theoretikus évek alatt vele kötött szellemi rokonságból. És ez az a vélemény, hogy a socialis reform által a különben a socialdemokratiához húzódnó tömegeket magához vonzhatja. Az e téren tapasztalt csalódás érlelte meg fejlődésének negyedik fasisáát a socialpolitikai működés terén.

Bismarck a socialis reformtól (kapcsolatban az u. n. socialista törvénynyel) a socialdemokratiának mindinkább való összezugorodását várta. Erre vonatkozó hivatalos és nem hivatalos nyilatkozatainak száma nagy. »Egyszer csak meg kellett kezdeni a munkások kibékítését az állammal.« »A vagyoni nélküli osztályoknak, az örökségből kitagadottaknak megelégedése egy nagyon nagy összeggel sincsen túlságosan drágán megvásárolva.« »Nekik (t. i. a munkásoknak) be kell látniok, hogy az állam *hasznos* is, hogy nemcsak követel, hanem ad is.« »A kormány feladata, hogy azon ürügyeket, a melyeket a tömegek felbujtására használnak, a melyek őket bűnös tanok iránt fogékonyakká teszik, a mennyire csak rajta áll, eltávolítsa.« »Az államban eddig védteleneknél ama meggyőződésnek kell meghonosodnia, hogy az állam nemcsak akkor emlékszik meg róluk, a midőn arról van szó, hogy újonczok állíttassanak, vagy pedig osztályadók gyűljenek be, hanem igenis akkor is gondol rájuk, midőn arról van szó, hogy megoltalmazza és támogatja őket, hogy őket gyenge erejükkel az élet nagy hadi útján le ne döntsék és össze ne tiporják.«

Érdekes, hogy Bismarck a socialdemokratia elleni kivételes törvényekhez való jogot mindig csak az egyidejű socialpolitikából merítette.

1884-ben kimondja : »A jogot a kivételes törvények érvénybenhagyásához ama kötelesség teljesítéséből merítjük, melylyel mint keresztény törvényhozás tartozunk.« »A bátorságot a visszatorló intézkedésekhez pedig azon akaratomból merítem, dolgozni azon, hogy az élet nehézségeit, igazságtalanságait, melyek miatt a munkásoknak panaszkodniuk kell, a mennyire azt egy keresztény államközösség csak teheti, enyhítsük és azokon segítsünk.«

Tehát kettős munkát kell végezni: a socialista törvényeknek el kellene ijeszteni a socialdemokráciában való részvételtől, vagy legalább is a már »beteg« területek vagy néprétegek körül kordont vonnia és ezen határi meg kellene erősíteni a birodalom socialpolitikájának, a melyről Bismarck kifejtette, hogy 1. a védvámpolitika, 2. az adópolitika és 3. a munkásbiztosítás politikája által hat. Azon hitben volt, hogy »munkásainkra hatással lesznek a szövetséges kormányok törekvései, melyek segíteni akarnak rajtuk és érzékkel fognak bírni a nehézségek iránt, melyekkel e törekvések a parlamenti téren találkoznak«.

Ezen tradícióval, melyhez sokáig ragaszkodott, 1889—90-ben szakított. És ezzel következik be socialpolitikai iránya fejlődésének negyedik korszaka. Legjobban jellemzi ezt az a nyilatkozat melyet a koronatanács 1890. január 24-én tartott ülésében tett. Azt a vallomást tartalmazza, melyet hiába keresünk a »Gondolatok és emlékeikben« Bismarck tapasztalatainak lerakódását ezen a téren. Miután Bötticher minister a két császári rendelet első tervezetét felolvasta, melyekben az uralkodó akarata az iránt nyilvánult meg, hogy a munkásbiztosításra vonatkozó alkotásoknak további kiépítése mellett az ipartörvény rendelkezéseit a gyári munkások viszonyairól is rendezni kell, Bismarck ezeket mondta :

1. A vasárnapi, női és gyermekmunka korlátozásának célja előtte is úgy lebeg, mint a melynek megvalósítására törekedni kell. De míg neki be nem bizonyítják, miképen lehetne kipótolni azt a sok milliót, melyeket a munkásosztálytól a munkabér ezen korlátozásával elvonnak, a nélkül, hogy az ipar és az állam versenyképessége ez alatt szenvedne, ő azt hiszi, hogy ezen az úton csakis annyira szabad haladni, a mennyire a leg-sürgősebb szükség követeli.

2. Mindenesetre el kell kerülni annak látszatát, mintha legfelsőbb helyen és a kormánynál az a nézet uralkodnék, hogy a munkások kívánságaival való paktálás útján kell a socialis békéhez eljutni. Semmi sem tévesebb, mint az a felfogás, mely azzal hízeleg magának, hogy egy, a munkásosztály javára kez-

deményezendő erélyes törvényhozási actióval a socialdemokraciát az ő kétségtelenül forradalmár útjáról a fennálló állami és társadalmi rend talajára lehetne visszavezetni. Történelmi tapasztalás és az emberi természet helyes megítélése ellenkezőleg ama feltevéshez vezetnek, hogy a munkások követeléseai azon arányban fognak növekedni, a melyben a törvényhozás a munkás és munkaadó közötti jogviszonyba bele fog nyúlni és előbbieket azon hitben fogja ringatni, hogy ők a vállalatok részéről kizsákmányolás tárgyát képezik. Lehetetlenség törvényhozási intézkedések által a munkást oda juttatni, hogy ő magát megelégedettnek érezze és a socialdemokrata törekvéseknek ellenálljon. Míg a munkás valakit lát, akinek jobb sorsa van, mint neki, elégedetlen lesz és ezen elégedetlenségét annál erélyesebben fogja kifejezni, mentői inkább mutatják neki, hogy az nem »jogosulatlan«.

3. Nem szabad félreismerni azt sem, hogy a »természetes úton« a munkások életmódjának javulása magától véghez megy, a mint a munkások mai existenciájának összehasonlítása az 50 év előttivel mutatja.

4. A mellett lehetne a betegek és rokkantak, valamint a koruk miatt szerzőképességüket elvesztett munkások biztosításának eddig követett útján a munkások sorsának a modern gazdasági élettől elválaszthatatlan nehézségeit enyhíteni.

5. A mi az úgynevezett munkásvédelmet illeti, úgy ezt a célzt Németország egymaga éppen nem, hanem legfeljebb valamennyi kulturállam együttműködése érhetné el.«

Így Bismarck. Emlékezetes és sajtósávos szavak ezek, a melyekben vallomását ezen nehéz órában egybefoglalja. Az illusiókon, a melyek a harmadik korszakban még lebilincselve tartják, már túlesett. Mert mi sem lehet csattanósabb amaz ellentétnél, melyben szavai a sociális reformnak a munkások »kielégítésére«, »kibékítésére« vonatkozó kilátásai tekintetében korábbi hivatalos, majdnem tuczatszámra ismételt kijelentéseihez állanak. Hivatalos működésének utolsó órájában Bismarck beismeri, hogy a remények, melyeket egy évtizeden át és még tovább táplált és a melyekből kiindulva socialpolitikájának nagy művét megalkotta, romba dőltek és úgy a »történelem tapasztalataival«, mint az »ember természetével« ellentétben állanak.

Senki sem ismerheti félre, hogy a herczegnek utolsó »hivatalos«, azonban kétségtelenül a legnagyobb felelősség tudatában tett nyilatkozata a sociális kérdéshez való állásfoglalásának egy új korszakát nyitja meg, még pedig olyant, mely tel-

jesen a »fejlődés« és nem visszaesés vagy hanyatlás jellegét viseli magán. Mert a negyedik korszak nézetei okvetlenül azon alapulnak, a mire a harmadik megtanította, a mit ez neki tapasztalatokban és anyagokban reflexióihoz eredményezett.

Halála után megjelent művében a »Gondolatok és emlékekben« sem tekint bizalommal a jövőbe:

»A kívánó elem — úgymond — állandóan a nagyobb tömegnek döntő túlsúlyával bír.«

»A tömeg saját érdekében kívánatos, hogy ezen döntés veszélyes sietség és az állam szekerének összerombolása nélkül történjék.«

»Ha mégis ez utóbbi történnék, úgy a történelem körfutása rövid időn belül a diktatúrához, az erőszak uralmához visszavezetne, mert végre a tömegek is alá vannak vetve a rend szükségérzetének.«

Az eszközöket, melyekkel ezen veszedelmes körből ki lehetne szabadulni, Bismarck nem nevezi meg. Rájuk mutat, de csak hiányosan. Így a szabad sajtó és a parlamentek lehető visszaéléseiről beszélt. A pártokra és az uralkodóra apellál, hogy ebben tartsák meg a helyes szemmértéket.

A mi a pártokat illeti, úgy az intelligensebb osztályok józanságát a nagy tömeg mohóságával szembeállítja, mely utóbbinak belátása eléggé tompa és fejletlen ahhoz, hogy ügyes és becsvágyó vezérek retorikája által magát befonassa. Megengedi, hogy az intelligens osztályok józansága a vagyon megtartásának anyagi alapján áll és azon nézetben is van, hogy a törekvés kereset után nem kevésbé jogosult, de az állam biztonsága és továbbképződése számára mégis azok túlsúlya, a kik a vagyont képviselik, a hasznosabb.

Íme ilyen eszmék vannak lefektetve a socialpolitikai végrendeletből a »Gondolatok és emlékekben«.

Dr. Wolf Julius,
boroszlói egyetemi tanár.

FIUME.

— Második közlemény. —

III. Hogyan jött létre a *provisorium* ?

Az országos bizottság, melyet a magyar országgyűlés a horvát-szlavon országgyűlés és Fiume küldött ki a végből, hogy az 1868 : XXX. t.-cz. 66. §-a értelmében Fiume autonóm viszonyait közös egyetértéssel szabályozzák, nem bírt megegyezésre jutni a kérdés végleges rendezése iránt. Ekkor a horvát küldöttség azt indítványozta, hogy »az országos bizottság alkalmas ideig (bis zur geeigneten Zeit) elnapoltassék s addig Fiume városa kerületével együtt a központi kormány által igazgattassék (durch die Central-Regierung verwaltet)«; Fiume vármegye pedig (a mely az 1868 : XXX. t.-cz. szerint is horvát terület, de az időtájt Fiume városával együtt királyi biztos alatt állott) az autonóm horvát kormánynak adassék át. Ezt az indítványt a másik két küldöttség is elfogadta bizonyos hozzáadással, a mely azonban itt nem fontos és bátran mellőzhető s így a küldöttségek az iránt, hogy ideiglenesen mi történjék, megállapodásra jutottak. Az országgyűlések hasonlóképen. Így a képviselőház 1870. márczius 15-én a következő határozatot hozta: »A fiumei kérdés ügyében kiküldött magyar bizottság jelentése tudomásul vétetvén, fölhatalmaztatik a ministerium, hogy addig is, míg a függő kérdések véglegesen megoldathatnának, egy provisoriumot állítson föl oly módon, hogy a királyi biztos működésének megszüntetésével nevezzen ki kormányzót, továbbá a ministerium Fiume várost és közigazgatását vegye át és intézze, Fiume vármegye pedig adassék át az autonóm horvát kormánynak. Végül felhatalmaztatik a kormány, hogy miután a közös ügyek elintézése, kereskedelmi és tengerészeti tekintetben fönnakadást nem szenvedhet, az említett kereskedelmi és tengerészeti ügyek ellátásáról is kellőleg gondoskodjék«. (Ez utolsó felhatalmazás nem tartozik szorosan a provisorium kérdéséhez, csak teljesség végett közlöm.)

A horvát országgyűlés 1870. évi július hó 20-án hozott lényegben ugyanily értelmű határozatot azzal, hogy Fiume város és kerületére nézve az e részben fenforgó kérdés végleges elintézésének bekövetkezéséig oly szerződés léptetessék életbe, mely a fennálló törvényeknek, nevezetesen pedig a közjogi kérdések ki-egyenlítése iránt létrejött egyezménynek megfelelően s minden irányban kielégítő legyen.

Ezen országgyűlési határozatok alapján a ministertanács július 21-én előterjesztést tett a királynak a provisorium tárgyában és a király e javaslatot el is fogadta július 28-án kelt legfelső elhatározással¹⁾ s így azon 21-iki felterjesztésben foglaltak szerint lettek a függőben maradt fiumei kérdések ideiglenesen szabályozva, jött létre a provisorium.

Ez a provisorium szól a »politikai közigazgatásról«, aztán a törvénykezési ügyekről s végre a cultus- és közoktatási ügyekről. Hiszen tudjuk, hogy csak e körbe vágó kérdések szabályozatlanok és képezik vita tárgyát az 1887 : XXX. t.-cz. óta; mert a többi állami ügyek, melyek az egész államra nézve közösek s egységes szervek által intézendők, már abban a törvényben a »közös országgyűlés« és a »központi kormány« hatáskörébe lettek utalva.

A politikai igazgatásra nézve megállapítja, hogy Fiume közigazgatásának az élén a kormányzó áll, vezeti a fiumei községi képviselői és az országgyűlési választásokat. Jogában áll a közgyűléseken elnökölni. A kormányzó készíti el a köz-igazgatás tekintetében szükséges *statumokat* a helyhatósági képviselői közreműködése mellett s terjeszti a ministerium jóváhagyása alá etc.

Az igazságszolgáltatásra nézve (hol figyelembe veendő az 1871. évi 3870. sz. »Szabályrendelet« is, melyet a miniszerelnök, az igazságügyminister és a bán együttesen adtak ki) megemlíthető az, hogy Fiumében kir. törvényszék állítatik fel. Felelőssel a kir. táblához, onnét a kir. curiához.

A cultus és közoktatás tekintetében a magyar cultusminister és a budapesti országgyűlés illetékessége állapíttatik meg, kivéve a fiumei horvát gymnasiumot, mely a bán, illetőleg a zágrábi országgyűléstől fog függeni.

Mindezeket csak futólag érintem; általánosan ismert dolgok, s csak a kép teljessége végett említettem fel. A kérdés, mely

¹⁾ Találhatók az 1881—4. képviselőházi irományok 888. sz. a.

megvizsgálást érdemel, az, hogy magának e provisoriumnak mi a jogalapja s a végleges rendezésig kinek mi hatásköre van e tárgyak körül eljárni, szabályt hozni vagy változtatni?

A mi a provisorium jogi alapját illeti, e kérdésben már legelső alkalommal, mikor felvetődött, két ellentétes felfogás állott egymással szemben. Mint fentebb láttuk, a képviselőház 1870 márczius 15-én tárgyalta a kiküldött országos bizottság jelentését, mely tudvalevőleg oda concludált, hogy a végleges rendezésig Fiume a magyar kormány igazgatása alá adassék. Horváth Mihály előadó módosítást indítványozott. E kifejezés helyett: »utasítaná oda a kormányt« e szavak volnának teendők: »hatalmazná föl a kormányt«. Ez pedig azért szükséges, mert a horvát országgyűlés elé e jelentés még nem került (márczius 15-én) és tanácskozás e tárgy fölött ott még nem folyt. Már pedig e tárgy őket is illetvén, szükséges azt bevárni, különben e szó »utasítaná«, a horvát országgyűlés tárgyalásait praeoccupálná.

Ezzel szemben Várady Gábor határozati javaslatában, melynek tartalma különben a küldöttségi javaslattal egyező volt, épen a haladéktalan átvételre akarja utasítani a kormányt. A kérdés tehát fel volt vetve, még pedig oly formában, hogy e provisorium a magyar országgyűlés egyoldalú felhatalmazása vagy utasítása alapján állítandó-e fel, vagy pedig a horvát országgyűlés hozzájárulása is szükséges-e hozzá?

Tisza Kálmán okoskodása ez volt: Igenis, végleges megoldás nem lehet a nélkül, hogy e tárgyban a horvát országgyűlés is határozott volna. De azt, hogy a fölött is, hogy a törvénynek megfelelő helyzet úgy Horvát-, mint Magyarországot illetőleg, a mennyiben lehetséges, helyreállíttassék, hogy a fölött is a horvát országgyűlésnek kelljen határozni, el nem fogadhatja. A törvényben és azon leiratban sincs egyébről szó, mint a végleges megoldásról. Ez megkíséreltetett, de ez alkalommal nem sikerült. Míg ez sikerül, intézkedni kell a törvények alapján mindkét fél irányában, vagyis átadni Horvátországnak Fiume-megyét, mint a mely jog és törvény szerint Horvátországhoz tartozik, és ismét a magyar kormánynak a joga a törvényes kötelessége szerint kormányzása alá venni Fiume városát.

Andrássy és Deák ellenkező véleményen vannak. Az előbbi szerint a határozati javaslatban foglaltak csak akkor lesznek végrehajtandók, midőn e tárgy a horvát országgyűlés által is tárgyalatott. Okai: A kiegyezés végkép létre nem jöhetett, nem

maradt egyéb hátra, mint — a miben mind a három küldöttség megegyezett — egy provisoriumnak az életbeléptetése. De miután mind az ismert 1886. nov. 7-iki kir. leirat azon kívánságának ad kifejezést, hogy a fiumei kérdés közös megegyezés alapján oldassék meg, mind pedig az országgyűlések küldöttségeinek azon utasítás adatott, hogy eljárásukról illető országgyűléseiknek referáljanak: nem volna helyes ezen közbenső stádiumot mellőzni és be nem várni azon időpontot, a midőn ezen kérdés a horvát országgyűlés előtt is tárgyalatik.

Hasonló értelme van a Deák Ferencz felszólalásának is. Ha az országgyűlés, úgymond, akkor, midőn kiküldötte ezen választmányt, azt akarta volna, hogy addig is a törvénynek azon kifejezése, hogy »tamquam separatum corpus« így vagy amúgy léptetessék életbe, ezt bizonyosan kimondta volna. De ezt nem mondta ki, mert az egyezkedésre bizta és azt az állapotot, mely akkor volt, azt a provisoriumot, mely akkor tényleg fennállott (t. i. a kir. biztosságot) minden egyezkedés természeténél fogva függőben kellett tartani s azt egyoldalúlag megváltoztatni nem lehetett. Most mi a cél? A végleges kiegyezés megkönnyítése és lehetővé tétele. A másik cél, hogy addig is a nyugalom és béke lehetőségig fentartassék és a kedélyek oly izgatottsága, mely a végleges kiegyezést lehetetlenné tenné, elkerültessek. A mint látjuk, Deák inkább politikai szempontokat állított előtérbe, mint jogiakat.

A ház aztán a határozati javaslatból Deák indítványára a »haladéktalanul« és »utasítsa« szavakat eliminálta s így a Deák és Andrássy álláspontját fogadta el. Csakugyan úgy is történt aztán, hogy a ministerium a provisorium tárgyában fölterjesztését a királyhoz csak a horvát országgyűlés határozata után tette meg. E fölterjesztésben is mind a két országgyűlés határozatára hivatkozik a ministerium¹⁾ és az 1870. július 28-án kelt legfelsőbb kéziratok, melyekkel a felterjesztés elfogadtatott s a rendelkezések megtétettek, is így kezdődnek. Az egyik: »*A magyar és horvát-szlavon országgyűléseknek a fiumei kérdés tekintetében létrehozott, egymással lényegben egyező határozataik folytán magyar ministertanácsom előterjesztésére megengedem, hogy*« stb. A másik: »Miután a fiumei kérdés tekintetében a

¹⁾ Meg kell jegyeznem, hogy én csak a képviselőház határozatát ismerem. Csak az kelt márczius 15-én. E napon a főrendiház ülést nem tartott és én nem találtam sehol a főrendiház határozatát, sőt azt sem, hogy e jelenléssel foglalkozott volna.

magyar és horvát-szlavon országgyűlésnek egymással lényegben egyező határozataik nyomán . . . mai napról kelt elhatározásommal Fiume városa, kikötője és kerületének kormányzatára nézve ideiglenesen intézkedtem . . .« stb. Teljesség okáért tegyük még hozzá, hogy az a »Szabályrendelet« is, mely a fiumei kir. törvényszék felállítására s hatóságának ideiglenes szabályozása tárgyában a miniszterelnök, az igazságügyminiszter és a bán által 1871. szeptember 14-én kiadatott, e szavakkal kezdődik: »Addig is, míg Fiume szab. kir. város és kerület törvényhozási és kormányzati viszonyai végleg rendezetnének: a magyar képviselőháznak 1870. évi márczius hó 15-ik napjain és a horvát-szlavon országgyűlésnek ugyanazon évi július hó 20-ik napján hozott határozataival adott felhatalmazás alapján rendeltetik« stb.

A mint mindezekből kitűnik, a provisorium jogalapját a két országgyűlés felhatalmazásában találták, mellőzvéen a Tisza-féle álláspontot, de egyszersmind, úgy vélem, figyelmen kívül hagyván egy harmadik, a helyes álláspontot is, azt, hogy e provisorium jogalapja nem egy, nem két, hanem három factor beleegyezésén nyugszik, a mint azt az 1868: XXX. t.-cz. sokat emlegetett 66. §-a is kívánja.

Nem lehet ugyanis azt a Tisza által hangoztatott megkülönböztetést elfogadni a *végleges* és *ideiglenes* rendezés jogi alapjai közt, bár zárjel közt meg kell jegyezni, hogy a fiumei ügyben kiküldött 1883-iki magyar deputatio már a Tisza nézetét vallja. Nem lehet a megkülönböztetést megtenni mindjárt azért, mert a törvény — a mire pedig Tisza hivatkozik — a 1868 : XXX. t.-cz. sem teszi meg. Ott nincs szó arról, hogy a három tényezőtől csak valami végleges megoldást fogad el s hogy más jellegű intézkedést e három factor ne tehetne. A 66. §. azt mondja, hogy azon autonómiára s erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyokra nézve »Magyarország országgyűlése s Horvát-Szlavón- és Dalmátországok országgyűlése és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások útján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközendő.« Ámde, úgy hiszem, közös egyetértéssel való megállapodás az is, ha abban egyeznek meg, hogy a továbbiakig Fiumét a magyar kormány kezére bízzák s a végleges rendezést alkalmasabb időre halasztják. Hogy milyen jellegű legyen az a rendezés, arra a 66. §. szabad kezet enged a három félnek, azt sem köti ki, hogy ez a szabályozás, ha egyszer megtörtént így vagy amúgy, consumálja, felemészsze e három factornak illetékességét e tárgyak körül.

Hiszen úgy is megegyezhetnének, hogy az általuk megállapított szervezést 10 évről 10 évre revisio alá vegyék megint mind a hárman; vagy hogy rajta változtatást tenni megint csak a három factor egyetértő megállapodásával lehessen, stb. stb. Mind e szabályozások a 66. §. alapján történők volnának, annyival is inkább, mert a »végleges« és az »ideiglenes« szabályozás fogalma közt egyáltalában nem lehet pontos és éles jogi különbséget tenni akkor, mikor ez a különbség pusztán a felek kisebb-nagyobb fokú megalégedettségének, megnyugvásának az alanyi érzetéből fakad, mint azt a szóban forgó esetben is látjuk. Az idő sem határoz, hiszen ez az ideiglenesség már két évtizede tart s mennyi »definitív« emberi alkotásnak szakad sokkal hamarabb vége.

De még jóval fontosabb argumentum e felfogás ellen és egyúttal az akkori kormány álláspontja ellen is, mely pusztán a két országgyűlés felhatalmazását tekinti jogalapnak, az a tény, hogy a provisorium folytán állami törvények egyszerűen nem alkalmaztattak Fiuméra ¹⁾, hogy érvényes törvények helyeztetnek hatályon kívül királyi vagy kormányrendelettel, érvényes törvények módosíttatnak, megint csak egyszerű kormányrendelettel, a nélkül, hogy ez eljárás valaha valaki részéről jogsértésnek minősítettetett volna, a nélkül, hogy azon rendeletek érvénye ez alapon megtámadtatott volna, a nélkül, hogy azon rendeleteket valaki szükségrendeleteknek minősítette volna, azokra nézve a felmentést az országgyűléstől kikérni a kormánynak valaha eszébe jutott volna. Pedig mindez megtörténik, ha azon rendeletek pusztán a magyar képviselőháznak vagy ennek és a horvát országgyűlésnek felhatalmazásán alapulnának jogszerűségök tekintetében. Mert törvényt csak formaszzerű törvénnyel vagy abban adott meghatalmazásnál fogva lehet megváltoztatni vagy megszüntetni, ott pedig csak határozatokra hivatkoznak s nem törvényre. Kétségtelen, hogy e határozatok magukban nem elegendők azon rendeletek jogszerűségének megállapítására, nem elegendők arra, hogy azok alapján félre lehessen tenni az 1848: XXVII. t.-cz. rendelkezéseit, melyek Fiume jogállását részletesen szabályozzák, hogy módosítani lehessen Fiuméra nézve az ország közöséges igazságügyi szervezetét, mint az a fentidézett 1871-iki rendeletben történt. Mindez csak úgy igazolható, ha e rendelkezések számára a törvényes alapot az 1868: XXX. t.-cz. 66. §-ában

¹⁾ Így a hetvenes években hozott, majdnem valamennyi ily tárgyú törvény.

keressük, abban, hogy az ott előírt megállapodása a három tényezőnek csakugyan létrejött. A három factor megegyezett az iránt, hogy Fiumét átadják kormányzás végett a magyar kormánynak. Ezzel törvényes felhatalmazást kapott a kormány arra, hogy Fiumét úgy szervezze, oly szabályokkal lássa el s úgy igazgassa a kérdéses ügyekben, a mint legjobbnak találja. Újabban, úgy látszik, általánosabb lett minálunk is az a felfogás, mely a provisorium jogi gyökerét a három factor az iránt való megegyezésében találja. Így tartja ezt a Pester Lloydnak 1897. okt. 3-án megjelent L. jegyű vezércikke, mely a kérdést a napi sajtóban ritka alaposággal tárgyalja. Horánszky Nándor is 1900. febr. 14-én tartott képviselőházi beszédében ugyanezt a felfogást vallja.

Megállapodván tehát abban, hogy a provisorium alapja a három factor megegyezése, mindenekelőtt arra a következtetésre jutunk, hogy a míg e három tényező egyetértőleg mást nem határoz, a magyar kormány e törvényes felhatalmazása a provisorium iránt változatlan marad s módosulást nem szenvedhet. Épen azért nem látszik előttem helyesnek Széll Kálmán miniszterelnök felfogása, melyet február 14-iki beszédében kifejt, hogy t. i. a 71-iki provisorium mellett még egy 1883-iki is volna. Ugyanis 1883-ban is összeült a három küldöttség a végleges rendezés végett, de megint csak nem tudtak megegyezésre jutni. Ekkor a magyar küldöttség jelentésében azt ajánlotta, hogy ezentúl a provisorium keretében, a mennyire lehet, minél szorosabban fűzzék Fiumét az országhoz, a törvények mind terjesztessenek ki Fiuméra is stb. s az országgyűlés ily értelmű utasítást adott a kormánynak. Ezt nevezi a miniszterelnök új provisoriumnak. Azonban annak tartani nem lehet először, mert mint láttuk, annak megállapítására az országgyűlés egyoldalú határozata nem elég, másodsor mivel itt csakugyan nincsen tartalmilag sem új provisorium, csakis az addigi provisorium keretében követetik az eddigitől quantitative különböző eljárás, hogy t. i. a kormány gondoskodik arról, hogy több törvény terjesztessék ki Fiuméra, hogy egyformább legyen az ügyek szabályozása Fiumében az anyaországgal, mint eddig volt, a mit különben a provisorium keretében addig is ép úgy megtehetett volna.

Rá kell térnünk most már arra, hogy mit értsünk azon felhatalmazás alatt, melyet a kormány a három factortól kapott Fiume igazgatására vonatkozólag.

Két főkérdés az, melyre itt meg kell felelni. Az első:

csak a magyar kormánynak adatott-e át s nem a törvényhozásnak is? A második, hogy ha csak a kormánynak adatott, a kormány joga *csak* az akkor Fiumében érvényben levő jogrendszer érintetlenül hagyásával való kormányzásra terjedt-e ki, vagy egyszersemind abban felhatalmazás foglaltatott-e arra is, hogy Fiuméra nézve tetszése szerint jogszabályokat alkosson, az addigiakat megváltoztassa azon ügyek körében, melyekre e provisorium vonatkozik.

És itt mindjárt meg kell vallanom, hogy nagyon nehéz pontos jogi eredményekre jutni olyan, minden jogi praecisitás nélkül szűkölködő megállapodások, határozatok alapján, a melyeknek általában közjogi téren a hatvanas évek alkotásait jellemzik. És ha véletlenül jogi terminus technicussal is találkozunk valahol a szövegben, a lelkiismeretes magyarázó óvakodni fog mindjárt szigorú értelme szerint venni a szót, aggódván, vajjon csakugyan azt akarták-e vele kifejezni, a mit a kitétel mondani látszik.

Mi a regnikoláris deputatiók határozata? Fentebb már közöltem a horvát küldöttség ide vonatkozó indítványát szószerint. Most lássuk az orsz. bizottság záró ülésének jegyzőkönyvét, megjegyezvén, hogy abban az ülésben a horvát tagok már előzőleg lemondván, csak a magyarok és fiumeiek vettek részt.

A jegyzőkönyv ide vonatkozó része így szól: » . . . kívánatokat fejezik ki (t. i. a horvát tagok), hogy az országos bizottság mindaddig napoltassék el, míg a fiumei kérdés megoldását a siker nagyobb valószínűségével lehetend megkísérteni. Addig is egy provisorium állíttassék fel oly módon, hogy Fiume város és kerülete *igazgatását* a központi magyar kormány vegye át s intézze; Fiume vármegye pedig adassék át az autonom horvát kormánynak, a jelenleg ott létező kir. biztos hatósága a vármegyében megszüntetettvén . . . (Határozat.) Az országos bizottság jelenlévő magyar és fiumei tagjai beható tanácskozás után oly zárhatározatban állapodtak meg, mely szerint a horvát-szlavon küldöttség javaslatát egy provisorium felállítása iránt a magok részéről is elfogadják . . . etc.« A mint mindezekből kitűnik, a horvátok javaslata fogadtatott el: hogy Fiume város és kerülete igazgatását a központi magyar kormány vegye át s intézze. Ha most még ehhez figyelembe vesszük azt is, hogy e rendezés a felek akkori intentiójához képest csakugyan csak múltó, átmeneti, igazában való ideiglenesség akart lenni, — hiszen a horvátok az országos küldöttségnek csak elnapolásáról szólnak, — alig

merülhet fel kétség az iránt, hogy a határozat valódi értelme, legalább akkor, mikor hozták, az volt, hogy miután Fiume a levegőben nem lebeghet s addig is, míg a megegyezés sikerül, valaki által kell, hogy igazgattassék, adassék át arra a kis időre a magyar kormánynak. Nem tartották szükségesnek a hatáskörök körülírni; arról gondoskodni, hogy a törvényhozási hatáskört valamely törvényhozó szervre bizzák : nem, mert valóban rövid provisoriumnak képzelték ezt az állapotot, a mi alatt elég ott az »igazgatásról« gondoskodni, törvényhozásra szükség úgy sem lesz. És csakugyan azt látjuk, hogy a provisorium első éveiben, egészen a hetvenes évek végéig, az e körbe vágó magyar törvények, tehát a belügyi, az igazságügyi körbe vágók, a mennyiben hozattak ilyenek, Fiuméra egyáltalában ki nem terjednek s ki sem terjesztetnek. Vagyis a mint ebből kitűnik, a provisorium természetét nemcsak úgy magyarázták a Deák-párti kormányok, hogy Fiume csakis a kormánynak lett átadva ez ügyekben s nem az országgyűlésnek is, hanem még a kormánynak is csak szorosan igazgatási hatáskört tulajdonítottak s nem tekintették felhatalmazottnak arra, hogy szabályokat is alkosson s az addigiakat megváltoztassa. Csak a büntető törvénykönyv meghozatalakor változik a helyzet. Az életbeléptetési törvény, az 1880: XXXVII. t.-cz. Fiumét illetőleg felhatalmazza az igazságügy-ministert, hogy a magyar büntető törvénykönyveket külön rendelettel léptesse hatályba és ezen rendeletekben a kihágásokat illetőleg az ottani viszonyoknak megfelelő módosításokat meg lehessen. Utána következik a csődtörvény hasonló felhatalmazása és a többi mind sűrűbben, úgy, hogy itt már az ellenkező végletbe csap át a közfelfogás: nem csak a kormány szabályalkotó jogát ismeri el, hanem még inkább az országgyűlést is Fiuméra nézve, sőt a kormány azon eljárására, hogy a magyarországi törvényeket Fiumében külön rendelettel lépteti életbe s esetleg módosítva is, a jogalapot épen az illető törvények ezen u. n. fiumei §-aiban találja.

Én úgy gondolom, hogy a hármass factor megegyezése szerint Fiume csak a kormánynak, de nem egyszersmind az országgyűlésnek adatott át a provisoriumban s így közvetlen hatása az országgyűlésnek, mint törvényhozó szervnek Fiuméra a provisorium körében nincsen. De másrészt azt tartom, hogy a kormánynak *igazgatás végett* való átadás alatt nem lehet pusztán az adminisztratív teendők ellátására való felhatalmazást érteni, hanem a szabályalkotás és változtatás jogának megadá-

sát is, különösen miután rendes törvényhozási fórumnak Fiume e provisoriumban alárendelve nem lett és miután az e körbe vágó s Fiumében addig fennállott belügyi, igazságügyi etc. szabályok is kormány vagy legfeljebb fejedelmi rendeleteken alapultak, a mint azok az abszolút korszakban ott életbeléptettek, a melyeknek megváltoztatására tehát, ha külön alkotmányos törvényhozási fórum be nem állított, az igazgatással való megbízással, úgy hiszem, a kormány a felhatalmazást megkapta.

Ennélfogva midőn a kormány valamely törvényt Fiumében külön rendelettel, módosítva vagy változatlanul életbeléptet, erre őt nem az illető törvénynek úgynevezett fiumei §-a jogosítja, hanem a provisoriumra a három factortól nyert felhatalmazása. (Ismételve hangsúlyozom, hogy itt mindig csak oly törvényekről van szó, melyek a provisoriumba tartozó ügyekben hozattak.) Az egyes törvényeknek ezen fiumei §-ai a kormányt csak utasítják, de fel nem jogosítják és így e §-okban a törvényhozó szerv nem törvényhozói működést végez, hanem befolyását érvényesíti a végrehajtó hatalomra, hogy ez az ő (a kormány) hatáskörébe tartozó ezen ügyben így és így járjon el. A miből aztán viszont következik az is, hogy a kormánynak joga volna oly magyar törvényt Fiuméra nézve életbeléptetni, melyre ily kifejezett »felhatalmazást« nem kapott, másrészt pedig hogy valamely ilyen magyarországi törvény ipso jure Fiuméra nézve nem hatályos, hanem csakis a kormány által rendeletileg történt életbeléptetés alapján. Hogy ez utóbbi, sokaknak talán bántóan hangzó tétel áll, annak bizonyítására, eltekintve a fentebbi levelezéseket, melyekből logikai kényszerűséggel következik, elég utalnom arra a számos igazságügyi és belügyi törvényre, mely a hetvenes évek folyamán hozott; a melyekben Fiume meg sincs említve, tehát sem az, hogy oda is kiterjednek, sem hogy oda nem terjednek ki. És ezeket a törvényeket nem tekintették Fiuméra is kihatóknak, pedig Kecskemét városára kiterjedtek, a nélkül, hogy e törvényhatóság is külön ki lett volna emelve azokban. És a midőn később azt akarták, hogy azon törvények némelyike Fiuméra is kiterjesztessék, azt ministeri rendelet útján tették, például a közigazgatási bizottságról szóló 1876: VI. törvény cikkét 1897. november 19-iki rendelettel terjesztették ki Fiuméra. Ugyanez a rendelet, a Bánffy-kormány híres fiumei rendelete, mely az 18.984/M. E. 1897. számmal van jelölve, szolgáltat példát, habár, úgy hiszem, öntudatlanul, arra a másik tételre, hogy a kormány törvényt directe arra irányuló tör-

vénybeli felhatalmazás vagy utasítás nélkül is életbeléptethet Fiumében.

E rendelet ugyanis egész sereg régibb törvényt léptet életbe Fiumében, így az 1876 : VI., az 1876 : XIV., az 1868 : XXXVIII., az 1876 : XIII. t.-cikkeket, hogy csak ez egynéhányat említsem, melyek szólnak a közigazgatási bizottságról, a közegészségügy rendezéséről, a népoktatásról, a cseléd és gazda közti viszonyról, és pedig életbelépteti direct felhatalmazás nélkül. Igaz, hogy e rendelet úgy tartja, hogy erre a felhatalmazást az 1896 : XXVI. t.-cz. 158. §-ában kapta meg, azonban ez nézetem szerint erre felhatalmazást magában nem foglal. A *közigazgatási* bíróságról szóló ezen törvény ugyanis csak azt mondja abban a szakaszban, hogy: »Fiume városát és kerületét illetőleg felhatalmaztatik a ministerium, hogy a jelen törvényt az ottani viszonyoknak megfelelő módosítással külön léptesse hatályba.« Tehát a jelen törvényt módosítsa az ottani viszonyokhoz, ne az ottani viszonyokat a jelen törvényhez. És mégis, daczára, hogy e felhatalmazás, melyre a rendelet hivatkozik, e törvényben nincs meg, az a rendelet joggal életbeléptethetett ott régibb törvényeket, mert, mint láttuk, felhatalmazást arra nem az egyes törvények vonatkozó szakaszaiból meríti, hanem a provisoriumból, mely közvetlen szabályalkotó jogkörrel nem az állam közönséges törvényhozó szervét, hanem a kormányt ruházta fel.

Épen ez alapon én a fiumeieknek pár évvel ezelőtt hangoztatott azon kifogását, hogy a törvények *közvetlenül* rájuk nem terjednek ki s külön rendelettel léptetendők ott életbe, jogosultnak ismerem el. De már azt nem, a miért ők e kifogást tulajdonképpen hangoztatták, hogy az a ministeri rendelet az ő mérvadó befolyásukkal s minden kívánalmaik jogilag köteles figyelembevételével készüljön s léptesse életbe a törvényt. Azokból, miket idáig a provisoriumra nézve láttunk, világos, hogy Fiume a kormánynak adatott át, a három factor egyikének sincs külön joga e mellett s így Fiumének sincs. Fiumének, mint a három factor egyikének, van *ezekkel együtt* mérvadó joga a fiumei kérdés szabályozásánál; de a mikor a három factor abban állapodott meg, hogy provisoriumot létesít s az alatt Fiumét a kormány igazgatására bizza és semmi egyebet meg nem állapított, Fiumének a kormány mellett semmiféle egyenrangú szerep nem biztosított, őt tehát jogilag meg sem illeti. Mégis nagy biztosíték az Fiuméra nézve, ha rá nézve a törvények nem az

országgyűlésen hozatnak közvetlenül. Mert a dolog természeténél fogva könnyebb nekik az ő méltányos kívánságaik figyelembevételét a kormánynál s a kormánnyal szemben biztosítani, mely külön, épen csakis Fiuméra tekintettel teszi a szabályozást megfontolás tárgyává a rendelet kibocsátása előtt, mintha a nagy és nehézkes törvényhozói apparátussal állnak szemben, a hol az összesség szempontjai érvényesülnek első sorban, hisz ott nem számukra hozatik külön a törvény s így könnyen elveszhet az általános szabályozásban az ő külön érdekeik védelme. A módosítás is könnyebb rendelettel, mint törvénnyel, kivált ha csak külön helyi érdekek kívánják azt. És így elég belső, érdemleges okuk is van a fiumeieknek ahhoz ragaszkodni, hogy rájuk vonatkozólag a szabályalkotás ne közvetlenül törvénnyel, hanem rendelet útján történjék; habár formailag ép oly kevésbé van ez esetben hozzájárulásuktól függővé téve a szabályalkotás, mintha az törvényhozás útján menne végbe.

Tudva levő dolog azonban, hogy nincs szabály kivétel nélkül. És úgy látszik, hogy vannak ügyek a provisoriumon belül, a hol a fiumeiek beleegyezéséhez van kötve a fennálló szabályok változtatása, azok az ügyek ugyanis, melyeket a fiumei »statutum« szabályoz. E statútumot kell befejezésül még rövid vizsgálat tárgyává tenni.

Abban a felterjesztésben, melyet a kormány a provisorium szervezése tárgyában a királyhoz intézett s melyet ez jóvá is hagyott, láttuk, hogy a kormányzó feladatává tétetik, hogy készítse el a közigazgatás tekintetében szükséges statútumokat a helyhatósági képviselő közreműködése mellett s terjessze a ministerium jóváhagyása alá.

Ilyen statútum, mely Fiume belső szervezetét s a vele összefüggő kérdéseket szabályozza, el is készítettett s a minister-tanács határozatából a belügyminister által 1872 április hó 27-én 1589. eln. szám alatt jóvá is hagyatott. Már most e statútumban, a mely Fiume önkormányzatát részletesen szabályozza, egyszersmind a biztosítása is foglaltatik annak, hogy maga ez a statútum Fiume beleegyezése nélkül nem lesz megváltoztatható. Megállapítja ugyanis, hogy »A jelen statutum csak Fiume szabad város és kerülete képviselőtestületének közreműködésével alakíttathatik át, vagy módosíttathatik.« (124. §.) Úgy hiszem, e szakasz értelme tekintetében a legkisebb kétség sem merülhet fel. Legfeljebb csak az lehet kérdés, mi a hatálya? Vajjon az, a ki megállapította, e tételt teljes joghatálylyal kimondhatta-e?

A magyar kormány e statútumot jóváhagyta, annak tartalmát s így e most említett tételt is magáévá tette s így, a mint látszik, a maga szabályalkotó hatáskörét ezen szakasz elfogadása által az e statútumban szabályozott tárgyakra nézve elidegenítette. Ezentúl ezen szakasz folytán e körben való szabályalkotásra nem a kormány bír hatáskörrel, hanem más szerv: a kormány és a fiumei képviselőtestület együtt. De ezen hatáskör-elidegenítéssel, úgy hiszem, a kormány túllépte hatáskörét, mely számára a provisoriumban biztosítva lett. A provisorium átadta Fiume igazgatását a kormánynak ; szerintünk felhatalmazta a szükségesnek látszó bármiféle szabály alkotásra, kivéve egyet: hogy magát a provisorium tartalmát, azt, a miben a három factor meg egyezett, változtathassa meg, tehát hogy önön hatáskörét elidegeníthesse. A mily kevésbé szabad a kormánynak például a provisoriumban kapott felhatalmazását, hogy ő kormányozza tetszése szerint Fiumét, arra felhasználni, hogy ezzel megállapítsa, hogy nem ő, hanem például a horvát bán igazgassa Fiumét, époly kevésbé szabad, sőt még kevésbé szabad oly szabályozást tenni, melylyel nemcsak más factornak, itt Fiuménak, enged befolyást a szabályalkotásba, hanem azonfelül még e hatáskör-megállapítási hatáskört is megosztja véle. Ép ennélfogva azt hiszem, hogy a fiumei statútum ezen itt megvizsgált szabálya a kormány hatáskörét a statútum megváltoztatására nézve nem vette, mert nem vehette el, mert a kormánynak nem volt jogában azt elidegeníteni, arra hatásköre ki nem terjedt. Hanem úgy gondolom, hogy az ígéretnek tekintendő, a melynek nem jogi, hanem ethikai jellege van, oly ígéretnek, hogy Fiuménak a statútumban foglalt önkormányzati jogait e város hozzájárulása, tehát belenyugvása nélkül megváltoztatni nem fogják.

Dr. Jászi Viktor.

A PARLAMENTARISMUSRÓL.

— Első közlemény. —

I.

Korunk a szellemi haladás és a szabad kutatás kora. A szellemi erők fejlődésének és az öntudatos gondolkodás terjedésének természetes következménye az igazság felé való intenzívebb törekvés, mely még a századokon át megtámadhatatlannak hitt tekintélyek dogmáit is a kritika bonczkése alá veti. A természettudományokban elért óriási haladás megtanította az embereket a *természetesben* keresni az örök igazságot, s megindult a hadjárat minden mesterkéltnem természetes intézmény ellen. És ehhez a százados tapasztalatok bő anyagot szolgáltatnak, nemcsak az exact, de közelebbről a társadalmi tudományokban, a népek és államok fejlődési törvényeinek felismerésében is. S az igazság utáni kutatásnak ma talán sehol sincs olyan tág tere, mint éppen a társadalmi tudományokban. A társadalmi philosophia már meglehetősen régi idő óta nem tudott erőteljesebb lépést tenni, s szinte önkéntelenül keressük a mozgató erőt, a melynek társadalmilag is előre kellene vinnie az emberiséget. A doctrina még most is az Aristoteles által megjelölt határok között elmélkedik, míg a gyakorlat erőszakos és mesterkéltnem intézmények egész tömegével vette körül az emberi együttélés minden formáját, a családtól kezdve egészen az államig.

Különösen az állami élet az, a hol az önálló gondolkodás és a szabad kritika eredményeinek képződését a mai viszonyok leginkább elősegíthetik. Az állammá szervezett nemzeti élet fejlődési törvényeinek, s az állami erők harmonikus együttműködésének megfigyelése hálás feladat lesz a huszadik század felvilágosult szellemének. Daczára az évezredek állambölcseleti elméleteknek, e téren még mindig kevés pozitív eredményt látunk. Lépten-nyomon kikezdi az élet a tudományos hypothesiseket, s a gyakorlat porba dönti olykor a hosszú időn át legjobbnak hirdetett politikai elméleteket is. Nagyon is itt az ideje annak, hogy a politikában is megtaláljuk azt a biztos alapot, a melyen e

tudomány elveit a valóságban is maradandóan továbbfejleszteni lehet. S ma már megvan a kilátás arra, hogy ezt az alapot meg is találjuk, a természettudományok haladása megtanított arra, hogy ezt hol kell keresnünk. Csakis az egyedül igazban, a természetesenben.

A tudományok általános haladása ma már társadalmi téren is érezteti a maga hatását. A természet eddig rejtett erőinek felismerése, a csillagászati kutatások fejlődése, az emberi társas élet céljain túlterjedő magasabb szervezetek sejtelve, a szellemi és anyagi forgalomnak az államok határain felülemelkedő óriási haladása, a hit és erkölcsi életnek a pozitív tudás eredményeivel való összhangzásba hozatalára irányuló félreismerhetetlen törekvés: mind egy-egy hatalmas tényező a társas élet fejlődési törvényeinek felismerésére.

Megindult a kritika az egész vonalon, s a társadalmi tudományok erős fellendülése kezdi jellemezni a huszadik század kezdetét. A XIX. század a technikai és természeti tudományok óriási fejlődésének kora volt, a következő évszázad úgy látszik, a politikai és társadalmi tudományok előbbvitelére lesz hivatva. S bár az államélet nagy problémái nem engedik meg oly mértékben a kísérletezést, mint a természettudományok: kétségtelen? hogy ma már a tapasztalat, a nemzetek életének fejlődési története e téren is becses anyagot szolgáltat az egyetemes jó kutatására irányuló szellemnek.

* * *

A nemzetek életét átalakító nagy politikai intézmények közül a *parlamentarismus* kezd napjainkban a legtöbb kritikára okot szolgáltatni. A parlamentáris rendszer majdnem két évszázad óta képezi a modern államélet súlypontját, s ma már megszokták azt a közszabadság legfőbb biztosítékának, sőt egyedüli alapjának tekinteni. Mint az ókorban a római magánjog úgy az újabb időben az angol közjog s annak legfőbb intézménye, a parlamentarismus meghódította a világot, s átalakította a nemzetek közjogát. Általánosan elismert uralma most éli fénykorát, s új irányt szabott a politikai tudomány fejlődésének is. A tételes állami intézmények mellett a doctrina is teljesen hatalmába került korunk e dogmaticus erővel bíró vezéreszméjének. A souverain hatalom jogköre, a felségjogok és alkotmányosság tana, az államhatalmak elmélete, ma már mind a parlamentarismus jármába van fogva, átvívén a köztudatba is ezen intézmény egyedül üdvözítő voltának hitét.

És mégis... A lehanyaglott század utolsó éveinek parlamenti visszaélései megadták az első lökést a tudománynak arra, hogy ez intézmény hibáival is kezdjen foglalkozni. Az igazat és természetest kutató elmének nem imponál még az egész emberiség politikai és szellemi életére ránehezülő tekintély sem. A társadalmi együttélés törvényeit természeti alapon kezdik vizsgálni, s ezen az alapon a parlamentarismus is mint tisztán emberi intézmény kezd feltűnni a maga összes gyarlóságaival együtt. S a hibák constatalásával már együtt jár a reformok, az új eszmék felé való törekvés.

A parlamentarismus eredendő bűnei egyébiránt nem újak, s azokra a tudomány Rousseaútól kezdve máig igen sok oldalról rámutatott. Az emberi gondolkodásra ránehezülő korszellem azonban a parlamentáris rendszer ellen felhozott argumentumokat nem engedte érvényesülni s az általános lelkesedés a hibákat nem vette észre. Csak a legutóbbi évek parlamenti eseményei kezdik a gondolkodó emberek szeméit felnyitni, s e rendszer ferdeségeit és természetellenességét egész mivoltában az emberiség szeme elé állítani. Az obstructiók különböző alakjainak sikerült végre a parlamentarismust annyira discreditalni, hogy ma végre az anathema veszélye nélkül lehet a parlamentáris rendszer reformjának, esetleg teljes átalakulásának szükségességével foglalkozni.

A huszadik század egyik legméltóbb feladata lesz ezt a nagyszabású társadalmi evolútiót ha nem is teljesen megvalósítani, de legalább az egész vonalon megindítani.

II.

Hogy az emberi elméket a reájok erőszakolt dogmák mily makacsul tartják hatalmukban, legjobban mutatja az, hogy Rousseaunak a parlamentarismus alapeszméje (a választók akaratának a képviselőre való átruházása) ellen felhozott egyszerű és világos igazságai több mint egy évszázad alatt sem bírták az embereket meggyőzni. »A képviseleti rendszer a népakarat meghamisítása, — úgymond a nagy francia bölcsész — az akarat vagy maga szerepel, vagy már nem ugyanaz; a nép küldöttei nem képviselői annak, csak megbízottai.« Annyira már mégis jutottunk a XIX. század végén, hogy ezt az egyszerű igazságot be tudjuk látni s az akaratátruházás természetellenes elvéhez nem ragaszkodunk többé. Ma már mégis elismerjük, hogy az akarat az ember lényéhez tartozik, annak az egyéntől

elválaszthatatlan tulajdonsága, s az embernek valamit más által akartatnia maga helyett nem lehet. De ha az akaratátruházás fogalmát a tudomány elvetette is, annak lényegével máig sem bírt szakítani, s elnevezve azt »megbízásnak«, a régi fogalom lényeges attribútumait mégis csak megtartotta, csak azért, hogy az egyedül üdvözítő népképviselői elvet megmentse. Úgy mondjuk tehát, hogy a képviselők a nép többségének megbízottai, a mely megbízásnál, tehát a választási actusnál a választók akaratának szabadon kell érvényesülni. Ma már jól tudjuk azt, hogy ez a valóságban nem úgy van, de azért nézzük meg ennek a megbízásnak, vagy bizalomnak lényegét közelebből.

Megbízni valakit csak olyasmivel lehet, a mit a megbízó maga is el tudna intézni, vagy legalább annak elintézési módjait ismeri. Azok a kérdések azonban, melyeknek elintézésére a nép a maga képviselőjének megbízást ad, a választók nagy tömege előtt teljesen ismeretlenek. A társadalmi együttélés törvényeinek megállapítására adott megbízás olyanforma, mintha a bolygók mozgásának vagy a világegyetem egyensúlyának törvényeit akarnánk megbízás által megállapíttatni. A képviselői megbízás lényegét tehát csak úgy foghatjuk fel, hogy a nép kiválasztja azt a férfiút, a kitől a felmerülő nagy társadalmi kérdések leghelyesebb megoldását reméli s megbízik annak egyéniségében, jellemében s előtte ismeretes képességeiben. Így fogva fel a megbízás lényegét, eltekinthetünk ugyan attól, vajjon a jó népnek van-e fogalma arról, hogy mivel bízza meg képviselőjét; de legalább arra nézve mégis csak kellene valamelyes garancia, hogy a nép csakugyan képes lesz kiválasztani a legalkalmasabbat, vagy legalább is nem fogja sorsát teljesen alkalmatlan egyénre bízni. Hogy ez a garancia a valóságban nincs meg, azt jól tudjuk; de maga a legtöbb állam alkotmánya sem tételezi fel a népben a képességet s jóakaratot a legalkalmasabb egyén megválasztására akkor, a mikor a *passiv választói jogot tényleg megszorítja*. És itt maga a gyakorlati élet ösztönszerűleg megmutatja az irányt, a mely felé a választási visszaélések kiküszöbölése végett haladni kell. Természetesen a passiv választói jog megszorítása mai formájában jórészt semmit sem ér, de annyi érdeme mégis van, hogy documentálja ennek szükségességét és statuálja az elvet, a melyet egy jövő reformnak alapul lennie kell.

De menjünk egy lépéssel tovább s fogadjuk el az elvet, hogy a nép csakugyan jogosan és helyesen bízza meg kép-

viselőjét a törvényalkotás nagy feladatával. Fogadjuk el, hogy a mandátum alapját a *bizalom* képezi. De ez esetben a kettőnek mégis csak kölcsönösen feltételeznie kell egymást. Vagyis: mandátum csak addig lehet érvényes, míg a bizalom tart. De mivel a bizalom lényegének megfelelő eme felfogás nagyon sok zavarra és complicatióra vezetne, s főként nagyon bizonytalanná tenné a mandátumot, kitalálták az *évekre előlegezett bizalom* fogalmát. A bizalomnak ez a kényszerforgalma biztosítja ugyan néhány évre a képviselő urak mandátumát; de minden ízében természetellenes. Ez már aztán nem is bizalom többé, de feltétlen alávetés, a mi minden inkább lehet, mint közszabadság. Sőt valójában ennek éppen az ellenkezője. Despotismus részletfizetésre, ötévi felmondással.

A választási rendszer eme nagy hazugságaiban rejlik a parlamentarismus legnagyobb tévedése a választók akaratának szabadon érvényesülését illetőleg. Mert ha a nép maga sem tudja, hogy voltaképpen mivel is bízza meg képviselőjét, ha azt sem tudhatja, képes lesz-e ez a reá váró nagy társadalmi feladatokat megoldani, ha tehát bizalmát teljesen vakon kell előlegeznie: természetes? hogy nem is fog törődni a törvényalkotás nagy feladataival, hanem szavazatát más külső tényezők fogják irányítani. Nem is szólva az anyagi előnyökért való szavazásról, — pedig fájdalom, a valóságban ezzel is számolni kell — a szavazók túlnyomó többsége nem meggyőződésből, de mások akaratának befolyása alatt szavaz, legyen az akár a hatalom embereinek, akár munkaadóinak, akár pedig a népszónokok és korteseknek akaratára. Bárminő szépen fejtse is ki az elmélet a választói jog fontos és magasztos voltát, odaállítva ezt a közszabadság egyedüli biztosítékául: ez a valóságban még sincs úgy. »Tiszta választás« tényleg nem létezik.

A bizalom nagyon fontos társadalmi tényező, de csak megfelelő biztosítékkal. A gazdasági életben a hitelnek rendkívül nagy jelentősége van s ennek az alapja sem más, mint a bizalom. De ez a bizalom garantiákat követel, még annak személyes formája is. A hitelező bizalma adósában, a beteg bizalma orvosában, a cliens bizalma ügyvédjében, a munkaadó bizalma építőmesterében, szóval a bizalom minden formája vagy személyes képességen, vagy dologi biztosítékon alapul. Csak a képviselőbe vetett bizalom teljesen vak. Minden hivatáshoz, még a legegyszerűbb mesterséghez is képesség szükséges, melyet megszerezni és documentálni kell. Csak a törvényalkotáshoz nem kell semmi-

féle képesség, oda mindenféle ember jó. Csizmát nem, de törvényt minden ember tud csinálni, csak elegendő *szavazatot kapjon*. S mindez miért van így? Azért, mert az alkotmányos *szabadság* biztosítékát éppen abban keressük, hogy a nép tetszése szerint küldhessen bárkit, boldogot, boldogtalant a parlamentbe.

A képviselői *qualificatio* nagyon kényes kérdés. A ki csak fel is meri említeni, rögtön a liberalizmus és demokrácia fegyvereivel támadnak ellene. Pedig ez is nagy tévedés. A passzív választói jog erős megszorítása s a képviselői *qualificatio* éppen úgy nem ellenkezik a liberalizmussal, mint a hivatali képesítés. Mert egyedül természetes elv az, hogy mindenki csak olyan dologba fogjon bele, a mihez ért, különösen mikor működésétől milliók sorsa függ s a mikor szavazatával egy nemzet élet-halál kérdéseiben határozhat. S ha ez az elv természetes: akkor bizonyára szabadelvű is. Mert az igazi liberalizmus csakis a valóságon, a természetesen alapulhat.

A választási rendszer eddig fejtegetett természetellenességeinek csattanóját végül a képviselői felelőtlenség adja meg. A képviselőnek a priori képességgel bírnia nem kell, a posteriori pedig törvényhozói működéseért felelősségre senki által nem vonható. A választók néhány évre kénye-kegyre kiszolgáltatják magukat és a nemzetet pár száz felelősség nélkül működő embernek: hol itt a közszabadság? Tetteiért mindenki felelős, csak a képviselő nem: hol itt az egyenlőség? Sőt mi több, az ő számára még külön immunitást is kellett kitalálni, nehogy visszaélései valamilyen módon megtorolhatók legyenek. Itt van a Parlamentarizmus alapelvének további nagy tévedése, a mi az igazsággal, a természetessel merőben ellenkezik. Egyik hiba logikai kényszerűséggel teremti meg a másikat. A mesterkélten alapelvnek még mesterkéltőbb *doctrinák* képezik a *consequentia*ját képviselői függetlenségről, a törvényhozói működésnek zaklatások ellen való megvédéséről — és a jó ég tudja, még miféle erőszakolt és természetellenes dolgokról, — csak azért, hogy a képviselői rendszer maga ferdeségeinek teljes apparátusával együtt fenttartható legyen. A végén aztán elhittjük magunkkal és felebarátainkkal, hogy a természetellenességek eme láncolata a mi alkotmányos szabadságunkat nagyszerűen biztosítja.

Méltóan sorakozik eme tévedések mellé az angol *doctrinának* azon általánosan elfogadott tantétele, hogy a képviselő nem csupán választóit, de az egész nemzetet képviseli, s ő tulajdon-

képen a nemzetakarát hivatott kifejezője. Erre a teoriára az utasítások megszüntetése végett volt szükség, a melyek a képviseleti rendszer keretébe beilleszthetők nem voltak, illetőleg mert némi garancia formával bírván, onnan a törvényhozói függetlenség nevében kidobattak. Vajjon honnan veszi pár száz ember a jogot, megbízni egy urat azzal, hogy az egész nemzetet képviselje? Ez az elv sem a gyakorlatban, sem a tudományban nem indokolható, mert, nem természetes. Az igazságot kutató ész nem veheti be az ilyen mesterkélt dogmát, a melynek imponáló volta talán csak annak érthetlenségében rejlik. A választási rendszer ezen nagy tévedéseivel végre a tudománynak is foglalkoznia kell. Mert ezek a tévedések, legalább ma még, eltagadhatlanul megvannak. Lehet, hogy eljő az az idő is, talán évezredek múlva, a mikor a mostani választási rendszer a neki tulajdonított eszményi czélt csakugyan megközelítheti; de mikor lesz ez? Mikor fogja az általános cultura a népeket arra a magas intellectualis színvonalra emelni, hogy a választói jogot abban a nemes formában, a mint azt a tudomány körvonalozza, megérteni, s azzal *igazán* élni képesek legyenek? Ki tudná ezt megmondani? Lehet, hogy a mai képviseleti rendszer valamikor csakugyan jó lesz; most azonban nem az, mert nem természetes. Pedig a politikai és társadalmi intézmények helyességének titka éppen abban van, hogy a népek intellectualis erejének, a kor igényeinek megfelelni képesek legyenek.

Dr. Pap Tibor.

KÖZIGAZGATÁSI REFORMKÉRDÉSEK.

I

A mikor nálunk a közigazgatás reformjáról foly a szó, — alig van, — a ki pro vagy contra e tárgyban ne vetné latba nézetét. Ki helyesli, óhajtja a reformot, ki meg fél tőle, az alkotmány vesztét, ezredéves traditiók rombadülését látva benne.

Pro vagy contra szólni bármiről, — elvégre is, — nem nehéz dolog, — de tudni, hogy miről beszélünk, — sokszor olyan képzetebb, tudományos fölfogást igényel, — amilyennel a hozzászólók nem nagy része rendelkezik.

A közigazgatás reformja, úgy a mint azt szakpolitikai programként nálunk kitűzték, egyike a legáltalánosabb fogalmaknak. Nem sokkal praecisebb az államosításnak odavetett eszméje sem, a mely szintén eléggé alkalmas arra, hogy alakban és tartalomban (szervezet és anyagi jogszabályok tekintetében) egy jó csomó különböző tervet foglaljon magában.

Ez általános fogalmak mint olyanok, kedvelt témái az intelligens magyar közönségnek és arról az egészséges, ezredéves nevelésben részesült politikai érzéknél fogva, mely a magyar nemzet sajátja, kétségtelen, hogy a kérdés legáltalánosabb részéről sok egészséges nézetet formál a laikus.

De most, a midőn komolylyá válik az a remény, hogy a kormány a reform concret keresztülvitelét nem fogja többé elhalasztani, helyes volna, ha az e téren első sorban érdekelt elem, a közigazgatottak tág köre kezdene ennek a nagy, általános kérdésnek külszerű részleteivel is törődni.

Az alkotmány- és a közigazgatási jog között fönnáll az a lényeges különbség, hogy míg az előbbiben az alapvető elvek helyessége és integritása fontos, addig az utóbbinak terén a kivitel részletkérdéseinek helyes megoldása sokkal lényegesebb, mint az, hogy az állami vagy az önkormányzati adminisztráció vezérelve fog-e a megalkotandó törvény élén cím- vagy vezér-

szóként szerepelni. Nem tagadjuk, igazuk van azoknak, a kik az új közigazgatási rendben, elsősorban a köz- és egyéni jogbiztonság biztosítására helyezik a súlyt. De ezeknek garanciáját sem a becikkelyezett vezérelv, hanem a teljesen megalkotott speciális intézmények sorozata fogja megadni, ezekre kell a közügyeimet fordítani, ezeknek kidolgozásában kell lerakni egyrészt a helyes, szakszerű adminisztráció és másrészt a köz- és magán-szabadság alapkövét.

Ez intézmények sorából mind a megfelelő közigazgatás, mind pedig a szabadság biztosítására legfontosabb intézmény a politika. A rendőri közigazgatás és a rendőri bíraskodás szervezete azok a tényezők, a melyek az állam összes igazgatási intézményei közül legközvetlenebbül hatnak a polgárok egyéni és nyilvános életére. Ez intézmények gyöngesége lassítja a biztonságot, megbomlasztja a rendet és kizárja a helyes adminisztráció elveinek gyakorlati keresztülvitelét. A rendőri hatalom túltengése viszont illuszióssá tud tenni minden, bármily fennen hirdetett közjogi garantiát.

Nálunk mindmostanáig a rendőri igazgatás és bíraskodás terén a legkülönbözőbb jellegű alsófokú hatóságok működtek, — a főlebbvitel útja kevés biztosítékot nyújtó, — vegyesen állami és önkormányzati, de minden fokon tisztán közigazgatási hatóságok fölülbírálását eredményező volt. És ha még a tisztán adminisztratív természetű rendőri intézkedések terén indokolható — helyesebben magyarázható, menthető volt is az eddigi rendszer — óriási volt az ellentét a közigazgatási (rendőri) hatóságok tág büntető hatásköre és a rendes bíróságoknak száz meg száz biztosítékkal környezett eljárása között.

A rendőri bíraskodást a szolgabíró, a városi rendőrkapitány, a fővárosban az államrendőrség különböző instantiái oly tág, felelőtlen hatalmi körrel, olyan nagy mértékű szabadságvesztés-büntetések alkalmazásának jogosultságával kezelték és kezelik ma is, hogy ha azt a hatáskört összevetjük azzal a szinte nehézkes scrupulositással, a melylyel az új bűnvádi perrendtartás a büntetőbíró a vádlott irányában megköti, elrémülünk azon, hogy e két *systema* egy azon állam keretében fennállhat, nem értjük, hogy minek is védjük emitt, a büntető bíró előtt annyi bástyával azt a személyes szabadságot, a melyet amott, a főszolgabírói vagy rendőrkapitányi hivatalban olyan könnyű néhány heti elzárással megsúlykolni.

Kétségtelen, hogy van a büntető bíraskodásnak egy nagy bagatell ügyköre, a melyet a természeténél fogva lassan mozgó, rendes büntető fórumokra bízni több gyakorlati okból nem lehet. De viszont, a mai, ma még kétségtelenül individualistikus alapon álló társadalomban, a polgár egyéni szabadsága egyike a legfontosabb egyéni és hatásában egyszersmind a közjogoknak. Az egyéni szabadság biztosított volta, alapja minden politikai szabadságnak, forrása az állampolgári önértetnek, szóval oly fontos elem, a melynek védelmét sem takarékosági, sem pedig rendészeti szempontoknak nem szabad föláldoznunk.

A polgárra nézve egyéni szabadságának körülbástyázott volta fontosabb, mint az, hogy a város élén választott vagy kinevezett polgármester áll és hogy az egyik-másik alsóbb rendű intézkedést egyes hatóság, vagy választott albizottság rendeli el. Az államra viszont, hogy a polgár szabadságának tudatában, államtagi minőségének önértetével teljesítse azt a sok kötelességet, melylyel őt a köz megterheli és az államban szabadságának védfalát lássa és hozzá mint olyanhoz, *sua sponte* ragaszkodják, fontosabb mint az, hogy választott nobile officiumába ülve hozzászóljon sok olyanhoz, a mihez nem ért. Ha tehát a közigazgatás reformjának kérdésében igazat adunk azoknak, a kik »garantiákat« keresnek, — helyes, de igyekezzünk e garantiákat elsősorban úgy elhelyezni, hogy a polgár szabadsága, közvetlen érdek-sphérája legyen minden irányban biztosítva.

A megfelelő rendőri igazgatásnak, beleértve a rendőri bíraskodást is, — alapja a rendőri szervezet.

Ma ugyanazt a hatáskört választott szolgabíró gyakorolja vidéken, a melyet a városban főispánilag kinevezett (de mégis az autonóm szervezethez tartozó) rendőrkapitány és a fővárosban meg épen az államrendőrség kezel. Pedig a polgár csak olyan polgár Budapesten, mint Kassán vagy Tavarina kis-községben.

Mondhatunk esetleg gyakorlati érvet arra, hogy az egyik helyen más jellegű hatóság adminisztrál mint a másikon; ez is aránytalanság, árt a közigazgatás egységének, esetleg jóságának is, de nem vág bele élesen a jogegyenlőség kérdésébe. Az, hogy az egyik helyen a saját, sokszor alulról függő választott tisztviselője, a másikon pedig a kormánynak, fölülről erősen fegyelmezett hivatalnoka gyakorol büntető bírói hatalamat az egyes fölött-, már nemcsak adminisztratív kérdés, és gyakorlati érvekkel, még ha volnának is ilyenek mellette, nem volna igazolható.

A közigazgatás reformjának egyik fő feladata szerintünk a szervezet egységesítése, — ha többé-kevésbé intensiv lesz is a centralisatio, — egyenlő névértékűnek kell lennie városban és falun egyaránt. Ugyanazon fokú és tárgyi hatáskörű hatóságoknak egyenlő jellegűeknek kell lenniök országszerte.

Meg kell állapítania a törvénynek, hogy mely ügyeket hajlandó egészen az önkormányzat körébe utalni, melyeket biz vegyes szervekre és végre, melyeket tart állami kezelés alatt. Ott pedig, a hol egy ügyben különböző fokú hatóságok eljárásának van esetleg helye, ugyancsak egységesen, általános elv alapján kell meghatározni, hogy mely ügy milyen fokon, mely természetű hatóság elé tartozik. Az így felállított általános szabály alól kivételnek vagy éppen a szabályival ellenkező, részlegesen alkalmazott más systemának ne legyen helye. Ha valamely ügyet eléggé fontosnak, eléggé állami érdeknek tartunk arra, hogy Budapesten állami közegekre bizzuk, — ne adjuk azt vidéken a községek kezébe. Viszont, ha valamely ügyben, mint garantiát tartjuk szükségesnek, hogy a fölülről nem függő autonóm szervek collegialis kezelésére bizzuk a vidéken, — ne ruházzuk ezt az ügykört Budapesten a fölülről leginkább függő államrendőrség alkalmazottaira.

Szóval, ha fenntartjuk is az administratio terén a központi és autonóm igazgatás rendszerét, — szabjunk közöttük azonos mértékkel mért ügyi határt az egész állam területére, és ne producáljunk hatóság-mosaikot, a melyben az állami, az autonóm és a vegyes szervek tarka rendszertelenségben állanak egymás mellett.

Vannak esetleg bizonyos, inkább alkotmányjogi mint közigazgatási természetű részei a helyi administratióknak, a melyeknek a polgárok kezében való meghagyása nem csak biztosíték a fölülről jöhető pressióval szemben, nemcsak lényeges költség és erőmegtakarítás az államra nézve, de egyszerűsind az állam mint olyan iránt bizalmatlan elemek részére a legjobb megnyugtató szer is.

Ezen ügyek legfőleg a parlamenti vagy magas bírói ¹⁾ ellenőrzés fentartásával, teljesen az autonómia körébe volnának utalhatók. Ilyenek a választók összeírása, a választók vezetése, a politikai természetű és ünnepélyes vélemény- vagy hangulat-

¹⁾ Curiai vagy közigazgatási bírósági ellenőrzést értek alatta, a mely bizonyos esetekben felebezéssel volna igénybe vehető, esetleg hivatalból leendő fölülvizsgálat által is.

nyilvánítások (főiratok, kérvények, pusztán elméleti értékű határozatok stb. ügye), végül ide lehetne sorolni némely községi belügyet és azt az egész ügykört, a melyben az önkormányzati testület mint magánjogi alany szerepel.

Volnának viszont ügyek, a melyeket vegyes kezelésre lehetne bízni, vagy olyképen, hogy vegyes szervek hatáskörébe utalnók őket, vagy olyképen, hogy némely ügyet alsó fokon önkormányzati közegekre, felsőn pedig államiakra ruháznánk.

Az államjogi elmélet világába tévednénk bele, ha részletesen ki akarnók fejteni, hogy mely ügyágot hovátartozónak vélünk. Itt sem lehet absolut értékű theóriákat fölállítani és számos, a tanszerű bírálat szemében lényegtelen szempont jó a hatalmi ágak elosztása és szervezésekor nyomatékos gyakorlati okokból számba.

Az azonban kétségtelen, hogy — ha egyáltalán akarunk államosítani, — első sorban azokat az ügyeket kell állami kézbe adnunk, a melyek magának az államnak vitális érdekeit tárgyazzák, a melyek állami és nem helyi érdeket foglalnak magukban, és a melyekkel szemben az egyén érdeke is egyforma országszerte, földrajzi különbség nélkül.

A rendőrség, illetve a rendőri közigazgatás szerepe kettős:

1. szolgálja az államot, mint olyant, őrzi biztonságát, ügymenetének rendes, háborítatlan folyását, és »in ultima analysi« foganatosítja közvetlen tettel vagy közvetve, kényszerrel, az állam akaratát;

2. szolgálja az egyént, mint szabadságának, mint jogos érdekkörének őre, mint a közbiztonság és a szó szoros értelmében vett rend fentartója.

Mindkét funkciójában azonban általános, helyileg meg nem különböztethető érdekkör van a rendőrség kezében, oly ügykör, a mely egyforma és egyöntetű kezelésre tarthat igényt az állam egész területén.

A rendőri szervezetre bízott és nem szorosan a rendőri közigazgatás fogalma alá eső teendők, mint a büntető bírászkodás egy része, a bűnügyi nyilvántartás és nyomozás, megint csak elvitathatatlanul állami érdekek és voltaképen kiegészítői némely más, már régóta teljesen államosított szervezetek tevékenységének.

Végül még egy nyomós érv szól a rendőri administratio teljes államosítása mellett; minden oly szervezet, a melynek jogos célja az, hogy a hatalmat egy bizonyos területen a

maga kezébe összpontosítsa, kénytelen arra törekedni, hogy azon a területen minden organisált fegyveres erő az ő kezében legyen.

Máig abból a számban, képzettségben és felszerelésben kiváló erőcontingensből, a mely az ország területén a fegyveres rendőri szolgálatot végzi, a szorosan vett magyar polgári államhatalom kezében csak egy kis rész, a fővárosi államrendőrcsapat van. A többi részben törvényhatósági, részben községi szolgálatban áll, részben pedig egy testhez tartozik, a mely sok tekintetben »status in statu«, a mely maga nem áll azoknak a magyar állami törvényeknek uralma alatt, melyeknek végrehajtására örködni hivatva van és a voltaképen fölötte rendelkezni jogosult polgári közhatalomnak nem áll sem büntető, sem fegyelmi, sem rendészeti felsőbbbsége alatt. Nem akarok e testület ellen szót emelni, a mely sok tekintetben oly példásan tölti be nehéz hivatását. De tény az, hogy a polgári jellegű államhatalom hatalmi egységének lényegesen hátrányára van, hogy a saját fegyveres közege nem áll az ő hatalma alatt.

A mi pedig a törvényhatósági és községi, fegyveres hatalommal fölruházott közegeket illeti, azok fegyelem terén természetesen mögötte maradnak az államilag organizált rendőrcsapatoknak és fölösleges a közelmúlt történetéből egyes példákra hivatkoznunk e vidéki rendőrségek túlkapásainak illusztrálására; de a mi ennél is fontosabb, e vidéki rendőrségek, addig a míg vezetésök nincs állami kézben összpontosítva, ki vannak téve a különböző, sajnos, nálunk még mindig erős, separatistikus irányú áramlatok befolyásának.

Mindeme veszélyekkel a rendőri szervezet államosítása biztos praeventio. A rendőrség, a mely az új Büntető-Perrendtartás értelmében az állam büntető igazságszolgáltatásának elsőrangú fontosságú tényezőjévé emelkedett, ennek az új rendszernek keretében, az általános közigazgatási reformnak stádiumában, másnak mint egységesnek és államinak nem is képzelhető. Az egységes szervezet alapján lesz azután szabályozandó a rendőri közigazgatás általános ügymenete, a rendőrségnek bűnyomozati és bűnügyi nyilvántartási ügyköre, végül így és *csakis ezen az alapon* lesz megfelelő garantiákkal környezhető a rendőrség működése, hivatásának két, hogy úgy mondjam, az egyén és közszabadságra nézve legveszélyesebb terén, a rendőri bíraskodás és politikai rendészet ügy ágaiban.

Dr. Moskovitz Iván.

AZ OROSZ TÁRSADALMI REGÉNYRŐL.

Az orosz társadalmi regény irodalmával foglalkozni élvezetes és nyereséges dolog. Igaz gyönyörűséget találhat benne, a ki csak annak a vizsgálatában leli kedvét, miképen tükrözi vissza a mű a valóságot, a természetet, az életet, annak apró és jelentős, ritkán víg, gyakran szomorú színjátékát, fenséges és nevetséges, nemes és aljas, vagy se ilyen, se olyan actoraival, az emberekkel együtt. Megfelel azok hajlamainak, a kik a regényben komoly czélokot, alapeszmét, ideálokot, erkölcsi okulást keresnek. Végül megragadja és lebilincseli azok figyelmét is, a kik az irodalomban és az uralmon jelenleg osztozkodó műfajaiban: a drámában és regényben a társadalmi nézetek, érzelmi momentumok, szokások, intézmények kialakulásának, megtestesülésének rajza iránt érdeklődnek; a kik az uralkodó és fejlődő társadalmak és az azokat alkotó egyének egymásra való kölcsönös behatásának, teremtő és romboló küzdelmének s e küzdelem eredőjének, a látszólag statikus jelen állapotnak hű leírását, tehát a társadalmi élet megismerésének egyik könnyebben hozzáférhető kútforrását látják.

Ezenkívül lehet-e közömbös a modern törekvések, küzdelmek szemlélője előtt Oroszország, a mely — mindamellett, hogy óriás lakossága, hatalma, terjeszkedése által, úgy lehet, teljesen átalakítja a világ képét — még meglehetősen terra incognita, nem külső történetét s földrajzát illetőleg, hanem social-psychologiai szempontból. Pedig éppen erre a belső életre vet megbecsülhetetlen világot az orosz társadalmi regény, a mely nemcsak reánk, hanem az orosz viszonyokkal teljesen ismerősökre nézve is az igaz tükör benyomását teszi s valóságos okmánytárul szolgál.

Csak a kölcsönkönyvtárak tipikus előfizetői fordulnak el csalódva az orosz társadalmi regénytől, a kik még mindig csupán a sensatióra éheznek, vagy arra kíváncsiskodnak, vajjon megkapják-e egymást a szeretetreméltó Eulália delnő és a hősök

és férjjelöltek mintaképe, Adolár úr ? hogy mit csinálnak gyermekeik és hetedíziglen való unokáik? vagy hogy mikép csalja meg A. asszony B₁ urat B₂ úrral ? vagy, hogy ki gyilkolta meg a »Zöldszemű tigris«-fogadó 99-es számú szobájában halva talált rejtélyes gentlemant? szóval, a kik csak érzékeny, érzéki vagy hátborzongató eseményeket, bűnügyi bonyodalmakat, a sexualitás szomorú gerjedelmeinek vérbizsergető leírását keresik, s a regényolvasást csak egy elég kellemes eszköznek nézik, a melylyel az unalom ólmos óráit elűzhetni, agyonüthetni.

Ezek ingerülten tapasztalják, hogy nem lehet az orosz regényeket »egy szuszra« elolvasni. Tartalmuk súlya lehúzza röpködő képzeletünket, meggátolja túlságos szárnyalását, gondolkodásra készt (a mi a fentemlített típusnak a legkellemetlenebb), kihívja állástfoglaló vélekedésünket, szóval valami erjesztő, termékenyítő hatással van az agyvelőre.

Ha már reánk idegenekre ilyen hatással van ez az irodalom, mennyivel mélyebb a befolyása arra a nemzetre, a melylyel legszorosabb összefüggésben van, arra az országra, a melynek talajából kinőtt s a melynek nemcsak leghűbb reflexe, hanem nagyon fontos, sokban végzetes motorja is.

Már Oroszország egyik tapasztalt ismerője, — a kinek útbaigazításait sokban követjük — a finom tollú Eugéne-Melchior *de Vogue* figyelmeztet erre: »A mi nekünk csemege, az lelkük mindennapi kenyere. Ez az irodalom aranykora. Az író fájának vezére, ura egy halom zagyva gondolatnak, egy kicsit még a nyelv teremtője is, költő a szó régi és teljes értelmében : vates, próféta. A naiv és komoly olvasók, a kik az eszmék világába újonnan érkeztek, irányításra vágnak, eltelve az emberi lángész hatalmáról való illúzióktól, szellemi vezért keresnek; egy tant, egy életelvet, az eszmének teljes revelációját ... Az alsó osztályok most kezdenek olvasni; hévvel, hittel, reménnyel olvasnak, mint mi faltuk Robinsont 12 éves korunkban.« Hogy is mondta Turgenyev? »Szűz föld.« (Nov). Ugyancsak Turgenyev említi, hogy Puskin szobráról egy paraszt valami idegen kérdőzködésére ezt mondta: »Iskolamester volt.« Iskolamesterek az orosz írók majdnem mind, kiknek óriás hatását lehetetlen tagadni annak is, a ki azt a meggyőződést vallja, hogy az emberek tetteit nem olvasmányaik determinálják, hanem szükségleteik, ingereik, szenvedélyeik, ősi szokásaik, függőségük stb. stb.

A társadalmi regény körülbelül 50—60 év óta az orosz írók kedvencz műfaja, a melynek mezébe burkoltan terjesztik

politikai, társadalmi s bölcsészeti eszméiket, feltárják mindazt, ami a jelenben fájó, vérlázító, ami nekünk pusztulnia kell, hogy a jövő evangéliuma megvalósuljon.

A tulajdonképi nemzeti irodalom megindítója, *Puskin*, még nem írt mai értelemben vett társadalmi regényeket. Tárgyaira, eszmekörére, stílusára nézve még a múltban gyökerezik. Mégis, verses regényében az »Anyegin Eugén«-ben fixírozott már két típust, amely utóbb rhythmikusan vissza-visszatér. Egyik a blaszirt, jóra-rosszra egyaránt képtelen, nép- és államhatalom között tétlenül ingadozó here Anyeginé, a másik Lenzki Vladimiré, a fenkölt rajongó áldozaté, aki a nagyvilági élet üressége s romlottsága között »tisztá göttingai leikével« nem talál talajt egész kora haláláig. Ezt a két típust másolják azután egy sereg költeményben és regényben, a világfájdalom részben Byrontól kölcsönvevett, részben önmagukból merített színeivel.

Következik *Lermontov*, a »korunk hőse«-vel, Pecsorinnal, aki teljesen szerzőjének képmása. Lermontov mindennel elégedetlen, revolutionarius, de egyszersmind romantikus; nem tudja magát elszánni sem a harcra, sem a kiengesztelődésre — mint Puskin — s ifjúsága virágában esztelen párbajban esik el; katonabajtársa, Martynov ejti el, aki a regény Grusniczkijában önmagára ismert. »Észrevétlenül vonulunk át a földön, száraz töviseken, hallgatva, elfeledve. Utódainkra nem hagyunk se termékeny eszmét, se genialis művet, ők becsmérlő verssel fogják gyaláznunk hamvainkat, a tönkretett fiú sarcasmussal árasztja el tékozló apját« így kesereg. Rossz hazafinak mondják, mire ezt feleli: »Szeretem hazámat, de a barbárságért nem lelkesedem. Nem kell nekem a vérenvevett dicsőség, nem a szuronyokra támaszkodó bizakodás.«

Ez az I. Miklós aczélos fegyelmű aerájának kétségbeesett tónusa. Az első feljajdulás a Nagy Péter vaskezeivel megalapított s azóta jól berendezkedett, gondosan tovább szervezett absolutismus ellen az irodalom terén, míg a politikában a vérbefojtott dekabrista-lázadás (1825. decz. 25) mutatja először az elégtelenség mélységét. Ez a katonatiszti, szabadkőművesi szövetkezés, amelynek öt felakasztott áldozata közt volt Ryljejev költő, 120 deportáltja közt pedig számos más író, főczélul a czári hatalom megszüntetését és a Pesztel által svájezi és amerikai mintára kidolgozott alkotmánytervezet életbeléptetését tűzte ki. Íme: külföldi eszmék térfoglalása. Hogy jutottak ezek a chinai fallal övezett Oroszországba? Paradoxul hangzik, de

mégis igaz: legnagyobbbrészt kormányköltségen. Az absolutismus, bár természeténél fogva nem nagy barátja a tudomány világosságának, mégis szükségesnek látta, hogy egy csomó válogatott embert külföldön vagy otthon külföldi emberek által kiműveltessen, hisz kell, a ki a magas udvari, közigazgatási, katonai stb. functiókat végezni tudja, aki az udvari termék parquett-jén s a főúri salonokban az illendőségnek megfelelőleg mozogni tudjon, kell poéta laureatus, kell hivatalos dithyramb-vezérczikkíró, udvari historiographus, mert ez mind a közszolgálat-hoz tartozik. A főrangú családok saját költségükön, a nagy reményekkel biztató közsorsú ifjak az állam ösztöndíján járták meg a művelt Nyugatot, bár ezeknek a tanulmányutaknak egészen más lett a gyümölcük, mint az államhatalom hitte. A rendkívüli receptív képességgel megáldott fiatal emberek megismerkedtek azzal a szabadabb szellemmel, mely a francia forradalom óta sem szent szövetséggel, sem egyéb Metternich-fogással el nem volt fojtható, elkápráztatták őket a liberális eszmék, a melyeket Hegeltől, Haxthausentől, Steintől tanultak, lelkesedtek Saint-Simon, Fourier, Considérant ábrándos socialismusa iránt s hazatérve látták, hogy mindebből az eszmei kincsből hazájukban gyakorlatilag egy mákszemnyit sem értékesíthetnek; veszedelmes elégületlenek, frondeurök lettek. A kormány hamarosan rendőri felügyelet alá helyezte ezeket a zapagynikokat, a becsempészett könyveket lefoglalta, az egyetemeken numerus clausust, katonai fegyelmet hozott be, a hangosokat elküldte »a birodalom távolabb fekvő részeibe«, a hogyan az ominosus helynév kiejtésétől is irtózó hivatalos stylus Szibériát megjelölte. Ráadásul a hazai rög vak bámulói, a nagy »szláv eszme« hívei, s különösen az egyház hazaáruló eretnekeknek bélyegezték ezeket az európaiakat.

»Kiterjedt nevelésben részesítenek«, — így panaszkodik *Herczen Sándor* — »belénk ojtják az egykorú világ óhajtasait törekvéseit, fájdalmait, de figyelmeztetnek, hogy maradjunk rab-szolgák, némák, passivok, különben végünk van! Kárpótlásul feljogosítanak: nyúzni a parasztot a zöld asztalnál, vagy poharak, kártya, asszonyok közt vesztegetni időnket. Megragadunk bármit: zenét, philosophiát, szerelmet, hittudományt, mysticismust, hogy szórakozzunk, hogy feledjük a végtelen űrt, a mely nyomaszt.«

A világfájdalom hangja közé rekedt kaczagás vegyül: *Gogoly* Miklósié. »Meghalt lelkek« című regénye, csakúgy mint

híres »Revisor«-a tele van satyrával, iróniával a burocracia, a corruptio s a hivatalos világ egyéb áldásai ellen. Megindítója az úgynevezett »felfedező irodalomnak, a mely kíméletlenül vág bele a társadalom üszkösödő sebeibe. Egy hasonlíthatatlanul nagyobb művész fejleszté tovább ezt a műfajt: *Turgenyev*. A mi ugyanis ebben a szomorú korszakban (a melyről csak a minap kaptunk új adatokat *Krapotkin* herczeg ifjúkori angol memoir-jában) az Anyeginoknak és Pecsorinoknak nem jutott eszébe, a mi a passiv satyrában kitűnő Gogolynál is hiányzik: az vezérlő, agitatorius eszméjévé lett a legnemesebb orosz írónak, az orosz társadalmi regény tulajdonképeni megalapítójának. Ez: áthidalni azt a roppant szakadékot, a mely az uralkodó osztályok és a misera plebs közt már akkor támadt, a mikor Nagy Péter erőszakosan civilizálta a felső rétegeket, a nép millióit pedig a legszörnyebb nyomorúságban és vakságban hagyta. Turgenyev is külföldön járt: 1838 — 1839-ben együtt hallgatta Berlinben Hegelt egy másik, végzetes név viselőjével, Bakunin Mihályval s örök életére a nyugati civilisatio híve maradt, de azzal a jelszóval, hogy legyünk mentől európaiabbak, de egyszersmind mentől oroszabbak. (Ugyanaz a jelszó, a mit hazánkban a nemzeti és kozmopolita elem összeegyeztetésére nézve szt. István, Nagy Lajos, Mátyás királyaink s Apáczai-Csere, Széchenyi s más éleslátású lángelméink hangoztattak.)

Az oroszországot ehhez a nyugati civilisatiohoz közelebb hozni, volt életének célja. Az első teendő ennek megkísérlésére: levenni a népről agyonnyomó igáját: a jobbágyságot. 1847 — 1851. egyes rajzokban, látszólag minden különösebb cél nélkül jelentek meg német földről beküldve a »Vadász emlékiratai«; sokáig sem a közönség, sem a censura nem láttak bennök mást, mint az orosz föld és népe csodálatosan finom aquarelljeit. Csak később értették meg az irodalmi tolvajnyelvet; látták, hogy az elmaradt, ösztönszerűleg önző és kegyetlen kisbirtokosok, alamuszi, lusta és tolvaj ispánok s a néma, nyomorult és alázatos helóták szenvedélytelen hangulatképeinek összessége tulajdonkép heves vádirat a nyomorúság, elmaradottság oka: a jobbágyság ellen. Kétségtelen, hogy már I. Miklós sokat foglalkozott az emancipatio kérdésével, a keleti tengeri provinciákban életbe is léptetett valami felszabadítás-félét, azonban egyrészt külpolitikája foglalta el egészen, másrészt mindinkább megmerevedő autokratikus hajlamai — a melyeket a lengyel felkelések, a 48-as Petrasovszkij-féle socialista összeesküvés, a külföldi forradalmak, stb.

erősítettek — gátolták meg a reformban. Még egy évtizedig kellett várni Turgenyevéknek az eredményre, a melyet csak a trónváltás hozott meg. Orosz történetírók határozottan állítják, hogy a »Vadász emlékirataidnak nem kis hatása volt II. Sándorra, a ki 1861. márcziusban bocsátotta ki az emancipáló ukázt: negyvenhétmillió fehér rabszolga szabadult fel, minden valószínűség szerint e mű erős impulsusára, mint annyi millió fekete »res« Beecher-Stove asszony »Tamás bátya kunyhója«-nak hatása folytán.

Időközben általános confusio, tapogatózás, vakmerő reménykedés, ideges félelem vettek erőt az orosz társadalmon. II. Sándortól vártak mindent, mert már tett valamit a haladásért. Vasutakat építtetett, a kereskedelmet, ipart, a népoktatást előmozdította, behozta az esküdszéket stb. Csoda-e, hogy általánosan várják a hajnalt a szürkület kétes alakjai, a kik közül Turgenyev biztos kézzel megint megörökített néhányat.

Íme »Dimitri Rudin«, a phrasis-rakétaival elkápszató idealista, kinek naiv hiúságán kívül csak egy a hibája: akaratbetegség, a tette való tehetetlenség. Egy időre ura a környezetnek, de a cinikus Pigassov és a nemes, de józan skeptikus Lesnyev lerántják frakkuszályánál fogva a repülni vágyó fantasztát. Ez a józanság győz, jólétet, családi boldogságot szerez, míg a csoda-Dimitri fokról-fokra sülyed állhatatlansága miatt s végre is a párisi barrikádokon könyörületos golyó vet véget hasztalan életének. A tanulság pedig: a nagyszerű aspiratio magában véve nem elég, megvalósítására practikus életbölcseiség, hideg számítás és önuralom is kell.

A szónok-hevület típusára hideg zuhany ömlött. 1862-ben megjelen Bazarov, Turgenyev legjelentősebb regényének, az »Atyák és fiúk«-nak hőse, a kiben az író saját vallomása szerint egy élő orvosismerőst másolja. Ez a réti farkas tekintetével néző, minden romantikus hazugságot, tekintélyt, princípiumot, dogmát lerántó, dölyfös materialista, a kinek érző szíve csak ritka percekben tűnik elő, hogy megnyerje rokonszenvünket, miután már csodálatba ejtett imponáló erejével, csakugyan az, a minek az író elkeresztelte: nihilista. Csakhogy a regény, bár Rudintól Bazarovig nagy az út, a nihilismusként még úgyszólván csak potentialis, nyugvó energiáját mutatja, a mely idők múltán, események nyomása, lökése folytán kinetikus energiává változott, s mint a »Nov«-ban látni fogjuk, a »tett propaganda«-jában nyilvánult. Bazarov portrait-je nem tetszett. A hivatalos világ egye-

nesen gyanúsította az író, hogy rokonszenvez az Apraxin-dvor felgyújtóival s más hasonszörű gonosztevőkkel, a radikális ifjúság meg olybá vette, mintha törekvéseiket kifigurázni akarta volna, pedig csak nagyon éles s mi tagadás sokban sympathikus világitásba helyezte.

Hozzájárult népszerűtlensége növeléséhez következő regénye, a »Füst«, a melyben erős pessimismussal mindennek hiábavalóságát, füstként való elszállását vallja. Csalódva látta, hogy a kebelében dédelgetett eszmék megvalósulásukhoz közeledve, mily korcs alakot öltenek. Feketít mindent, nevetségessé teszi a forradalmi vigéczeket, a henczegő slavophilokat, a régi rend tábornokait, aristokratáit, a kik Baden-Baden Kursalonjában járnak a maskarádat. Szinte frivol gondolkozást lehetne az író szemére vetni, ha nem maradna hű nyugateurópai rokonérzéséhez s nem tenné Potugint, a zapagynikot győztessé a pánszláv túlzókon, a kik váltig erősítgetik, hogy még a legköznapibb dolog is mystikus jelentőséget vesz fel, ha a nagy, a szent Orosz földre ér, pl. hogy »Nálunk $2 \times 2 = 4$, de több merészséggel, mint máshol«.

A nihilista-typus továbbfejlesztése a »Nov«-ban található. 1877-ben először a »Temps«-ban jelenik meg, mintegy kikémlelni a talajt. A nihilismus nem maradt abstract philosophia; logikai czélja volt az aknamunka, aláásandó az absolutismus tömör épületét. Nagy fába vágta az író a fejszét; nehéz volt ezt a thémát becsületes realismusával, a való élet gondos megfigyelésén alapuló plasticitással megmunkálnia, hisz ebben az időben még annyit se lehetett kihámozni a mythosból, mely ezeket az existenciákat körülvette, mint a 80-as évek nihilista-pereiből. Ezért Nesdanov Iván és társainak alakja meglehetősen elmosódott. A hős, a ki kemény akar lenni, voltaképp lyrikus álmodozó. Megutálja az ügyet, a melynek szentelte magát, mert a muzsik kemény koponyáján megtörnek a socialista s más abstract ideák. Prédikálni akar egy csapszékben, de előbb kényyszerítik, hogy igyék vodkát; a második pohárnál holtrészegen támolyog ki gúnyos kurjongatásoktól kísérve. A másik agitátort maguk a parasztok kötözik meg és kísérik be. Nesdanov elveszti hitét, de büszke visszavonulni; inkább megöli magát, hogy a leányt, a ki rokonideáival magát hozzálánczolta, felszabadítsa s lehetővé tegye egyesülését egy másik energikusabb férfival.

Mindezekon a regényeken valami vigasztalan melancholia vonul végig. Alakjai: a paraszt, jószívű, szenvedéseiben meg-

nyugvó, egy kicsit ravasz, nagyon szánalmas, egy keveset nevetséges pária, a kiből csak néha tör elő az ősi vadállat, a milyenek Gogoly »Bulyba Tarasz«-a festi; a középosztály két generációra válik : az apákéra (alapjában véve jó, bár ősi hagyomány szerint tudatlan és zsarnokias birtokosok) s a fiúkéra (ezek nagytehetségű, sokat tanult izgékony szellemek, gazdagok ideákban, koldusok tettben, a kik mindig el vannak tökéelve a közjó, a felvilágosodás érdekében való munkára, de mindig a jó szándéknál maradnak, vagy szerencsétlen kézzel erőszakosan nyúlnak bele az események folyásába, s csúf kudarcot vallanak).

Mesterük tisztos ősz fején, *barázdaszántotta* arczán meglátszik a honfiúi bánat, a mindvégig megőrzött nemes Idealismus, a finom nyugateurópaiság, a visszaborzadás a practikus következményektől, az erőszaktól, s meglátszik a fájdalmas resignatio, hogy nem értették meg.

Az oroszok elhkiegültek legnagyobb művészüktől s a -csupa hit, csupa ideg, csupa köny emberében : *Dosztojevszkij*-ben lelték meg vezérüket. Benne nincs skepsis, csak látnoki kenetteljesség; benne, az epilepsia áldozatában megvan a bizonytalan nagy perez folytonos varázsa, megvan az a sadismusba vágó, de egészen tipikus orosz vonás : kéjelegni a testi és lelki szenvedésben, valami felemelőt látni abban, ha még teljesen is.

Ez a benyomásunk, ha a »Szegény emberek« című első regényét lapozzuk, vagy ha azok közt a passioképek közt végigmegyünk, a melyek galleriáját a »Halottasház emlékei«-ben felállítja, ez, ha a »Raskolnikov« tortúráját átszenvedjük. Megérzi egész életén át azt a borzasztó félórát 1849. deczember 22-én, a mikor a Petrasevszkij-féle összeesküvőkkel halálra ítélve, várta a golyót.

A »Halottasház emlékei« megint egy oly mű, a minek áldásos következményei lettek. A testi fenyítéket eltörölték, a fogház is humanusabb lett; azt hinnők, hogy ezek a dantei képek már a történeleméi, ha a kancsuka-humanismusra néhanéha rá nem czáfolnának az oly martíromságok leírásai, mint például Drosin tanítóé, a ki Tolsztoj hatása alatt megtagadja a katonáskodást s a kit a fegyencz-zászlóaljban halálra kínoznak.¹⁾

Dosztojevszkij a proletárság vérző szívű *rajzolója*. »Raskolnikov«-val, ezzel a proletár Uebermensch-sel 1866-ban beteggé

¹⁾ L. Popov életrajzát, Tolsztoj előszavával, Berlin. Janke-Collectio.

tette egész Oroszországot. Megjelenése után egy moszkvai diák meggyilkolt egy vén uzorást, teljesen olyan körülmények közt, mint a regény hőse.

A mint Raszkolnikovban az egyéni idea fixa-t látjuk félelmetes pontossággal, az »Örjöngők« (vagy Ördögösek)-ben már egész társaságával találkozunk a végzetes nihilista-ideáktól megszálottaknak, a kik mintegy ellenállhatatlan erőből hajtvá követik el bűntetteiket. Íme a »terror« korszaka, mely II. Sándor halálát, III. Sándor üldözési mániáját okozta.

A tett kitörölhetetlen nyomot hagy; a ki teremt, az rombol is; a ki tért foglal, mást kiszorít, tehát szenvedést okoz, bűnt követ el. Ne cselekedjünk hát; vonuljunk vissza a semlegeségbe; tiszteljük a tétlent, a néma szenvedőt, az idiótát. Ez e gondolatmenete az »Idiótá«-nak s a »Karamazov testvéreknek, a melyekben a cselekmény már csak ürügy, hogy a szerző byzantinus megalázkodó teoriáit hirdesse.

Ezzel a lágyságával mégis óriás hatást gyakorolt. Élete utolsó éveiben alig telt egyébre ideje, mint válaszolni a levelek özönére, a melyeknek írói tanácsot, segítséget kértek a regényköltőtől, ki hangjával szívökhöz hatolt. Temetése — de Vogue mint szemtanú írja le — oly nemzeti gyász volt, mint még csak Skobelevé; koporsója után koldusok és császári hercegek, gyermekek és nyírott hajú nihilistanők, zsolozsmázó papok, kereskedők, tudósok és ministerek mentek beláthatlan sorban, siratva legjobb barátjukat, az orosz autochthon nagyság törhetetlen hívét és prófétáját.

A nép nem maradt árván. Mindenha megvoltak pártfogói az írókban, a kik közül még csak kettőnek hatására akarunk rámutatni: a Csernysevszkij-ére és Tolsztoj-éra, mert tarantásznak gyorsan röpit el az irodalom országútján, el a versztkövek mellett, melyeken Goncsarov Piszemszkij, Szaltykov-Csedezin, Uszpenszkij, Baranczov, Csehov nevei állanak, s csak a határoszlopok mellett pihen meg.

Csernysevszky Gavrilovics Miklós közkeletű phrasis szerint a nihilismus evangélistája. Igaz ez annyiban, hogy »Mit tegyünk« című regényében világos utat jelöl a vigasztalan családi és társadalmi állapotokból való kibontakozásra. A regény teljesen művésztetlen; az események szála össze-vissza gabalyított; a cselekményt únos-untalan megszakítják a szerző elmélkedései, a pszichológiája sokszor együgyű; de megteszi hatását az a csálhatatlanság igényével való fellépés, a melylyel Vera Pavlovna

megszabadítását Lopuchov által, a kettejük által megalapított varrodaszövetkezet boldogulását, a kis kezdet elterebélyesedését vázolja. Oly egyszerű neki az életkérdés, a társadalmi kérdés, a morális problémák megoldása — a papíron.

Nem oly könnyű az élet oly ismerőjének, mint *Tolsztoj Leó*. Szenvedéssel teljes vedlés, ezeryi kínok, keserű lemondás, szégyenletes visszabukások után nyeri el a földi halandó azt a tiszta alakot, mely az isten-emberhez méltó, azt a nyugodt boldogságot, mely küzködésének jutalma. Ne akarjunk népboldogítóknak felcsapni, mielőtt a magunk megváltásának, feltámadásának tövises útját be nem futottuk. A politikai revolutio fabatkát sem ér, ha az emberek erkölce nem megy át a forradalom tisztító tüzén. Csak magunknak higyjünk, dugjuk be füleinket hétszeresen a külső világ, az élvezetek, a gőgös tudomány, a chauvinismus, a hatalom, a rang és mód syrendalai ellen; vonuljunk vissza a világi élet egymást ölő, taposó bábeli zavarából, hogy felfedezzük önmagunkat, az értelem, a szív boldog együgyűségét s ekkor, de csak ekkor telünk el az evangéliumi testvériség áldott érzetével, a melynél fogva csak másoknak élünk, csak más boldogításában leljük örömünket.

Ez az alaphangja Tolsztoj működésének, a melyet ismereteni ma már csakugyan bagolyvivés Athenaebe. Minden modern ember könyvtárában megvannak művei a »Karenina Anná«-tól és »Háború és béké«-től le a »Feltámadás«-ig. Az óriás, a sphynx-szerű orosz világ földjének s mindenfajta emberének nagyszabású, élettél színes tableauit, az egyének intim gyónásait mindenki csodálja, eszméit sok-sok ember vitatja a »Socialis haladás«, »Egyéni megigazulás« pártjelszavaival, de hányan követik azokat egészükben, semmi másra nem tekintve, feltétlen bátorsággal?

De ne latoljuk a praktikus eredményeket. Elég látnunk, hogy az orosz társadalmi regényben eleitől máig megvan az a megbecsülhetetlen sajátság: a javulásnak, a haladásnak, az élet igazságainak fáradhatatlan keresése.

Íróik valósággal szomjúhozzák az igazságot; a legtöbbben keservesen megszenvedtek érte: ki halállal, ki Szibéria, a kaze-maták vagy az örültek házának kellemetességeivel. A meglapuló, hajlongó derekú, jóllakott morál szempontjából javíthatatlan futóbolondok, de jaj a világnak, a melyben az igazságot már nem is keresik, a melyből az elmés és nemes don Quixotte-ok kihaltak.

Dr. Wildner Ödön.

ADALÉKOK A SANCTIO PRAGMATICA ÉRTELMEZÉSÉHEZ A MAGYAR KÖZJOG SZEMPONTJÁBÓL.

— Második közlemény. —

És most nézzük a második kételyt s támadási alapot.

Igen gyakran halljuk említeni, hogy az 1848. évi törvények előbeszédébe a sanctio pragmatica véletlenül tévedt oda, elnézésből avagy gondatlanságból. Ezt a magam részéről nem hiszem, nem merném elhinni az előzmények után, ismerve azokat az egyéneket, kik 1847/48-ban irányadóknak voltak tekinthetők.

Az 1847. évi ellenzék »Ellenőr« című almanachja, mint már fentebb említettem, a sanctio pragmaticát szentnek mondja. Az 1847. évi ellenzéki nyilatkozat határozottan és szószerint ezt tartalmazza: *»nem fogunk mi ezen működésünkben soha megfeledkezni azon viszonyokról, melyek közöttünk s az ausztriai örökös tartományok között a pragmatica sanctio értelmében fönállanak . . . .«*

Pestmegye 1847. évi követi utasítása az Ausztriával való viszonyok tekintetében . . . az 1723 II t.-cz. által szentesített *pragmatica sanctio fentartásának szükségét különösen szem előtt tartandónak véli . . .* Kossuth maga ezzel az utasítással ment az országgyűlésre, ha tehát Kossuthnak kételyei lettek volna, bizonyos, hogy ily utasítás alapján nem ment volna az országgyűlésre.

Kossuth 1848. évi márczius 3-án így szól: *»már midőn az országgyűlés elején a válaszfölriratot indítványoztam, kötelességemnek éreztem hazánk állapotának taglalásába bocsátkozni úgy saját belügyeink, mint azon viszonyok tekintetében, melyek a pragmatica sanctio következtében köztünk s az ausztriai császári birodalom közt fönforognak.« . . .*

A fölrirati javaslatban : *»a pragmatica sanctiónál fogva kedvelt kapcsolatokhozánk fűzött birodalomról«* szól, majd később

megemlíti »a *pragmatica sanctiónál* fogva velünk egyesült birodalmat.«

1848. márczius 31-én Kossuth így beszél: »a legtisztább hűség alapján állunk az uralkodóház irányában, mely Ausztriának is trónján ül, s hogy ebből oly kapocs és viszony következik, melynél fogva némi közös intézkedések mindaddig kikerülhetlenek, míg a *pragmatica sanctio* kapcsa fönnáll. Ha e szempontot, hogy t. i. nem az elszakadás, hanem a *pragmatica sanctio* terén állunk, szem elöl nem tévesztjük, fel fogjuk találni a kellő tájékozást. E beszéd folyamán újból hangoztatta Kossuth, hogy »a *pragmatica sanctiónál* fogva tagadhatatlan, vannak kötelezettségeink«.

Az 1848. évi törvények megtámadott előbeszéde így hangzik : »az ország . . . Karai és Rendei . . . nem késtek . . . figyelmüket azokra fordítani, miket az összes magyar népnek jogban és érdekekben egyesítése, — *az ország törvényes önállása — s függetlensége; a pragmatica sanctio által vele válhatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyai;* — a nemzet alkotmányos életének, a kor igényei, s körülmények sürgős volta által szükségelt kifejtése . . . megkívánt.« . . .

Semmi egyéb ez, mint *legalizálása* az ellenzéki nyilatkozat, — a pestmegyei utasítás — és Kossuth 1848. márczius 3. és 31-iki alapvető beszédeiben letett fölfogásnak.

És mi most ebből a legegyszerűbb logikai következmény? Az, hogy nálunk 180 év óta *sanctio pragmatica* alatt nem az 1713. évi »Hausgesetz«-et értik, hanem annak az 1723: L, II, III. törvény cikkelyekbe iktatott lényegét, hogy 1837/48-ban — egy pillantást vetve alkotmánytörténelmünkre, — mást nem is érthettek ez alatt: továbbá, hogy ettől sem 1861-ben, sem 1847-ben nem tértek el és végül, hogy a *sanctio pragmatica* nemcsak az uralkodó személybeni azonosságát de egyéb kötelekeket is jelent s hogy ez alapokon az 1847/48—1865/68. évi országgyűlések alkotásai közt elvi eltérés nincs.

A harmadik kétely és támadás célja a *sanctio pragmatica*t előzményében már mint lehetetlent bemutatni, hogy az ennek kapcsolatában s kiegészítésül alkotott 1867 : XII. törvény-cikkelytől a *legalis basis* elvonassék.

Ezt a támadást Kossuth kezdette, — iratai (II. k. 255. s. k. I.) megjelenése előtt. Erre eddig senki nem reflectált, senki nem felelt, pedig megczáfolása igen könnyű.

Kossuth utal arra, hogy »annak a *pragmatica sanctionak*, mint »Hausgesetz«-nek is megvan a maga történelme« . . . *ez utalás főleg arra vonatkozik, hogy III. (VI-ik) Karoly I-ső Ferdinánd végrendeletét meghamisította.* Kossuth Hormayrra hivatkozik, mint főforrásra. De mindenek előtt az merül föl, mint igen súlyos kérdés, vajjon komolyan számbavehető író-e Hormayr vagy sem. Erre nézve a felelet következő. Hormayr a XIX. század első tizedében osztrák udvari hivatalnok volt, s mint ilyen fordult meg az udvari levéltárban. 1813-ban valami *conflictusa* volt hg. Metternich cancellárral, ki őt Munkácsra internáltatta, a hol tizenhárom hónapot töltött. 1816-ban újból udvari álláshoz jutott. 1828-ban I. Lajos bajor király meghívására Münchenbe ment s ott fényes állást töltött be. Hormayr műveit Metternichel való *conflictusa* után Ausztria s a Habsburg dynastia ellen való mérhetlen ellenszenv jellemzi. Hormayr adatai tehát ily kényes kérdésben igen óvatosan fogadhatók el s mindenesetre éles bírálatnak vetendők alá.

Ezek után a Kossuth-Hormayr-féle állítások igaz becstét megismerendő, vissza kell mennünk Mária Terézia trónraléptéig.

A történelemből tudjuk, hogy Mária Terézia úgyszólván atyja III. (VI.) Károly halála után (1740) azonnal elfogadta a ministerek s a fölöttes hatóságok hódolatát, mint Magyar- és Csehország királya s mint Ausztria főhercege; azt is tudjuk, hogy ez időtájt az osztrák terület különböző helyein úgy látszik a bajoroktól szított zavargások voltak. Bécsben ezek főleg egy nem igen kedvelt tisztviselő ellen irányultak. De mindezeknek igen csekély jelentősége lehetett, mert Zeno velenzei követ, már 1740. november 19-én ezt írja haza, hogy: »sikerült a népeket meggyőzni, hogy saját érdekük kívánja az oszthatlan monarchia együttmaradását. A meddig ez a szellem uralkodni fog, számítani lehet a kormány tartós nyugalma és egységére.«

Időközben a bajor választófejedelem is megtette azt a lépést, a melylyel már rég fenyegetődött, de e lépésnek kellő sikere nem volt. Október hó utolsó napjaiban (1740.) gróf Perusa, bajor követ a ki már előzőleg és ismételve kérte, hogy I. Ferdinánd végrendeletét megszemlélhesse, hivatalosan azzal a formális nyilatkozattal állott elő, hogy I. Ferdinánd akként végrendekezett, hogy az esetre, ha három fia, Miksa, Ferdinánd és Károly főörökösök nélkül múlnának ki, legidősebb leánya Anna, V. Albrecht bajor herceg nője legyen országainak, t. i. Magyar-

s Csehországoknak és Ausztriának örököse. (E végrendelet a magyar közjog értelmében hatálytalan, ily rendelkezési joga a magyar királynak soha nem volt s nincs jelenleg sem.) VI-ik Károly személyében I. Ferdinánd utolsó fileszármazója is kimúlt, így tehát a bajor álláspont szerint Anna főhercegnő maradékainak joga föléledt. Károly Albert, az akkori bajor választó, kijelentette tehát, hogy mindeme jogokat igénybe veszi s fölszólította a Bécsben accreditált összes külföldi követeket, hogy Mária Teréziával minden diplomatiiai érintkezést szakítsanak meg s őt másnak, mint Toscana nagyhercegnőjének, ne tekintsék.

Ez volt gróf Perusa nyilatkozatának lényege, a melyet Robinson angol nagykövethez szóbelileg intézett. Különös azonban az egész bajor föllépésben az, hogy a választófejedelemnek ily fontos igényeit szóbelileg s minden megokolás nélkül terjesztik elő. Maga az első támadás is, mindjárt VI. Károly halála után, csak szóbelileg történt. Gróf Sinzendorf, mint Robinson jelentéseiből tudjuk, azonnal írásban kívánta magának mindazt adatni, habár csak emlékezete támogatására. Ennek folytán néhány nappal később, 1740. november hó elsején a templomból való visszatérése alkalmával kapott is egy lepecsételt papírcsomagot minden fölírás nélkül. A csomagot gróf Perusa egyik szolgálója hozta, a ki a titkár után tudakozódott, de a csomagot letette a portásnál. A boríték fölnyitása alkalmával gróf Törringnek egy francia nyelven írt levele tűnt elő, a mely 1740. október 21-ről keltezve, gróf Perusához volt intézve az emelendő óvás tárgyában. Hasonló komoly ügyben ildomtalanabbul eljárni már nem is lehetett. Legegyszerűbb módja lett volna a bajor választó akadémikuskodásait egyszerre s mindenkorra lehetetlenné tenni, az által, hogy I. Ferdinánd végrendeletét fölmutatják, a melyre hivatkozás történt, de III. Károly (VI.) erre nem volt reábirható. 1740. évi november hó 3-án végre ünnepies módon ez is megtörtént. A jelölt nap estéjén gróf Sinzendorf meghívására ennek lakásán összejöttek Oroszország, Anglia, Poroszország, Hannover és Szászország követei, úgy Stahremberg és Harrach osztrák miniszterek, azonfelül báró Bartenstein államtitkár a végre, hogy a kérdéses okmányokat személyesen megtekintsék. Ekkor fölmutatták I. Ferdinándnak 1543. évi január 1-én kelt végrendeletét s az ezt kiegészítő 1547. február 4-én kelt fiókvégrendeletét. A végrendeletben általánosan a következők fordultak elő: »Begebe sich aber das nach dem Willen des Allmächtigen, unser freundliche liebste Gemahel

und all unsrer Sune vergiengen — So soll aus unsern verlassnen Töchtern aine obbemeltes Kunigreich Hungern und Behem samt desselben anhengigen Landen als rechte Erbin innhaben und besitzen.« — A fiókvégrendelet pedig a kétségessé tett tételre nézve így hangzik: »Und nachdem wir in vilbenannten unserm Testament gesetz und geordnet haben, Wo allen unsere geliebte Sone one Eeliche leibs Erben abgiengen, das alsdann aus unsern Töchtern aine«. . . stb. Az eredetiben tehát ez állott »*Eeliche leibs Erben*«, — míg a Münchenben levő másolat »*mänliche Leibserben*«-ről emlékezik, bizonyos tehát, *hogy a másolat hamisítvány*, a mely véleménynek osztrák részről mindjárt még azon napon kifejezést is adtak s a hamisítónak Kurpfaltz egykori bécsi követet, bizonyos b. Hartmannt neveztek meg. Perusa grófnak legyen megbocsátva, hogy a hamisítványt eredetinek vélelmezte s kétségbeesetten igyekezett, hogy ennek nyomait fölfödözze. 1740. november 4-én neki is felmutatták az okmányokat, úgy mint előzőleg a francia követnek. Perusa most azt kérte, hogy úgy a végrendelet, mint a fiókvégrendeletnek egészbeni lemásoltatása engedjék meg neki, ezt az engedélyt is megnyerte. Az udvari cancellaria egy külön szobájában 1740. november hó 8-tól 13-ig folyt a másolás s ezzel egy Münchenből ide hívott Delling nevű tanácsos foglalkozott, Schneller császári tanácsos pedig összehasonlította.

Három nappal utóbb a munka elkészülte után, 1740. nov. 17-én újból megjelent Perusa és az eredetiek felmutatását követelte, mi ismét megtörtént, ekkor azután Perusa kezébe vette az okmányt s azt mindenkép a legfigyelmesebben szemléigette s mint Schneller értesít, az »*Eeliche leibs Erben*« szavaknál az okmányt még a napvilág felé is fordította, hogy valamely törlésnek vagy vakarásnak a nyomait fölfedezhesse, talált is ott néhány fehéres vonalt, némi szennyomokat, a mi azonban minden pergamenten elő szokott fordulni, *de be kellett ismernie, hogy ott törlésnek vagy vakarásnak nyomai nincsenek*. Ennek daczára Mária Terézia trónfoglalása ellen óvást emelt s 1740. nov. 19-én Bécsset elhagyta.

Alig szükséges megemlíteni, hogy e morális előny Mária Terézia ügyére nézve akkori szorongatott állapotában jótékony hatású volt.

Újabban Heigel C. Th. német történetíró is megszemlélte ez okmányokat s azokat kétségtelen s minden gyanútól ment

valódiaknak állítja. (L. C. Th. Heigel. Der österreichische Erbfolgestreit und die Kaiserwahl Karls VII. Nördlingen 1877. 324.1.)

Most azonban ismerjük meg a bajor választó indokait s lássuk, hogy helyesen járt-e el vagy sem. Ismeretes történelmi tény, hogy a milyen erélylyel működött VI. Károly a sanctio pragmatikának elismertetésén, épen úgy áskálódott ellene az akkori bajor választó Max Emanuel († 1726.). Ő már fiát Károly Albertet gyermekkorában arra tanította, hogy ha a császár (VI. Károly) fiörökösök nélkül múlna ki, a Wittelsbachok lesznek a legitim örökösök. Ennek daczára 1725-ben a bajor választó maga, 1722-ben pedig, midőn Károly Albert I. József leányát Mária Amáliát nőül vette, az ifjú pár mondott le eskü alatt minden jogairól s elismerték a sanctio pragmaticát. Azonban köztudomású, hogy úgy Max Emánuelnek, mint Károly Albertnek Franciaország állott a háta mögött. A Bourbonoknak, különösen pedig XIV. és XV. Lajosnak politikai célzata — és pedig állandóan — Németország s a Habsburgok gyöngítése volt s e céljokat soha jobban nem valósíthaták volna meg, mint 1740-ben, midőn egy ügyes húzással úgy a Habsburgokat, mint Németországot lehetetleníteni vélték. E politika hamisította meg I. Ferdinánd végrendeletét s ez törette meg Károly Albert esküjét.

Károly Albert ugyan mint VII. Károly német császár lett s 1741-ben hadat viselt Mária Terézia ellen, e háborúban neki a szerencse nem kedvezett, de mint német császár halt meg 1745. január hó 20-án. Fia és utóda III. Miksa József választófejedelem már 1746. április 22-én Füssenben békét köt Mária Teréziával, mely alkalommal a pragmatica sanctiót ünnepélyesen elismerte s ezzel minden képzelt s kétséges jogairól lemondott. Ezzel a ténnyel azután megsemmisül minden combinatio, mely a sanctio pragmaticát Münchenen keresztül akarja desavouálni Erre ma már politikai következtetést alapítani nem lehet.

Mi magyarok pedig ismerve azt, hogy III. Károly a pragmatica sanctio törvénybe iktatásakor a legszigorúbb alkotmányos formákban járt el, ezzel elégedjünk meg, mert tudjuk, hogy: »a pragmatica sanctio az akkori Európában majdnem végzetszerű ellenszenvet költött, mert Európa akkori államférfiai látták, hogy a pragmatica sanctio alapján Magyarország és Ausztria közt létrejött viszony az egész monarchia erejét és hatalmi állását nagyban növelni fogja. Ez volt (1526. óta) az első politikai tény Magyarország részéről, mely őt internationalis összeköttetésbe

hozta Európával, ez azon szerződés, mely azóta is mindig szálka volt a többi európai államok szemében, melyek Ausztria állását gyöngíteni akarták. (Ez volt Kossuth czélzata is 1849. után.) *Lehetetlen tehát, hogy ezen kapocs a magyar államra nézve üdvös ne legyen mindaddig, míg mellette nemzetünk államjogi onállása és ezeréves alkotmánya fönnállhat.*« (Gr. Szirmay Ferencz a képviselőház 1869. V/21. ülésén.)

Dr. Horváth János.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Katholikus autonómia.

Kezdjük az elején. Legalább az újabb phasisokat diagnosztizálva, nem szorul biznyításra, hogy a causa proxima az egyházpolitika. Az elkeresztelések idejében keletkezett önmagát katolikus önérzetnek keresztelő felekezeti reactio szerte-széjjel — úgy mint a socialdemokraták, vagy bármely más érvényesülni törekvő elemek — a szervezkedés jel-szavát hangoztatta. Kevésnek gondolván a merőben társadalmi jellegű katolikus jelzót viselő mindennemű nevű és célú köröket és egyesületeket, az országos szervezetbe óhajtott bekapcsolódni. E célból életre próbálta galvanizálni egy emberöltő óta tartó álmából a katolikus auonomia gondolatát. Az egyházpolitikát diadalra juttató liberális kormány elvileg nem perhorreskálhatta a dolgot. A felekezetek egyenlőségének princípiumánál fogva, ha más egyháznak lehet autonóm kormányzata, a katolikusnak sem lehet megtagadni. Hogy mint alakuljon majd ki az ős chaosból, ahhoz persze nemcsak a hierarchia égi missiójú alkotóinak, hanem a felekezeten állami politika profán demiurgjainak is lesz szavuk. Elvileg azonban semmi kifogása sem lehetett a liberális kormánynak, bár bizonyára tudta, hogy miféle plánták fognak majd az autonómia talajában kicsirázni.

Elvégre a politikai élet eredményei a különféle társadalmi alakulatok érdekeinek a reprezentáns erők arányával megszabott eredője irányában igazodnak. A doctrinárek az autonómia propagálását is a liberalizmus egyik próbakövének tekintik, az autonómia megvalósítását a liberális, rendszer integráns alkotó eleméül követelik, magának a felekezeten államnak. Más dolga nem lehet, mint a laisser faire elve szerint a korlátokat megszabni. Azon belül szabad a tér.

A katolikus autonómiának testet ölteni kezdő alapgondolata keretén belül nyilvánuló jelenségek azonban nagyon sajátos színezetűek. Magát az autonómia szót is két értelemben használják. Jelenti ugyanis első sorban ez a szó azt, hogy egy társadalmi alakulat az uralkodó társadalom kebelén belül, kifejezett, vagy hallgatóságos beleegyezésével a saját dolgait maga intézi el s nem kéri az uralkodó társadalom közbenjárását. Az elintézés mikéntjének kérdése azután újból felmerül. Igaz, hogy a mai parlamentarizmus rendszer szemléletén felnőtt nemzedék előtt önmagától értedődőnek látszik, hogy ehhez is valami fiókparlament kell. De ez egyike azoknak a természetesnek látszó dolgoknak a társadalmi élet terén, a melyek ma azok, tegnap nem voltak azok s holnap talán ismét nem lesznek azok. Ez a fiókparlament elv az autonómiának a második értelme. Az, hogy az érdekelt társadalmi alakulat minden tagjának befolyása biztosítva legyen a közösségi ügyek elintézésére, mint egy magán-

jogi vagy kereskedelmi társaságnál. Mai nap szinte bajos másféle autonómiát elképzelni. Pedig ez az autonómia szó fogalmából nem folyik multhatatlanul. Mert a katolikus egyház akkor is autonómiát élvez, ha a laikusokat ugyan se meg nem kérdezik, se meg nem hallgatják, de a felekezettelen államnak sincs semmi szava az egyház dolgaiba, ha a főpapokat a pápa nevezi ki függetlenül minden állami beavatkozástól, ha nemcsak a pásztorbotot, de a beneficiumot is ő adja nekik, ha a felekezeti jellegű iskolában a felekezettelen állam ellenőrző hatóságát nem bocsájtják be, ha a seminariumok kapuja noli me tangere a cultusministernek s ha végül a kegyes alapítványokról az egyház — bár a laikusoknak sem — de az államnak se köteles elszámolni, hanem fordítja pro piis finibus oda, a hová jónak találja.

Ez az autonómiának a legabszolútabb képmása. Az igaz, hogyha valamely államban gyökeret ver, akkor az menthetetlenül ki van téve, hogy talán egy saját céljaival és törekvéseivel ellenkező politikával való eredménytelen küzdelemre lesz kárhóztatva. De reméljük, hogy az autonómiának erről a fajáról nem igen mer ébren álmodni Magyarországon senki.

Az is kétségtelen azonban, hogy a jelenkori autonomikus mozgalmaknak úgy többsége, mint kisebbsége az állami hatalom megnyirbálására vergál. Még pedig nem csekély körültekintéssel. Követelik ugyanis a beneficiumok adományozására való befolyást, az alapítványokat s az iskolákat. Még pedig úgy, hogy a tervezett autonómia rövid szavakkal kifejezve mintegy az országgyűlés és a kormány helyébe lépjen. Nem feledek el ugyanis hangoztatni úgy a jus divinumnak, mint a főkegyúri jognak sértetlenségét, tudván bölcsen, hogy különben akár a hierarchikus hatalmak, akár a főkegyúr vétót mondanának az egész operatumnak s minden nyom nélkül szerte foszlanék, mint napkeltekor a köd. Már pedig ha autonomice szervezkedni akarnak, valahonnét hatáskört is kell az autonomikus szervezetnek biztosítani. A kinek tehát félre kellene az útból állani, az nem lehet más, mint a magyar országgyűlés és a magyar kormány.

Ott azonban mindenesetre hibának kell lennie az autonómia szervezőinek gondolatkötésén, a mikor a főkegyurat, a magyar királyt el akarják szakítani a magyar kormánytól és az országgyűléstől. Mert azt talán senki sem fogja vitatni, hogy a főkegyúri jog a magyar királyt, mint privát embert és nem mint a legfőbb közjogi állás betöltőjét illeti meg. Ha pedig ez így van, akkor a főkegyúri jog gyakorlása módjának is a magyar közjog szerint kell igazodnia. A magyar király, mikor hivatalosan legfőbb közjogi functionárius mivoltában vagy bármely ehhez fűződő méltóságának gyakorlásában, mint a magyar állam feje, mint a szent korona fölként viselője jár el, csakis a magyar alkotmányban gyökerező akaratnyilvánítási és cselekvési módozatok szerint működhetik. A magyar közjog pedig elmozdíthatatlanul beékeli oda a felelős ministeriumot. Amint a régi magyar közjogi felfogás a főhatalmat nem a király személyében látta inkarnálva, hanem a szent koronában, a melyben egyesült a király a nemességből és a szabad királyi városokból álló nemzettel: úgy a mai magyar alkotmány sem a király személyének adja a főhatalmat, hanem az államnak. A múltban is a királyt csak külsőleges nyilvánulásaiban és csak derivative, mint a szent korona viselőjét illetve a főhatalom, míg a maga belső mivoltában a populus Verbőczianusnak ép oly gyökeres joga volt a főhatalom gyakorlásában való részvételhez. Ma pedig a populus Verbőczianus helyébe az egész nemzet lépett s ez vesz részt a főhatalom gyakorlásában az országgyűlés útján. Ilyenformán a főkegyúri jogot nem lehet oly könnyen az országgyűlés befolyásának

kizárásával gyakoroltatni, mint ezt az autonomikus törekvések szeretnék, szívesebben látva egy abszolút királyt, mint egy alkotmányost e téren.

Ebben az elvi kérdésben bizonyára ép oly kardinalis különbség lesz az autonómia publicistái közt és köztünk, a kik a magyar közjogot a modern jogi felfogás szemüvegén át nézzük, mint a múlt századok chirurgusai és a mai kor anatomizáló mütői közt. Mert mi a királyi méltóságot az állami főhatalom egy speciális gyakorlási formájának tekintjük, s minden hozzáfűződő kiváltságnak magyarázatát abban leljük, hogy benne testesül meg konkrét alakban az állam főhatalma, mely azonban nem a jus divinum alapján illeti meg, hanem mint említettük derivative. Nem proprium just gyakorol a király, a mikor törvényt szentesít, vagy hadat üzen, vagy akár püspökséget creál, hanem az állam jogát. Az állam jogát pedig a felelős ministerium mellőzésével bármiféle más szervezet segítségével a mai alkotmány szerint gyakorolni nem lehet.

De nem is szabad az államnak a kezéből kiadni azt a nagyfontosságú befolyásmódot, a melyet egy oly egyházra szükségképen gyakorolni kell, mely az állam kebelén belül betetőzve nincs, hanem látható feje külföldön van. Ha hozzáveszszük, hogy e látható főnek politikai törekvései vannak s neki a klérus feltétlen engedelmisséggel tartozik, oly perspektíva nyílik meg szemünk előtt, a minek láttára felesleges bizonyítgatni a főkegyúri jogban összpontosuló jogosítványoknak az államra nézve létkérdés voltát.

Főpapjaink nemcsak egyházi méltóságot viselnek, hanem az ország főrendei közé tartoznak. S bizonyára nem közömbös, hogy miféle retortákon szűrődnek át a jogos vagy jogosulatlan aspiratiók, míg valamelyikük egy főpapi kinevezés alakjában testet ölt. A főpap, a ki Magyarországon ma is hatalom, kiszámíthatatlan befolyással rendelkezik az állam alkotóelemeire úgy in corporalibus, mint in spiritualibus. Egy-egy egyházi beneficium helyes vagy elhibázott adományozása kiszámíthatatlan áldásnak vagy kárnak lehet kútforrása. A vagyoni hatalom a lelki hatalommal párosultan országrészeknek szerezhet békét, megnyugvást, ha birtokosuk ezt hirdeti, de lángba boríthatja, ha harcot és háborút prédikál. A magát egyetemesnek declaráló katolikus egyháznak inhaerens tulajdonsága a hódító politika. S tudvalevőleg minden társadalmi alakulatban vezérszerepre azok vergődnek, kik minden skepsis nélkül vakon bíznak a konkrét társadatom abszolút felsőbbségében s céljait, alap gondolatát tüzzel-vassal megvalósítani törekszenek. A dolgok természetes rendje tehát, ha bármely eminenter katolikus jellegű társadalmi alakulatban a hódító politika hívei jutnak uralomra a mérsékelték felett. Eltekintve természetesen attól, ha külső conjuncturák ezt módosítják.

Az ily tulajdonságaik folytán irányadó tényezőkké vált elemekre természetesen nem szabad bízni a beneficiumok adományozásába való beavatkozási jogot. Mert oda is saját törekvéseiknek megtestesítőit plántálnák be. A protestánsokat ezzel szemben nem lehet ellenvetni. Első sorban nincs kezükben az a roppant vagyon, a mi a katolikus hierarchiának rendelkezésére áll minden számadási kötelezettség nélkül, a mely idillikus állapot megbolygatásától az autonómia harcosai is körültekintően óvakodnak. Másodsorban pedig a protestantizmusnak a vallási türelmesség az alap gondolata. A protestáns intolerantia mindenkor mint az alap gondolat elfajulása jelentkezett, ott is, hol a protestantizmus uralomra jutott, míg a katolicizmus e téren nem a publicanushoz forduló Krisztust követi. Az autonómiának a magyar politikai világ ecclesia militans által követelt értelemben való megadása harcra kész elemeknek fölfegyverzését jelenti.

Eddig ugyanis csak a főpapi vagyon állott a vallási térre átjátszó küzdelmeknél az ecclesia millitans rendelkezésére, ha egyik, vagy másik beneficium bizonyára tévedésből nem a felekezetek közti békét hirdető főpapra jutott. Az autonomikus aspirációk megvalósulásával nemcsak a beneficiumoknál változnék át a kivétel szabálylyá, hanem az alapítványokban fehalmozott vagyoni erő s az iskolák útján gyakorolt lelki hatalom mind a centrifugális törekvések szolgálatába szegődnek. A katolikus egyházi vagyon természetét és jelentőségét nem lehet az aritmetikus geometria szabályai szerint hasonlítani össze más egyházak vagyonával. E hatalmas vagyon legnagyobb részét akkor kapta az egyház, a mikor még egyedül állott. A mikor a vallás terén nyilvánuló kikristályosodás concentricus volt az uralkodó társadalommal. A mikor nem csupán a társadalom egyes tagjainak, avagy egyes centrumok körül tömörült részének volt benne — közvetetlen, vagy közvetlenül — részük, mint ma, hanem a dúsan javadalmazott egyház azonos volt a vallási vonatkozásban tekintett egész társadalommal. A mikor az államnak az egész egyházzal organikusán egységes életfolyamata volt, úgy hogy állami feladatokat az egyház oldott meg, mert céljaik ezek szempontjából azonosak voltak.

A gondolkodási szabadság elvének a vallás terére való átvitele azonban mindennek véget vetett. A vagyoni jólétnek örvendő katolikus egyház többé nem azonos a vallási szempontból vett egész magyar társadalommal. A protestantizmus elismertetése alkalmával természetesen gazdasági kérdéseket nem lehetett a vitába vetni, mert az bizonyos megőljője lett volna a vallás szabadság elvi elismerésének. Bajos lett volna ventillálni, hogy az egyházi javaknak határozottan megjelölt, hadi, és kultur célokra történt adományozásában első királyaink minden hitbuzgósága mellett is benne rejlett a magva azoknak a társadalmi feladatoknak, a mik in ultima analysi végre is a közjó felé tendálnak. E közczélok pedig a más vallásúak körében is az időkhöz mért átalakulással megvalósítást követelnek. Igen kritikus húrokat pendített volna meg, a ki a bevett vallások arányos osztozkodását követelte volna azzal argumentálván, hogy a mit a kereszténység felvétele után az egyetlen keresztény egyház teljesített, azoknak a céloknak a megvalósítása most az összes vallások közös hivatásuknak ismerik el. S a mennyiben az állam az egyházi célokat, tekintve azt is, hogy nagyrészt az állami célokkal azonosak voltak, nemcsak respektálta, de megvalósításukra vagyoni támogatást is nyújtott, úgy most az egyházak hivatásának ismert feladatok megoldását a vagyoni segítség arányos megosztásával kell elősegítenie. Mert ha a hadi szükségleteket többé nem is a főpapok bandériumai látják el, a revirement jognak kell életre ébrednie a többire vonatkozólag. Csakhogy ennek is korollariumi vannak. Az egy vallású társadalom az egyházra bízhatta bátran iskoláját, saját princípiumaival ellenkezőt ott nem tanítottak. A mai társadalomnak azonban egyik kardinális alapgondolata a felekezeti béke, holott az egyházaknak épen a felekezetek differentálódása a sarkköve. A felekezeti iskolákhoz tehát a legnagyobb kontrol kell s fokozottan nagyobb a hódítóbb természetűhöz.

A társadalmi közös czélok megvalósítására szánt dotatiót most tehát külön czélok propagálására sajátítanak ki az autonomikus aspirációk. Holott, mint már az ellentét kiemelése végett többször emiítettük, a diskreionális természetű vagyont, a mit a főpapok és káptalanok számadás nélkül élveznek, bár eleve az is közös czélokra szolgált, senki-nek se jut eszébe a közösség céljainak szolgálatába juttatni.

Ily természetű megoldása a katolikus autonómia kérdésének önmagától értetődőleg káros volna az államra.

De vizsgáljuk meg az autonómia dolgát belülről. Lehetséges-e a katolikus egyházban, a hol minden hatalom felülről jő, — mint a nap-sugarak — szent Pétertől, a ki magától Krisztustól kapta a menyország kulcsait, és az apostoloktól száll a pápára s és a püspökökre s innét nemzedékről-nemzedékre lánczolatossá összefüggésben le fokról-fokra egész a ma felszentelt diakónusig. Hogy úgy mondjuk, a katolikus egyház mintegy az égből sarjadzik, innét nyeri erejét és vérét. Ellenben a protestantizmus a földön áll. Szilárd alapja az egyházközség, ez a mag, a melyből minden hatalom fakad, úgy, hogy természetével kongruens az autonómia eszméje. De mi szerepük lehet az egyház szervezetében a laikusoknak? Vallási, kormányzati kérdésekben semmi. Mert a clerust illeti nemcsak a lelki hatalom, hanem a iurisdiction is. A laikus legfeljebb a vagyoni kérdésekhez szólhatna hozzá. Mert beneficiumok adományozásához bajosan lehet a kánonjog alapján szabályt találni, a mely bele-szólást engedne. Itt, mint kifejtettük, csak úgy lehetne laikusról szó, ha a főkegyúri jog keretén belül lehetséges és szabad volna aspirációikat megvalósítani. A kánonjog laikusnak ugyanis csak a kegyuraság alakjában enged egyházi dolgokba beavatkozást. Ez a jog illetve megkezdettől fogva a szent koronát a maga közjogi értelmében, azaz modern kifejezéssel az államot. Ezt a katolikus egyházhoz tartozó világiak számára kisajátítani nem lehet. E törekvés úgy jogi, mint politikai okokba ütközik. Ezeknek a jogoknak az országgyűlés és a kormány kezéből való kiengedése valóságos nemzeti szerencsétlenség, egyenesen államellenes bűn volna. A főpapság és káptalanok viszont nem fogják az autonómia ruházni a saját diskreciójukra bízott javakat. Bár a katolikus egyháznak ez volna leginkább érdekében, hogyha nem is kerülheti el talán mindenkorra a secularisatiót, legalább elodázza addig, míg a társadalmi rend magántulajdont ismer. Mert a mily mértékben üdvösebb, hogy a főkegyúri jog gyakorlása a kevésbé egyoldalú és elfogulatlanabb országgyűlés bizalmának depositariusai útján történjék, mint a katolikus autonómia szervezetével: ép annyira fölötte áll a világiak közreműködésével történt vagyonkezelés annak, a miről ma a főpapok és káptalanok senkinek számot adni nem tartoznak. A minek következtében ugyanannak az egyháznak a kebelén belül a fejedelmi jólétben élő főpapok és kanonokok mellett az egyháznak a nemzettel közös, mindkettő által gyakran egyaránt elhagyott napszámosai a tanítók sorakoznak.

Hogy azonban a magyar katolikus egyházi vagyont ily módon eredeti rendeltetésének megfelelőleg valójában a közczélokra szenteljék, ahhoz égszakadásra van szükség a hierarchikus világban. A mire a jelenkorban, a mikor a doctrinär papalizmus a híres modern infallibilitási dogmában nyerte betetőzését, kevés reménység van.

Oly megoldását az autonómiának, mely így a magyar katolikus egyházi vagyont eredeti rendeltetésének visszaadná, s nem egynéhány egyházi főúrnak, hanem az egyház fáradozó szolgálói munkás életének könnyebbítésére juttatná, mindenki osztatlanul örömmel üdvözlölné. Ez lenne majdan próbaköve, hogy a katolikus autonómia mennyire emelkedett hivatásának tudatára. Ez adna felvilágosítást arra a kérdésre is, hogy mily mértékben oszthatná meg talán vele egy, avagy más feladatának teljesítését az uralkodó társadalom. Semmi esetre se értve ez alatt természetesen már politikai okoknál fogva sem a püspökségek creálását s a kanonoki stallumok betöltését, hanem azt a munkálkodást, mely a közjólét gyarapítására vezet. Mert ha elfogulatlanul a társadalom kebelén belül egyes gyűjtőpontok körül koncentrálódó társadalmi jelenségek tengelyét oldalt hagyva akarjuk az ily természetű alakulásokat vizsgálni, a főprincipiumnak, a melyhez mérten feljünk vagy tőlük elfordulunk, a közjó követelményeinek kell lenniök.

Ebből a szempontból az autonómiának általunk utóbb említett megoldása mindenesetre a productiv társadalmi erőknek nyújtana tápot. Csakhogy — hangsúlyoztuk több ízben — úgy látszik, erre alig-alig gondolnak. Akár a *quieta non movere* elvének méltánylásánál fogva, akár azért, mert a hierarchia ellenállásánál fogva úgyszólván kizártnak tartják. Ellenben az a mód, a mint a katolikus autonómiát életbeléptetni akarják, az a hatáskör, a mit az autonomikus szervezetnek a beneficiumokra, alapítványokra és iskolákra akarnak biztosítani, a leg-szerencsétlenebb gondolat. Felekezeti szemüvegen nézni az iskola tárgyait, ezzel a szemüveggel téveszteni meg a gyermek természetes látótehetségét, ebben a látókörben nevelni elszigetelve a másvallású állampolgároktól, hogy a honfitársi érzés helyett az ismeretlenről való idegenkedés sarjadzzék ki lelkében, semmi esetre se a civilizációnak és a haladásnak útja. S a kik ezt az utat, mely a külön érdekű társadalmi tagozatoknak a közös természetű, a közjólét ideáljában kulmináló célok eléréséhez vezet, vallják magukénak, azok nem ejthetik porba ennek egyik főpostulatumaúl szolgáló interconfessionalis békét, a mit minden par excellence felekezeti jellegű tanítás és nevelés veszélyeztet. Hogy a katolikus egyetem chimerájáról ne is tegyünk bővebb említést.

Ezek szemében tehát az egész mozgalomnak, mely a katolikus autonómiának a jelenleg tervezett keretekben való megvalósítására irányul, mélyebb jelentősége nem lehet. Nem tekinthetjük másnak, mint egy koncentrálódási törekvésnek, mely a felekezeti minőségben kiválasztott tengelyt e célra éppen alkalmasnak találja, de valódi törekvése csak az, hogy az államtól bizonyos jogosítványokat ez úton a liberalismus elvének aegise alatt megszerezzen, a mivel természetesen nem a *misera plebs contribuens* lenne gazdagabb (lenne rá elegendő retorta, hogy abból még véletlenül se jusson be, ha csak nem *persona grata*, a ki mindenbe bele fog egyezni), hanem azok, a kik eddig is hatalmasok voltak. Ezért pedig kár oly nagy apparátusukat mozgósítani.

Dr. Kégl János.

A magyar magánjog codificatioja.¹⁾

V. A készülő magánjogi törvény könyvtervezet III-ik része a *Dologi jog*, melynek részletes tartalomvázlata (a bizottság jegyzőkönyveinek I. füzetében) hét címre s ezek keretén belől több fejezetre osztottan öleli fel az ide tartozó magánjogi intézmények nyújtotta joganyagot.

Az első cím a dolgokról szóló általános rendelkezéseket foglalja magában, melyek közül mindazokat, melyek az újabb magánjogi dogmatikában jobb ügyre méltó buzgalommal szoktak vitatni: a bizottság is hosszadalmas ülések el-elposványodó tárgyalásai közepette megvitatta. »Dolog« fogalma, ingó és ingatlan, telekkönyvezett és nem telekkönyvezett ingatlan, dologösszesség, helyettesíthető és elhasználható dolgok, alkotó részek, tartozék, gyümölcs, hasznok, költségek, dolog értéke, ingó- és ingatlan vagyon, összdolog stb. stb. bizonyára mind oly kérdések, melyek felett, mint hajdanában a birtoknak jog vagy tényleges állapotként való felfogása fölött manap is kardot húzhatnak a nagy dogmatikusok s döngethetik egymásnak meggyőződését az érvek és jogászai *equilibratika* minden szemképráztató technikájával, sőt mi több:

¹⁾ Az előbbi közleményeket lásd az 1. szám 56. lapján; a 2. szám 146 és a 3. szám 220. lapjain.

mindenesetre meg is kell, hogy mondja az a törvénykönyv, miszerint dolog-e az a villamosság? Testetlen tárgyak jogilag »dolog«-nak tekintendők-e, avagy hogy tartozék, gyümölcs stb. alatt mit kell értenünk? Am mindezt egyedül csak az előadóra kellett volna bízni s csak azután tenni megvitatás tárgyává, ha kész a tervezet, mert minden bizonynyal nem e dogmatikai fogalmak mikénti constructiójától, hanem azoktól a rendelkezésektől fog függni a törvénykönyv jósága, melyek az akár ilyen, akár amolyan stylű alkatrészekkel, tartozékokkal, elhasználható dolgokkal stb. az egyes intézményekben operálni fognak. Ugy tetszik nekünk, hogy a bizottság e dogmatikus kérdésekre pazarolt üléseivel s hosszadalmas tárgyalásaival nem végzett jó munkát s csak a codificatio munkálatai egészséges és egységes előrehaladásának vált kerékkötőjévé.

Sokkal érdemesebb eredményekről számolhatunk be a dologi jogi rész második czíme keretében, a birtokot s birtokvédelmet érintő előmunkálatoknál. Ma is a bírói ítéletekben jelentkező szokásjogunk legingatagabb s megbízhatatlanabb része, mely az úgynevezett szolgabirtok, a birtokvédelemnek önsegélylyel való eszközlése s általában a reális étellel oly érzékeny kapcsolatban álló *birtok* intézményére vonatkozik. A bizottság e körbe eső tárgyalásain s a hozott megállapodásokban nagyon látszik az új német polg. törvénykönyv hatása. Leendő codexünk irányelvei a leglényegesebb pontokban a bizottság állásfoglalásához képest a következők lesznek: Nem leendnek birtokosokként tekintendők — s így rendszerint a birtokvédelemre sem tarthatnak igényt — azok, a kik valamely dolog fölött a birtok tényálladékának látszólagos főnforgása mellett tényleges hatalmat csak más helyett ennek háztartásában vagy üzletében vagy ideiglenes megbízottként (szolga, cseléd) úgy gyakorolnak, hogy megbízójuk utasításait követni tartoznak. S csak azon rendkívüli esetekben részeltethetők az ilyen személyek is — az önvédelmen kívül — a specifikus birtokvédelemben; ha erre nézve a körülményektől indokolt sürgős szükség esete forog fenn (nevezetesen ha pld. a birtokos akadályozva van a birtokvédelem foganatosításában); ekkor azonban csak ad hoc meghatározandó feltételek mellett. Ha pedig a birtokostól birtoka elvonatik, úgy a birtok ellen irányzott tilos erőhatalommal szemben kifejtett önvédelem kétségtelen jogán felül megilleti őt az önsegély, vagyis az önsegélylyel való visszahelyezkedés joga is, de csak oly formában és annyiban, hogyha ezért a másik — a ki előbb őt s a kit aztán önsegélylyel ő vetett ki a birtokból — birtokkeresettel föllép: ellene a hibás (törvénytelen, ál-) birtok kifogását használhassa. A haszonbérlet, bérlet a haszonbérbe illetve bérbeadóval szemben a birtokvédelem megilleti, valamint minden oly személyt, ki a dolog birtokára másnak irányában csak időleg van jogosítva vagy kötelezve (haszonélvező, záloghitelező, zálogkölcsönvevő, letéteményes). A bérbeadót, haszonbérbeadót ellenben bérletjével szemben ilyes birtokvédelem nem illeti meg s esetleges sérelmezett igényeinek orvoslását csak a közte és bérletje között fenforgó jogviszony alapján s így nem a birtokperben keresheti. Ha azonban a birtokra csak időlegesen jogosítottal szemben idegen harmadik személyek követnek el birtokháborítást, ezek ellen a bérbeadók is élhetnek birtokkeresettel. Kivételt e tekintetben csak az oly önmagukban tán háborítási cselekvények képezlek, melyek a bérlet stb., tehát a dolog birtokára ideiglenesen jogosított személy beleegyezése mellett követtetnek el. Az anyagi telekkönyvi jog alapelvei tekintetében (Dologjog III. czím) nagyfontosságú tételt fogadott el a szerkesztő bizottság annak kijelentésével, hogy a telekkönyvi bejegyzésnek alaki ereje nincs. Ez álláspont, mely egyébiránt meg-

egyezik mai gyakorlatunk s az új német polgári törvénykönyv álláspontjával is, szemben áll a régi felfogással, mely a telekkönyvi bejegyzést az ingatlanokra vonatkozó dologi jogok szerzésének, változtatásának vagy megszűnésének nemcsak alaki kellékül tekinti, hanem egyszersmind olyannak is, mely minden törvényes előfeltételtől függetlenül, *egyedül maga* idézi elő a jogváltozást. Ha ellenben a telekkönyvi bejegyzésnek ez az alaki jogereje nincsen meg, akkor a bejegyzés nem más, mint a dologi jogváltozás teljes joghatályának egyik kelléke. S ha valamelyik más kellék hiányoznék, úgy maga a bejegyzés nem ér semmit s annak, a kinek terhére vagy sérelmére szolgált dologi igénye van a bejegyzés kikötésére. Az ilyen dologi igényt csakis a jóhiszeműen szerző harmadik személyek ellenében nem lehet érvényesíteni, a mi azonban a telekkönyvi »*publica fides*«-nek a követelménye. Értékes eredményeket mutattak fel a bizottság tanácskozásai a dologi szerződés kérdésében. A kérdés maga az volt, hogy elfogadtassék-e a dologi szerződésnek és a dologjogi ügyletek elvont természetének elve vagy elvül tartassék, hogy a tulajdon vagy más dologi jog átruházásának és terhelésének jogszerűségét az előfeltétele? Eredményt csak a vita magas színvonalában constatalhatunk, megállapodását azonban a bizottság akkorra halasztotta, mikor a teljes tervezet készen lesz s könnyen megállapítható a kérdésnek legmegfelelőbb elvi megoldása. A tulajdonjog fejezetéből (X. cím) az ingó dolgok tulajdonának megszerzése és elvesztése körében letárgyalta a bizottság az elsajátítás, találás, termények megszerzése, egyesítés, vegyítés, feldolgozás, átruházás és elbirtoklás esetét. Különösebb jelentősége megállapodásai közül annak van, mely az ingó dolgok átruházás általi tulajdonszerzéséhez az *átadás* tényét megköveteli; az elbirtoklásnál pedig kiváló fontosságot kell tulajdonitanunk annak, hogy mai jogunk álláspontjától, mely rendezés a rendkívüli elbirtoklást nem ismeri, a bizottság eltért s abban állapodott meg, hogy az ingók elbirtoklásának intézménye kettős alapon szabályoztassék. Egyik esete legyen az, midőn a birtokos rövidebb idő lefolyása alatt szerzi meg a tulajdont, de birtokának jóhiszeműnek és jogszerűnek kell lennie; a második eset az, melynél az elbirtoklási idő jóval hosszabb, de a jogcím kimutatásának szüksége nélkül elegendő egyszerűen a birtoklás jóhiszeműsége. Az ingatlanok tulajdonának megszerzése tekintetében a telekkönyvi elbirtoklás, a közjegyzői vagy okirati kényszer és a telekkönyvön kívüli tulajdonszerzés kérdésével foglalkozott a bizottság. Arra a kérdésre, hogy a telekkönyvben bejegyzett tulajdonos ellenében engedjék-e hely az elbirtoklásnak, a bizottság különös tekintettel az osztr. ptkv. és az országbírói értekezlet megállapodásai nyújtotta (I. 21. §.) történelmi előzményekre, de népünk arra a nyilvánvaló tulajdonságára is, mely tulajdonváltozásoknál a telekkönyvet lehetőleg kerülni igyekszik, igen helyesen igenlőleg felelt. Az ingatlanok átruházásánál alkalmazandó közjegyzői vagy okirati kényszer kérdésében azonban megállapodásra nem jutott; az akkori igazságügyminister pedig a bizottság teljes ülését is meg akarván e tárgyban hallgatni; az egész kérdést elodázták s így az megoldva még máig sincs, mert tudtunkkal a teljes ülések napirendjére nem került. Nem kevésbé bevégtetlen maradt — bár csak részben — az ingatlanok telekkönyvön kívül való szerzésének kérdése is, mert bár kimondta a bizottság, hogy a telekkönyvi bejegyzés által kizárólagos szerzésre támaszkodik, mégis megállapodott abban, hogy a bejegyzés elmulasztása mellett átruházott ingatlan tulajdont szintén kiható védelemben kell részesíteni. A kivétel módozatának megállapítása azonban függőben maradt.

Vége a dologi jog kapcsán tárgyalta a bizottság az előválasztási jog, superficies (felülépítményi jog), az úgynevezett parcella- és birtok-minimum fontos közgazdasági jelentőségű érdekeit. Valamennyije e tévedéseknek a teljes ülés elébe is utaltatott, ez azonban csak a két első felett folytatott tanácskozásokat. Ezekhez képest az elővásárlási jog, mint kötelmi jogviszony fog ugyan szabályozást nyerni a tervezetben, de bizonyos esetekben (ingatlanokra nézve telekkönyvi bejegyzés esetén) abszolút — harmadik személyekkel szemben is érvényesülő — hatálylally lesz felruházva. Hasonlóképp a felülépítményi jog is bele fog jönni ebbe a tervezetbe, még pedig mint a telekkönyvi forgalomnak önálló tárgya, külön dologjogi intézményképen. A két utóbb említett kérdés közül a bizottság határozottan csak a birtokminimumra vonatkozólag jelentette ki, hogy ilyennek megállapítását szükségesnek nem tartja. Végérvényes döntés, mivel a teljes ülés sem ezzel, sem a parcella-minimummal nem foglalkozott, még nincs. A bizottsági jegyzőkönyvek VI-ik füzeté tartalmazza *dr. Imling* Konrád előadónak a két kérdés tárgyában előterjesztett nagyszabású és mély tudományossággal készült elaboratumát, melyre alkalomadtán visszatérünk.

Kötelmi jog. A készülő tervezet IV-ik része. A jelekből ítélve tán az egész codex legértékesebb része lesz, az előkészítés előrehaladottsága tekintetében azonban valamennyi között a leghátrább áll. Alig egy pár elvi kérdés merült fel a szerkesztő bizottság tanácskozásainak szőnyegén s ezek közt is van olyan, mint az állatszavatosság, mely az eddigiek szerint legfeljebb csak alapelveiben fog a codexbe beleférni, részletes szabályozása azonban külön állatszavatossági törvényre marad.

A kiskorúak szerződési képességének s az elmebaj miatti gondnokság alá helyezés szerződési képességre való kihatásának kérdései együtt tárgyaltattak a személyi jog kapcsolatos részeivel. Az eredményeket már ott jeleztük. A szerződések megkötése szabályainak köréből az ajánlat és elfogadás, a szerződések perfectiója, a szerződéskötés hiányai, mint tévedés, csalás és kényszer nyertek bő és alapos megbeszélések után üdvös eldöntést. Az állatszavatosság tekintetében a fentjelzett alapvető szabályozás kimondása mellett a bizottság elfogadta tárgyalás alapjául az előadói véleményt, mely az állatszavatosságot elvileg — természetesen módosításokkal — azon római jogelv alapján codificálja, hogy az eladó nemcsak azért szavatol, hogy az állat a kikötött tulajdonságokkal bír, hanem azért is — még pedig törvény alapján — hogy oly rejtett hibában, mely értékét vagy használhatóságát tetemesen csökkentené, nem szenved. A bizottság további és nem kevésbé fontos részletkérdésekben elfoglalt állásfoglalásáról (értesítési kötelezettség, vevő jogai, esetleges árleszállítás, szavatossági követelés elévülése stb.) ezúttal nincs mit szólnunk, mert egyik sem végleges s a gazdasági szakértők meghallgatandó véleményétől feltételezetten hozott valamennyi.

Német hang gazdasági kiegyezésünkről.

»Zur Neuregelung der wirthschaftlichen Beziehungen zwischen Oesterreich und Ungarn« czímen, a *Schmoller* Gusztáv által szerkesztett »*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*« czímű igen tekintélyes német folyóiratban, dr. Julius *Bunzel* tollából egy tanulmány jelent meg, mely Austriával való gazdasági kiegyezésünkkel foglalkozik. Az előzmények rövid ismertetése után

külön tárgyalja a vám- és kereskedelmi, szövetségre s a vámtarifára vonatkozó megállapodásokat, a valutát és bankügyet, a fogyasztási adókra vonatkozó megegyezést, az örlési forgalmat s a rendezésbe foglalt kisebb ügyeket és végül a quótát. A tanulmány igen érdekes és alapos s ránk magyarokra nézve — eltekintve több tévedésétől — igen hízelgő, mert majd mindenütt az osztrák érdekek megrövidítéséről panaszkodik.

A tanulmány kétségtelenül az osztrákok álláspontjából indul ki s habár fejtegetései majd az egész vonalon tárgyilagosak, mégis egy-két helyen az osztrák felfogás kockázatos következtetésekbe viszi bele a szerzőt.

A gazdasági különválásra nézve például azt igyekszik bebizonyítani, hogy az nemcsak a magyar mezőgazdaságnak lenne kárára, mely legnagyobb, legbiztosabb és legközelebb fekvő fogyasztóját vesztené el, hanem még a magyar iparnak is, illetőleg, hogy a különválás az osztrák mezőgazdaságnak hasznára válna s az osztrák ipar is könnyű szívvel viselné el a szakítást. Ez nagyon elfogult állítás, mert az osztrák ipar Magyarországon legnagyobb fogyasztóját vesztené el s itt igazán viszonosok az érdekek, úgy hogy Magyarország mezőgazdasági és Ausztria ipari érdekei a vámvonalak felállításánál mindkét felet békés megegyezésre fogják utalni. A vámháborútól nem félünk! Sőt a cikkíró még tovább megy s attól tart, hogy a különválás folytán Magyarország elvesz az anyagi és szellemi erők támogatásától (a szellemiekre, hál' Istennek, nincs szükségünk), melyekben Ausztria eddig részesítette, újból a defícites gazdálkodás lejtőjére fog jutni. Ez már nagyon sötét látás s túlzása az osztrák befolyás fontosságának.

Mindenesetre helyes azonban a szerző azon észrevétele, hogy ma a közép-európai vámszövetség felé haladás korában gazdasági szempontból nem indokolt a különválásra való törekvés s hogy Ausztriának, mely három nagyhatalommal határos s melynek fejlett ipara van, biztosabb lett a helyzete, mint hazánknak, mely a különválás folytán a nagy közép-európai fogyasztópiacoktól még jobban el lenne választva. Neki abban nincs nagy bizalma, hogy iparunk a Balkánon concurrálni tudna a német és osztrák iparral; mi nekünk erre nézve erős reménységünk van.

Dr. *Bunzel* épen nem ismeri vagy nem akarja méltányolni a mi közjogi helyzetünket s több helyen élénken sajnálkozik a felett, hogy politikai okok — ezt érti közjogunk és alkotmányunk alatt, — elébe helyezték a gazdasági érdekeknek. így természetesen bajos a szerzővel egy véleményre jutni.

A magyar közjogot különben egyáltalán nem ismeri s egy pár állítása igen sérelmes.

Igy kétségbe vonja azon felfogás helyességét, hogy a *pragmatica sancti*ókból nem folyik egyúttal a gazdasági viszonyok egysége s ezt azzal az igazán naiv érveléssel indokolja, hogy eddig a különválásra senki sem gondolt komolyan. Más helyen meg hasonló okokkal akarja lerontani azt a magyar álláspontot, hogy oly adósságokat, melyeket a magyar országgyűlés nem szavazott meg, a magyar állam el nem ismerhet. Dr. *Bunzel* határozottan nem nagy közjogász.

Az osztó igazsággal is mostohán bánik azonban, mert miután fejtegetései során több helyen kimutatja az osztrák érdekek megrövidülését, addig a quótánál teljesen elfelejtkezik arról, hogy itt mily nagy emelés történt Magyarország terhére. Pedig a kiegyezési javaslatok mérlegében a magasabb quóta határozottan a fogyasztási adó visszatérítéseknél az osztrákokat netalán érő hátrány ellensúlyozására is szolgál.

Az osztrák-magyar bank újjászervezését illetőleg nem érti, hogy miért kívánja Magyarország annyira a paritás teljes érvényesülését. Nem reméli, hogy a nagyobb kormány ellenőrzés a bank üzletének hasznára lesz, s attól fél — persze osztrák szempontból — hogy a bank kölcsönei a »fortwährend creditbedürftige« magyar mezőgazdaság támogatására fognak nagy mérvben fordíthatni. Ennek azonban mi csak örülünk,

A tanulmány határozottan nem a magyar, vagy ennek kedvező álláspontból indul ki, de igen alapos és — az emiitt hibáktól eltekintve — tárgyilagos. Komoly tudományos színvonalon áll, mint az egész Jahrbuch. Csak az az egy a sajnós, hogy itt is közjogi álláspontunk meg nem értéséről kell panaszkodnunk.

Tóth Jenő.

Egy alispán könyve.

Nagy László: A vármegyéről. Nagy-Károly, 1900.

Évek óta várjuk már a nagy reformot, minden cabinet egymásután felveszi programjába megvalósítását és a halottnak hirdetett vármegye csak él tovább, sőt az utóbbi években nem egy jel mutat arra, mintha újabb életre kelne. Egész sora a megyei mozgalmaknak arra enged következtetést, hogy alkotmányunk régi bástyájának őrei helyüket nem egykönnyen akarják otthagyni és a nagy reformnak már mostan egy újabb akadályllyal kell számolnia. A vármegyén belül minden az ország nemzeti, szabadelvű irányban való haladását biztosító mozgalom lelkes visszhangra talált és mindazon kormányok, melyek az államosítás jelszavát büszkén írták programjukba, működésük folyamán nem egyszer látták jónak a megyeházán domináló középosztály erkölcsi támogatását igénybe venni. És íme az államosítás jelszava az évek folyamán vesztett a maga erejéből. Gr. Szapáry kormány elnöksége idejében a szabadelvű párt egyesült a régi nemzeti párttal egy oly javaslat keresztülvitelére, mely majdnem egyértelmű volt a megyei intézménynek megsemmisítésével. A függetlenségi párt obstructiója tudvalevőleg megakadályozta a javaslatnak törvényerőre emelkedését és rövid idő múlva már halljuk az államosító actio egyik vezérének, gr. Apponyi Albertnek nyilatkozatát, hogy az új javaslatoknak az autonómiát a legfélékenyebben kell megőrizniök. És ez a kívánság mintha széles rétegeké volna.

Mégis az államosítás jelszava alatt dolgozik kormány, képviselőház, sajtó. Nem vennék figyelembe a közhangulatot? Oh nem. Csak azt lehet constatalnunk, hogy az államosítás fogalmának tartalma megváltozott és ezzel kapcsolatban az autonómiát sem keresik többé ott, a hol néhány év előtt, t. i. a tisztviselők választásában, hanem igenis az állampolgároknak a közhatalom különböző ágaiban való intensiv részvételében. Eme kérdés mikénti megoldásához találunk igen tetszetős útmutatásokat Nagy László könyvében. Nagy László egész könyvén vörös fonálként húzódik át az a kívánság: adjunk a megyének kinevezett tisztviselőket, teremtsünk ezeknek tisztességes megélhetési alapot, függetlenítsük a feljebbvaló önkényével szemben, de őrizzük meg féltékenyen a megye autonómiáját.

Nem akarjuk itten az alispán úr fejtegetéseit kivonatolni. Az ő elméje tudás és gyakorlati tapasztalat harmonicus egyesülése folytán kitűnő dolgozata vesztene, ha torsóját mutatnók be. Ezt a könyvet csak az értékelheti, a ki végigolvassa. És midőn ezt megcselekedtük és

ebből ítéletünket is megalkottuk, nem zárkozhatunk el két kritikai megjegyzés előtt.

Az egyik Nagy Lászlónak a főispáni hatalomra vonatkozó fejtegetéseire vonatkozik. A szerző kétségtelennek tartja, hogy a főispáni méltóság, mint teljesen felesleges, a nagy reformnak áldozatául fog esni. Ennek szükségességét azonban a főispáni állás egy oly képenek megrajzolásával bizonyítja, mely csak caricatura lehet. A főispáni intézménynek meg vannak a maga nagy hibái, lehet, hogy a reform azok miatt magának az intézménynek sem fog megkegyelmezni. De viszont rá kell mutatni ama számos példára, midőn a főispán, a központi hatalom képviselője, sok helyütt az állameszme megerősödését, diadalát mondhatja érdemének. És egy államban, hol a consolidatio műve befejezve nincs, nagyon is lehet vitatkozni a fölött, vajjon ezen sikerekről administratív-technikai szempontok kedvéért le szabad-e mondani a jövőben? Igaz, hogy ez tisztán politikai szempont, hanem az is igaz, hogy magyar politikai szempont.

Egy másik megjegyzésünk Nagy Lászlónak a socialismusról írt fejezetére vonatkozik. Sajnos, a füzetben elmondottak sem képesek meggyőzni, hogy egy mesterségesen csinált mozgalommal állnánk szemben. A szerző nagyon sokat remél attól, »ha a közigazgatás újjászervezése megtörténik oly módon, hogy a társadalom rétegei a közigazgatási tisztviselőben találják meg a természetes védőiket«. Ugy hiszszük, nem szabad magunkat ámítanunk; a socialis kérdés erőteljesen kopogtat ajtáinkon és a jó közigazgatás csak eszköz lehet ama politika kezében, mely annak mérgét el akarja venni. Megküzdeni a socialis kérdéssel a közigazgatás éppen oly kevésbé fog, mint nem tudták Róma bukását feltartóztatni Caesarai, közigazgatásai, reformjai.

Volt alkalmunk a könyv értékes voltát hangsúlyozni. De kettős értéket ad neki az, hogy gyakorlati ember írja, ki a nagy reform előestéjén ahhoz irányokat és eszméket szolgáltat. Hol akadunk még a közigazgatás reformjának előkészítőire?

Dr. N—y.

A föld mint társadalompolitikai és nemzeti kérdés.

Asbóth János könyve.

»Kivágok régi parkfákat, ha megette a szű, ha kihalt az élete, vagy ha elállja a kilátást a távolnak nagy horizontjára, ha az új generációt fejlődni nem engedi. Megteszem. De mindig fájó szívvel teszem és ha csak lehet fenntartom még a régi kopár csonkot is, befuttatom vadszölővel és borostyánnal . . .«

Asbóth János ezen mondatban a legőszintebben és találóbban jellemezte saját konzervatív álláspontját. Ő kész minden cél és időszerű újítást elfogadni és pártolni — ha nem fenyegeti létében valamelyikét azon régi intézményeknek és állapotoknak, melyeket Asbóth ifjúkora óta ismert, megszokott és megszeretett. Ez nála az irányelv minden kérdés megítélésénél, ez hatja át »A föld mint társadalompolitikai és nemzeti kérdés« című legújabb munkáját is.

A telepítési ankét az egész ország előtt feltárta azon igazságot, melyet a viszonyok ismerői már régen tudtak: hogy a magyar földművelő helyzete az ország egyes vidékein tarthatatlan, hogy a földművelő népesség bajai a magyar faj és nemzetiség erősödését, sőt fenmaradását is kérdésessé teszik. Egy szóval baj van, a melyet

orvosolni kell. Most felszólal Asbóth János és kijelenti, hogy az ajánlott orvosszerek közül némelyek, a legfőbbek nem alkalmasak a létező baj megszüntetésére, hanem igen könnyen még súlyosabb bajokat idézhetnek elő a nemzet szervezetében. Sőt azok, a kik ezen szereket ajánlották, nem is annyira a meglévő bajt kívánták gyógyítani, mint inkább az egész nemzeti szervezetet átalakítani, átfejlesztteni egy oly irányban, mely a »Föld mint társadalompolitikai és nemzeti kérdés« szerzőjének éppen nem tetszik.

Szerző a leghatározottabban ellenzi a nagy birtokok elaprózását és a hitbizományok megszüntetését. A nagybirtok gazdasági hasznának, a nagybirtokos nemesség érdemeinek, a birtok szétdarabolás nehézségeinek, hátrányainak és veszélyeinek kifejtésében szinte merész állításokat kockáztat. Ilyen például az, hogy a parcellázási actió az agrársocialismust inkább szíthatja, mint csökkentheti. Nem kevésbé, meglepő azon eszme, hogy a hitbizományok maradjanak a magyar vidékeken és a magyar lakosság többlete menjen, terjeszkedjék a nemzetiségek által lakott vidékekre. Ugyan hogy éljen meg a Zalából kivándorolt magyar földműves Arvában, vagy Liptóban, a honnan a bensülött tót népesség is tömegesen vándorol ki, mert otthon nem tud megélni? Vagy mit kezdjen a csángó Máramarosban, a hol a ruthén már most a legnagyobb nyomorral küzd?

Tartalmaz azonban a könyv igen figyelemreméltó és helyes eszméket is. Ilyen az, hogy a telepítés csak oly telepésekkel sikerülhet könnyen, a kik már megszokták a föld birtoklását, önálló kezelését és némi tőkével is rendelkeznek. A telepéseket náluknál gazdaságilag előhaladottabb, hatalmasabb népesség közé helyezni nem czélszerű. A feles- és örök-bérleti rendszert kísérletképen legelőször az állami és községi ingatlanokon kell behozni.

Asbóth János munkája nem képes az olvasót meggyőzni, megnyugtani. Nem nyugtat meg oly irányban, hogy a magyar földművesosztály bajai ne léteznének, és nem győz meg arról, hogy ezen bajokon az általa ellenzett orvosszerek alkalmazása nélkül is segíteni lehetne. De nem is ez volt a szerző célja. Ő csupán arra kívánta olvasóközönsége figyelmét felhívni, hogy a földművelők érdekében javasolt intézkedések némelyike nem tehető meg egyes oly intézmények megszüntetése nélkül, melyek a szerző nézete szerint kíméletet érdemelnek.

Dr. Farkas Geiza.

A női munka.

Máday Andor dr.: A női munka, Eggenberger kiadása, 88 l.

Ez a kis formás könyv az első rendszeres munka, mely nálunk a női munkásügygel beható kritikával foglalkozik. Ismerteti a női munka fejlődésének különböző történeti phasisait, a nagyobb ipari államoknak a női munkásügy érdekében hozott törvényes intézkedéseit, a nők foglalkoztatásának különböző ágait — szóval a nők gazdasági helyzetére vonatkozó összes társadalmi jelenségeket, a nőt mindenkor a termelés szerteágazó processusában önálló szerepet vivő, számottevő tényezőként bemutatva.

A tárgy hálás és érdekes; szinte csudálni lehet, hogy nálunk a szerzőig nem akadt senki, ki e socialis ügy tudományos tárgyalására és kritikai ismertetésére adta volna magát.

Németországban, Angliában, Amerikában a női munkáskérdés leg-lelkesebb és leghivatottabb előharczosai a nők sorából kerülnek ki, Sidney Webb és Lily Braun nevei úgy az agitatio, mint az irodalom terén általánosan ismertek és nagyrabecsültek.

A munkásnők érdekében — úgy a társadalom, mint a munkásoktól eredő mozgalom — már több eredményt mutathat fel: a női iparfelügyelői intézményt, számos socialis intézkedést, melyek a nők munkaviszonyainak, gazdasági helyzetének javítására, természetüknél fogva más elbánást igénylő egyéniségük, erejük és egészségük oltalmára hozattak, hogy némileg enyhítsenek a megélhetésért vívott gazdasági harcuk súlyosságán.

Mert nagyon helyesen jegyzi meg a szerző is, hogy az átalakult termelési viszonyok, a kenyérgkérdés az, nem pedig az emancipatio elvont eszméje, a mi a nőt kiragadta a családi tűzhely gondozása meleg légköréből és sodorta őt a létért való küzdők, verejtékes munkátvégzők beláthatlan árjába.

A socialistáknak álma, hogy a nő a családi életen belül találja fel boldogulásának és fejlődésének, önfentartásának terét, a messze jövők zenéje; az újkori fejlődés megkívánja, hogy a nő is, ha élni akar, bevigye egész énjét, szellemi és testi tehetségeinek legjavát a mai társadalom munkát követelő izzó kohójába, és beilleszkedjék a munkástársadalom gépezetébe. Előtte áll a modern viszonyok teremtette munkakör, mely új megélhetési forrásokat nyitott meg számára.

De azután ebben a munkakörben keletkezett viszonyokat nem szabad és nem is lehet a munkáskérdés járulékos részei gyanánt tekinteni, melyek külön gondozás tárgyait nem is képezik, hanem igenis olyanoknak, melyek társadalmi és legfőképen humanitárius szempontokból, lényükből folyó sajátosságuknál fogva, külön elbánást követelnek.

Ezt pedig távolról sem teheti feleslegessé az az esetleges ellenvetés, hogy ám a nőket nem a nagy izomerőt kívánó, nem a nagy veszélynek kitett munkához alkalmazzák és rájuk a férfimunkásokra megállapított védintézkedések úgylis kiterjednek.

A fejlődés és a női munkások számának évről-évre történő emelkedése pedig idővel általánossá fogja tenni a nőkre vonatkozó munkásvédelmi functioknak női iparfelügyelői orgánumokra való átruházását.

Ezeknek az eszméknek, törekvéseknek accordjai csengnek felénk e könyvből, mely a hazai női munkásviszonyok kimerítő feltüntetésével és általában a nőkérdésre vonatkozó számos érdekes adat színes és vonzó előadásával mindvégig érdekes és számottevő munka.

Dr. Lessner.

Schvarcz Gyula Görög Történelme.

Schvarcz Gyula: Görög Történelem, különös tekintettel az athénei történelemre és ennek forrásaira. Budapest, az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadása, 1900. 743 lap. Ara 14 korona.

Más címet szeretnék írni e kis cikk élére. Azt a címet, hogy »ledölt bálványok«. Hisz eddig tényleg bálványok voltak szemünkben a régi görögök, kiknek hőstetteiről, szabadságszeretetéről kora gyermekkorunk óta annyi csodadolgót olvastunk, a kiknek példája az ókor, középkor és újkor oly sok nagy és nemes hőstét lelkesítette dicső tettekre, a kiknek történelmével nevelték mindenkor nagygyá a serdülő ifjúságban

a szépség, a szabadság, a vitézség és az idealismus iránti lelkesedést. Kinek életében nem voltak pillanatok, a mikor a világ minden kincsével nem cserélte volna fel azt a boldogságot, ha életét a görög hősök oldalán tölthette volna! Hisz a legnagyobb szellemek osztoztak ez érzésben. *Freeman*, a nagy angol történetíró, elragadtatásában felkiáltott, hogy ha ő Perikles korában csak egy óráig élhetett volna, ezért az egy óráért odaadná Anglia tizennégy évszázados történelmének minden dicsőségét. *Macaulay* kijelenti, hogy ő, ha a görögökről van szó, szívesen elfelejti, hogy a történetírónak szigorú bírónak kell lennie és hogy ő a görögökkel szemben csak az imádó lelkesedését és a gyermek háláját (the veneration of a worshipper and the gratitude of a child) érzi. Senki sem mélyedt bele a görögök szellemvilágába a nélkül, hogy ennek jótékony hatását nem érezte volna. En megvallom, hogy Sophokles egy elveszett tragédiájáért odaadnám egy évtized drámai termékeit, hogy Homeros egy énekében több gyönyörűséget találok, mint korunk egy generatiojának költői ömlengéseiben. És ama gyermeki hála alól, — melynek *Macaulay* oly elragadó szavakban ad kifejezést, — én sem vonhatom ki magamat. Hisz jól emlékszem, hogy abban a pillanatban fejeztem be gyermekéveimet, a mikor — kis gymnasista koromban — első ízben került kezembe *Plutarch* egy kötete, mely mélyebb bepillantást engedett a régi görögök nagyságába és keserves könyvet sírtam amaz időben én is azon, hogy az a heroikus kor végkép letűnt. Nem restelem e könyvet még ma sem. Csak természetes, hogy az a cultura, mely még akkor is, a mikor évszázados álom után új életre kelt, képes volt egy egész világot átfórnálni, az a kultúra, a melynek kedvéért nagy szellemek életüket adták oda, a mikor a régi görögök elfajult epigonjainak szabadságáról volt szó, elkábított egy tapasztalatlan gyermekfejet is. És áldom a végzetet azért, hogy *Schvarcz Gyula* könyve nem jelent meg már két évtizeddel ezelőtt és hogy *Plutarch* helyett nem ez a könyv került kezembe.

Mert *Schvarcz Gyula* kritikájának kalapácsütései alatt e régi bálványok egytől-egyig ledőlnek arról a magas piedestálról, a melyre őket egy évezred kegyelete helyezte. Oly nehezünkre esik elhinnünk, hogy azok a hősök is csak emberek voltak, *gyarló* emberek, *nagyon* gyarló emberek. Nehezünkre esik elhinnünk, hogy a politikai macchiavellismus, a magán- és közélet corruptioja, az aljas irigység és rágalom mind nem újkori fogalmak, hanem feltalálhatók már abban az időben is, a melyet eddig oly tisztának láttunk és a melynek még hibáira is ezer meg ezer mentséget tudtunk találni. A ki meg akarja őrizni magának ezeket az ideálokat, az ne olvassa el *Schvarcz* könyvét.

Pedig *Schvarcz* görög történelme nagy munka. Nem szívesen beszélek superlativusokban, nálunk úgylis túlbőségesen dobálóznak ezekkel. De tán soha inkább nem éreztem magamat feljogosítva arra, hogy superlativusokban beszéljek, mint a mikor *Schvarcz* munkáját a legnagyobb munkának szeretném nevezni, a melyet a görög történelemről valaha irtak. *Grote*, *Mitford*, *Oncken*, *Duncker* és *Curtius* több-kevesebb kritikával a részletekben a görög történelmet nagyban és egészben úgy állították oda, a mint azt évszázadok kegyelete megkonstruálta. *Grote* például nem is iparkodik elpalástolni az athéneiek iránt érzett rokonszenvét, a midőn magát az athénei demos ügyvédjének — the Advocate of the Demos — nevezi. *Macaulay* idézett helyéből, mely bevezető sora a görögökre zengett legszebb dithyrambok egyikének, — azt látjuk, hogy ily ily kiválóan éles elme sem volt képes magát kivonni a régi görögök szellemvilágának igéző hatása alól. Azt, a mit *Macaulay* magáról mondott, — hogy t. i. ő, ha a görögökről van szó, nem képes elfogulatlan bíróként itélni, csak imádni, — azt el lehet mondani minden

íróról, ki eddig görög történelemmel foglalkozott. Schvarcz volt a legelső, ki elfogulatlanul fogott neki a görög történelem tanulmányozásának, nem csak *sine ira*, de *sine studio* is, és ez úton egészen más eredményekre jutott, mint elődei.

Ez magában ugyan még nem indokolhatná az elismerést. Ha száz író állít valamit és a százegyedik tagadja ugyanazt, még nem következik semmiképen, hogy ez a százegyedik valami nagyot tett, a mikor elődeivel szemben állást foglalt. Olcsó módon lehetne dicsőségre szert tenni, ha már dicsőség számba menne Homerosra ráfogni, hogy fűzfapoéta volt, Catora, hogy gazember volt és Julius Caesarra, hogy nem értett a stratégiához. Schvarcz Gyula dicsőségét sem az teszi, hogy neki *eredeti* felfogása van a görög történelemlről, hanem az, hogy az ő felfogása *helyes*, bár az a körülmény, hogy e helyes felfogást ő teremtette meg, hogy járatlan utakon jutott ily eredményekre, nagyban hozzájárul dicsőségéhez. Hisz látjuk, hogy újabban más tudósok is — pl. Nerrlich és Schmeding — a magyar tudós nyomaiba lépnek.

A »Görög Történelem« anyaga körülbelül egyezik Schvarcz német nyelven megjelent »Die Demokratie von Athen« című nagy munkájának anyagával, mely neki a görög történelem Mommsenének megítélt elnevezését szerezte meg. Igaz ugyan, hogy a »Görög Történelem« nemcsak Athén történetével, de még tíz más állammal és két államszövetséggel is foglalkozik, de ezekre összevéve csak körülbelül egy ötöd vagy hatod része jut annak a helynek, melyet a tudós szerző Athéné történetének egymagában szán. Tán nemcsak azért, mert a források Athéné történelméről beszélnek legbőségesebben, de azért is, mert akárhogy tiltakozik is Schvarcz Gyula ama feltevés ellen, a mely szerint egyedül Athénét és nem az egész görög népet a maga egészében illeti meg az a dicsőség, melyet a századok fennen hirdetnek, ő is folyton-folyvást érezte, hogy ez a dicsőség mégis legszebben az athéneiek történetében kristályosodik ki.

A munka alapját és kiindulási pontját a görög történelem forrásainak ritka elmeéllel megírt kritikája képezi. Talán ez a rész, mely nagyban egyezik a tudós német munkájának hasonirányú fejtegetéseivel, kellette a legnagyobb feltűnést, hisz az orthodox történetírás terén már csak a fejtegetések egymagukban is forradalom számba mentek. Herodotos, Thukydides, Sophokles, Aristoteles, Xenophon és Demosthenes eddig mindenben, mi a görög történetet illeti, úgyszólván korlátlan hitelnek örvendtek. Hisz a mit ők mondtak, azt még a későbbi görög írók is meglehetősen vakon elfogadták, pedig ők a tárgyalt eseményekhez jóval közelebb állottak. Schvarcz Gyula szigorú elfogulatlansággal mégis neki-megy az egyes írók értéke mérlegelésének és pontosan megállapítja, hogy melyikök miféle szempontból volt elfogult. E kritikája folyamán aira az eredményre jut, hogy a görög írók egyáltalában nem oly megbízhatók, mint ezt eddig róluk feltételezték. Herodotos Athéné városától díjat kapott a czélből, hogy a perzsa háborút az athéneiekre nézve kedvező színben tüntesse fel. Thukydidesnek semmi érzéke sincs a kultúr-történeti és alkotmányjogi fejlemények iránt, ezenkívül — legalább a mikor saját hadi tetteiről van szó, — sok elpalástolni valója is van. Sophokles és Demosthenes gögös aristokraták voltak. Xenophon, a ki' nek birtokait Athéné hazaárulás miatt elkobozta és a kit ezért Spárta busásan kárpótolt, elfogultan ír Athéné ellen. így veszi végig a mű a görög írók egész hosszú sorát, latolgatván mindegyiknek szavahihetőségét, megbízhatóságát, előnyeit és hátrányait.

Mi laikusok sokszor bámuljuk a csillagászokat, kik hajszálnyi pontosságul kiszámítják a csillagok mozgását, a melyekhez soha fel

nem érnek és ráakadnak oly csillagokra is, melyeket soha senki nem látott. Nos hát, merem állítani, hogy nem csekélyebb, nem kevésbbé bámulatra méltó munka az, melyet az ókori történész végez, ki szintén csak hosszas számítások, okoskodások révén juthat az igazságra, mert hisz kutatásainak tárgya majdnem ép oly messze van időbelileg, mint a mily messze vannak a csillagok a térben és mert ő is ott, hol tíz factort kellene ismernie, rendesen csak 2—3 factort ismer. Képzeljük el, hogy Napoleon koráról csak francia írók művei maradtak volna fenn, mily nehéz volna egy későbbi kornak ez időszak árnyoldalairól tiszta képet nyerni. Pedig körülbelül így vagyunk a görögök, összes háborúival.

Nem lehet feladatunk Schvarcz Gyula fejtegetéseit az egész nagy kötetten végig kísérni. Már röviden rámutattunk arra, hogy az a tiszta kép, a melyet magunknak a görögök történetéről alkottunk, e könyv elolvasása után bizony nagy foltokat fog felmutatni. Ebből is kitűnik, mennyire eltér Schvarcz Gyula felfogása a görög történelemtől a közkeletű felfogástól. De e historiai rectificatióknál sokkal fontosabbnak tartjuk Schvarcz Gyula ama fejtegetéseit, a melyekért ő a görög történet elem Mommsenének nevét kapta, ama fejtegetéseket, a melyek a görög állami szervezet fejlődésére vonatkoznak. Hisz Schvarcz Gyula, ki rengeteg philologiai, archaeologiai és történeti tudása mellett oly finom politikai műveltséggel és annyi politikai éleslátással is bírt, az erről szóló részleteket dolgozta ki munkájában a leggondosabban.

Schvarcz szerint a görög alkotmány fejlődése a régebbi korban a következő volt :

Már a legrégebbi időben igen éles ellentéteket találunk Athénében a gazdagok és a szegények közt s ez a körülmény ismételtlen lázadásokra is vezetett. Drakon ugyan igyekezett a népet a tisztviselők igazságtalan túlkapásai ellen az Areiopag felállításával biztosítani, de ez az elégtelenséget nem szüntette meg. Az athénei alkotmány első nagy reformátora Solon volt, ki megszüntetvén a nemzeti államot, ez által »meggazdagsította a tulajdonképeni állampolgáratot«, még pedig oly formában, hogy az athénei polgárokat, tekintettel a földbirtokra, négy vagyoni osztályba sorozta. A negyedik osztály tagjai már nem voltak hivatalképesek s csak egyszerű szavazati jogot gyakorolhattak, ez a joga azonban minden felnőtt állampolgárnak megvolt, míg Drakon törvényhozása szerint szavazati joggal csak azok bírtak, kik képesek voltak magukat saját költségükön nehéz fegyverzetel felszerelni. Solon egyéb intézkedései is határozottan népbarát szellemről tanúskodnak. Korát Peisistratos tyrannisa váltja fel, melyet Schvarcz Gyula határozottan védelmébe vesz. Peisistratos meghagyja az alkotmányos formákat és igen szigorúan keresztülviszi a törvények előtti egyenlőséget, Solon népbarát magánjogi törvényhozását is teljesen épen tartja, úgy, hogy a demokráciának egyenesen útegyengetőjévé válik. Miután a tyrannis megbukott, Kleisthenes törvényhozása új elemeket fogadott be az alkotmány sánczaiba, de tiszta demokráciát még nem teremtett meg, mert a legfőbb hivatalnokok még mindig a leggazdagabbak köréből voltak választandók. Csak a perzsa háborúk után terjesztik ki az archoni tiszt viselésének jogát az összes athénei állampolgárokra (Aristeides reformja), kevésbbé eszmei lelkesedésből, mint inkább politikai eszélyből. Az areiopag nagy bírói s közvetve politikai hatáskörét mindé reformok alatt megtartotta s csak Ephialtes dönti ezt meg, átruházván az areiopag bírói funkcióit a népbírórsága (heliaia), a mivel más demokratikus reformok is kapcsolatban voltak. E szervezet korában érte el Athéné legnagyobb fényét, hisz Perikles kora is ez időszakra esik. Schvarcz azonban nem valami nagy

elragadtatással ír ez alkotmányról, mely a mérsékelt, higgadt elemeket háttérbe szorította és a demagógoknak nyitott utat. Az ő ideálja a műveltek demokratiája s tán alig vannak munkájának fényesebb lapjai, mint azok, a melyeken Ephialtes demokratiájának bírálatával foglalkozik. Az állampolgári jogegyenlőség különben még e korban is tökéletlen volt, mert bár mindenki szavazhatott, indítványt csak az tehetett, kinek földbirtoka volt; a gondolatszabadság, az erkölcsök tisztasága szintén nem voltak megőve! Athénét azután megölte demokratiája. A mi Ephialtes demokratiája után történt, az már kevésbbé érdekelhet bennünket.

E rövid áttekintésből, melyben e nagy munkának még csak főbb pontjait is alig tudtuk érinteni, kitűnik, hogy Schvarcz fejtegetései a görögök állami és társadalmi szervezetéről mily sok pontban térnek el a közkeletű felfogásoktól, mily találóan adják magyarozatát oly jelenségeknek, melyeket meg nem érthetünk, ha a görögöket félisteneknek képzeljük. És vannak a könyv e részében kétségkívül oly tanulságok is, melyeket ma is értékesíthetünk. Csak ki kell keresni ezeket, nem vész kárba a fáradság.

gg.

Babonák a szülészet körében

Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon.

Írta: dr. Temesváry Rezső, Budapest, Dobrowsky és Franke, 1899.

Ara 2 K.

Népéletünk egyik legsetétebb részéről rántja le a leplet Temesváry könyve. Megtanuljuk belőle, hogy a legnevetségesebb, a legundokabb, néha a legkínosabb babonák veszik körül még országszerte a szegényebb néposztályok szülőanyáit s terjesztenek nyomort, betegséget és halált. Az a 12.000 adat, a melyet Temesváry összegyűjtött, szomorú tanúsága annak, hogy a felvilágosítás munkája még milyen kevéssé haladt előre ezen a téren. Oroszországon és a Balkán-államokon kívül nincs Európának talán egyetlen egy országa sem, a hol a terhesség, szülés és gyermekágy vezetése oly hiányos és egyenesen vészes következményű volna, mint nálunk. Legrosszabbak a viszonyok a románok lakta vidékeken, a németek és magyarok között viszonylag legjobbak.

Temesváry főleg két tanulságot von le tanulmányaiból. Az egyik az, hogy a tanult bába, egyes kivételes esetektől eltekintve, nem vállalkozik az ártalmas népszokások keresztülvitelére, jóllehet ezt a nép gyakran kívánja tőle, és ellenállásával a káros babonák pusztulását és észszerű eljárás meghonosodását éri el. A másik pedig az, hogy a hol okleveles bábán kívül parasztbábáknak vagy más kuruzsló nőknek is szabad a szülést vezetniök, ott a műveletlen nép a »ráolvasás«-hoz és »ráimádkozás«-hoz meg egyéb babonákhoz nem értő tanult bábát nem hívja.

Temesváry ennek alapján három javaslatot tesz. 1. Az országot az eddig csak papiroson lévő törvény értelmében megfelelő számú okleveles bábával kell ellátni. 2. A hol ily bába letelepszik, ott a szüléskor másnak ne legyen szabad segédkeznie. 3. A nép pénzbüntetéssel kényszeríttessék az okleveles bába segítségének igénybevételére, a hol ilyen van.

A bábaügy rendezésének égető szükségén kívül a könyvnek aktualitást ad az is, hogy a kormány is ráirányította figyelmét e kérdésre s a bábaügy rendezésére kormánybiztost is nevezett ki.

A szerző azonban nemcsak a magyar közegészségügynek, hanem az ethnologia tudományának is jó szolgálatot tett fáradságos munkájával. A szülés misteriuma mindenha termékeny talajjal szolgált az előítéletes szokásoknak. Érdekes, hogy a nálunk divók egyike-másika egészen azonos több vad népnél vagy ókori fajoknál észlelt szokással. Némelyik pl. a régi zsidóknál is elő volt írva. A ruthéneknél divó egyik hajmeresztő szokás pedig, a mely Európában másutt sehol sem fordul elő, divatban van néhány amerikai vad törzsnél, köztük az apach-indiánoknál.

Itt említjük meg *dr. Temesváry Rezsőnek Gyermekvédelem a születés előtt* című kis ismeretterjesztő füzetét is, a melyben az időtlenül születés, a korai születés, halvaszületés, betegen születés és gyengén születés okairól és megelőzésük módjairól mond el tanulságos dolgokat. S.

Feminista propaganda.

»Revue de Morale Sociale«. I-re Année. Directeur: Louis Bridel, prof. à la Faculté de droit, Genève: Secrétaire de la Rédaction: Camille Vidrat; gérant: Henri Minaud — Paris; V. Giard & E. Briere, libraires-éditeurs.«

Valóságos útszéli bölcseséggé vált már, ha manapság azt mondjuk, hogy a nyomtatott betű az emberek gondolkodásmódjának meghódításában és átalakításában a leghatalmasabb tényező. A közlekedés tökéletes eszközei szétröpítik a nyomtatott íveket a szélrózsa minden irányában s a legelrejtettebb zugban született gondolat előtt is az egész nagy világ nyitva áll. Az eszmék harczában a betű a küzdelemnek egyik szerve már; s az eszmék diadalában: e diadalnak hirdetője; mely a győzelem páлмаágát meglegetti mindenütt, hova csak a legemibb műveltség, az olvasni tudás, az emberek közé eljuthatott. Hajdan évtizedek, sőt századok teltek bele, míg az emberiség valamely faj vagy nemzetként tömörült részében keletkezett eszmeáramlatok végighullámozhattak a föld lakott tájékain, s gyakran megtörtént, hogy a mozgalom felverte hullámok idejekorán megtörtek, elenyésztek, mielőtt hullám gyűrűikkel megrázkódtathatták volna az egyetemes társadalom fásult közönyösségét. Nem így van ez ma. A nyomtatásban megrögzített gondolat megteszi világműködési útját, s ha méltó, ha igaz volt, ha a hirdetett eszme viszhangra talált az emberiség lelki világának alapjában véve mindenütt fogékony húrjain, ha nemes érzelmeket gerjesztett vagy ép a nemtelen szenvedélyek viharát is gyújtotta föl: az eredmény egy, s az emberiség nagy testén végigcsikázott egy mindenesetre emberi érzelem, rövidéletű vagy maradandóbb hatásokat produkálva.

Nem is kelthető fel semmi társadalmi mozgalom — hacsak jelentősége nem oly elemi természetű, mely földrengéshez hasonló erővel hozza izgalomba a világtársadalmat — ha a talajt számára a sajtó agitatója, a nyomtatott betűk harcza elő nem készítette. Minden propaganda legtevékenyebb szerve a sajtó — orgánus, legyen az akár egy nagyszabású tudományos munka — akár egy kis napilapocská. — A feminizmust írásban, a sajtó segítségével ma már számtalan lap, folyóirat, röpirat és könyv hirdeti. Több és kevesebb szerencsével és bölcseséggel. Előttünk fekszik a »Revue de Morale Sociale« első 5 évfolyama, s jól esik látnunk, hogy íme egy társadalmi törekvés végcéljait, egy szenvedélyes

agitáció jelszavait: komoly s mélyen tudományos alapon mily nemes magasztossággal hirdeti ez az »orgánum«, a feminista irodalom mta-dorjainak ez a nemzetközi szócsöve.

Aegisze, mely alatt *Bridel* Louis genfi egyetemi tanár és társai a vállalatot megindították: »Pro Justitia« — Köre: a nemek közötti morális és társadalmi viszonyok nagy kérdéseinek vizsgálása. Alapelvei, melyek egyúttal a feminista törekvéseknek programját ölelik fel, a nemek közötti erkölcsi törvények egyenlősítése; az általános emberi jogok kiküzdése; a nő jogainak elismerése és biztosítása; a védelemre szoruló gyöngék és elnyomottak segítségére való társadalmi szövetkezés, eltörlése és megsemmisítése minden oly hatósági szervezetnek, mely különböző, sőt pláne a közerkölcs czíme alatt ép a társadalom némely erkölcsi kinövését veszi oltalmába! Ha átlapozzuk a *Revue de Morale Sociale* első évfolyamát: igazolva látjuk, hogy a kitűzött feladatnak a Revue írói gárdája derekasan igyekezett megfelelni. — Az erkölcsi, jogi, nevelésügyi, egészség közgazdasági, philosophiai és politikai tanulmányoknak egész sorozata bizonyítja, hogy a mily sokoldalú az intersexuális társadalmi probléma, ép oly gazdag az az irodalmi munkásság is, melyet a folyóirat élete első évében fölmutatott. — Tartalmából kiemeljük Emma *Pieczynska* »A küszöbön« cz. pompás programczikkét; *Huber*, berni professor értekezését a schweitz-i új magánjogi törvénykönyv tervezetéről a nő jogi helyzetére vonatkozó szabályozás tekintetében (I. szám); *Lourbet* Jacques cikkét a matriarchalismusról (II. szám); *Percy-W. Bunting* cikkét a lánykereskedésről; *Augspurg Anita* tanulságos értekezését a német nők politikai jogairól (III. szám); *Bridel* és *Yves Guyot* cikkeit a prostitútoról; *Käthe Schimacher* értekezését a női munkabékekről (IV. szám) stb. stb., melyekhez minden számban a szemlék, könyvismertetések, tudósítások egész tömege sorakozik, a világnak úgyszólván minden nemzetbeli íróitól és minden tájékról.

Megszokott dolognak vehetjük, de elsősorban minket érhet érette szemrehányás, hogy a magyar viszonyokról hiában keresnénk a Revueben egy szót is. Egyébként a dolog magyarázható azzal, hogy minálunk a feminizmus törekvései igen sok vonatkozásban tárgyaltalanok. Így pld. a magánjog terén Werbőczy 1514-iki Hármaskönyve hasonlíthatatlanul magasabb erkölcsi nívőre szabályozza a magyar nő jogi helyzetét, mint ma, a XX-ik században az összes és francia joggal élő államok törvényhozásai.

Egy társadalmi baj.

Die Prostitution. Eine social-medicinische Studie von Dr. C. Ströhni-berg, Stadtarzt und Oberarzt des Stadthospitals in Jurjew (Dorpat). Stuttgart. Verlag von F. Enke. 1899. 218 old.

A prostitutio a socialis viszonyok eredménye. Ezt szokták rendszerint létrejövetelének magyarázására, felhozni. Mások ezzel szembe állítják az emberi természetet s csupán másod sorban okolják a socialis viszonyokat. Az emberbe a fajfentartás érdekében legyőzhetetlen sexualis ösztön van oltva. Ez az ösztön épúgy megköveteli kielégítését, mint bármely más élettani szükségű érzés. Kiknek nincsen módjában házasi életét folytatni, azok egy része a prostitútiót használja fel a sexualis ösztön illegális kielégítésére. A prostitútiót az ősnépek természetesnek találták

s mint a socialis viszonyok ki nem küszöbölhető alkotó elemét, a társadalmi élet megváltozása sem mosta el.

Ha a prostitutio pusztán a társadalmi viszonyok terméke volna, e viszonyok változásával maga is átalakulna; esetleg e viszonyok erőteljes szabályozásával kimúlnék. Erre azonban gondolni sem lehet. Nem lehet erre gondolni, mert nem csupán a sexualis ösztönt lehet felelőssé tenni létezése miatt. Vannak nők, kiknek veleszületett hajlamuk van a prostituált életre. Ebből nem következik, hogy minden prostituált magán hordja az elfajulás jeleit. Olyanokat is lehet találni köztük, kik véletlenül kerültek e szerencsétlen helyzetbe. Minél kuszáltabbak a társadalmi viszonyok, annál alkalmasabbak a körülmények arra, hogy a nők rátermettség nélkül is prostitutiora vetemedjenek.

Az államnak kötelessége a titkos prostitutiot felkutatni, megszorítani és ellenőrizni. Ezáltal az ellenőrzött prostituáltak száma természetesen nagyobb lesz. Óriási tévedés volna azonban oly értelmezést adni az ellenőrzésnek, hogy ez mesterségesen növeli a nyilvánartott prostituáltak számát. Ellenkezőleg, a szigorú hatósági ellenőrzés sokat elrettent e foglalkozástól.

Az állam igyekszik védelme alá venni polgárait minden olyan káros hatással szemben, mely a polgárok jóllétét bármely irányban veszélyezteti. Ezért törekszik nemcsak a magánvagyonot támadó elemek fékentartására, hanem a személyi szabadság és testi épség megőrzésére is. Az egészség megóvására a hygienia vívmányait értékesíti. A közegészségügyi intézkedéseknek nemcsak a csatornázások, vízvezetékek, mérszárszékék, árucarnokok, gyárak ellenőrzésére, epidémiák elleni küzdelemre kell kiterjeszkedniök, hanem foglalkozniuk kell a prostitutioval is, mint bizonyos chronicus járványos betegségek terjesztőjével.

A prostituáltak, a legtöbben mindjárt kezdetben, inficialtatnak. Ezeket tehát, minthogy nemcsak saját egészségükről van szó, hanem a fertőzés terjesztése által egész generatiók sorsa forog kockán, gyógykezeltetni kell s gyógykezelésüket ellenőrizni. A prostituáltak között ritkaság számba megy, ki kényszer nélkül gyógyittatná magát, vagy ha azt tenné is, a gyógy eljárás befejezését bevárná (Tarnowsky). Tehát az abolitionisták sopánkodásai, kik a kényszer-gyógykezelésben az egyéni szabadság nagy mértékű megsértését látják, teljesen figyelmen kívül hagyandók. A gyógykezelés nem annyira a beteg prostituált érdekében történik, hanem az egészséges és munkabíró nép egészségének megvédését czélozza. A míg az állam a nép érdekében tesz megszorításokat, senkinek sincs joga azon megbotránkozni. Ugyan ki szólal fél az ellen, ha romlott gyümölcsöt és mérgezett húst elkoboznak? Ezt csakis szükségesnek lehet tartani. E jogon az állam olyan egyéneket is szemmel tarthat, kik saját magukkal kereskedve, nyilvánvalóan árthatnak vevőiknek.

Az abolitionisták tisztán a morál álláspontjára helyezkednek. »A prostitutio megsemmisítendő bűn. Ha az állam a prostitutiot hivatalosan elismeri, ezzel létjogosultságát is szentesíti s így elterjedését elősegíti, tehát a bűnnel szövetkezik.« Hát az bizonyos, hogy a prostitutio nem tartozik a kegyeletes foglalkozások közé. Senki sem tagadja ezt s bizonyára örömezt törölné el a prostitutiot mindenki. Azonban ez lehetetlen s így az abolitionisták felfogása tisztán theoreticus jelentőségű. Mindenesetre becslendő a szigorú ragaszkodás az elméletekhez, ha azok az íróasztal mellett születtek is, azonban a gyakorlatnak nem szabad megsínylenie az elvszilárdságot. A hygienikus tiszteli a morális szempontokat, de szükség esetén mégis ezek elébe helyezi a hygienikusokat. A biológia és a történelem azt tanítja, hogy a sexualis ösztön erőszakos elnyomása sohasem sikerül. Mindannyiszor, midőn a prostitutio szigorú

elnyomásával akartak javítani a meghanyaglott erkölcsökön, sohasem a célzott visszahatás fejlődött ki belőle. Talán sohasem burjánzott fel Bécsben olyannyira a titkos prostitutio, mint Mária Theresia idejében, a mikor szigorú rendszabályokkal minden lehető elkövetek elnyomására s a javíthatatlanokat gályákon a Dobruzsába telepítették ki. Nem célszerű a másik véglet sem: a prostitutio teljes figyelmen kívül hagyása. Például szolgál erre a francia forradalom ideje. A forradalom kitörése alkalmával a prostitutiot rendező rendszabályokat is felfüggesztették. Erre aztán olyan gyalázatos elfajulás következett, hogy 1795-ben jónak látták újolag életbeléptetni a prostitutio ellenőrzését. Bizonyítékok gyűjtésére nem szükséges a XVIII. századba visszamennünk. A szabad, illetőleg lazán ellenőrzött prostitutio fejlődéséről tiszta képet szerezhet bárki, ki a Pall Mail Gazette 1884-iki leleplezéseit a londoni prostitutióról elolvassa. Az abolitionisták törvényes kényszer alatt álló martymói eléggé demonstrálják Londonban, hogy mesterségük mennyire elfajul, ha belátásukra és lelkiismeretükre vannak bízva.

A statisztikai adatok nagyon hajlékonyak. Nincsen olyan meggyőző statisztika, melynek ereje ellenállhatatlanul hatna. A számadatok különböző csoportosítása, a különböző alapon gyűjtött adatok szembeállítása, subjectiv mozzanatok észrevétlen becsempészése, mind olyan tényezők, melyek a legélesebben elütő ellentéteket eredményezhetik. Ha az abolitionisták statisztikai adatokkal bizonyítják, hogy az egész törvényes ellenőrzés semmit sem ér, ne sajnálják érveiket meggyőzőbb alapokra fektetni. Hasonlítsák össze az ugyanazon országban gyűjtött adatokat s igyekezzenek huzamosabb időre kiterjeszkedni, mely alatt több évig húzódo szabad prostitutiot megfelelő ellenőrzött prostitutio váltott fel s viszont. Az eddigi statisztikák hiányosok. Ne is keressük az útbaigazítást a statisztikai adatokból vonható következtetésekben. Hallgassunk a józan ész szavára, mely nyilván azt mondja, hogy a megbetegedett prostituáltaknak kórházba internálásával az emberiség meg lesz védve legalább az internáltak fertőzésétől. Ez legyen a prostitutio ellenőrzését célzó rendszabályok alapja és kiinduló pontja. Meg is találjuk Európa legtöbb államában a gyakorlati kivétel számos hiányával. E hiányokat mutatja ki *Ströhmberg*, s közben adatokkal bizonyítja azt az eredménytelenséget, mely a legtöbb európai államban a prostitutio laza ellenőrzése következtében észlelhető. Tanulmányának végkövetkeztetése gyanánt felsorolja azokat a javaslatokat, melyekkel legcélszerűbben lehetne az állapotokon javítani. Ajánlja a prostituáltak jegyzékének pontosabb összeállítását, a prostituáltak ingyen vizsgálatát és gyógykezelését, továbbá a jegyzékek összeállítására és ellenőrzésére tisztán ezt az ügyet szolgáló hivatalok felállítását. Tervei részletesen ki vannak dolgozva s ajánlatai indokolva.

Eszméi nem újak; de *Ströhmberg* nem is akarja az eredetiségre törekvés vágyának látszatát kelteni. Ő csak a meglevő rendszerek kibővítését és tökéletesítését óhajtja. Oroszország néhány városában (a fővárosok, Kazán, Riga) már 30—40 éve működik a prostitutiot felügyelő rendőrorvosi bizottság. *Ströhmberg* azt óhajtja, hogy az ilyen bizottságok helyett önálló hivatalok alakítsanak, önálló adminisztrációval és megfelelő segédzeméllyel. *Tarnowsky*, kire *Ströhmberg* minduntalan hivatkozik s a kit, úgy látszik, mesterének ismer el, felvetette már ezt az eszmét (*Prostitution und Abolitionismus*. 1890.) Uj azonban az az álláspont, melyről *Ströhmberg* érveit útnak indítja. A prostitutiot különböző szempontokból tárgyalták már. Az erre vonatkozó eszmék részint philosophikus, vallási vagy socialistikus, részint kriminalpsychologiai, rend-

őri vagy higiéniai nézpontra áruáltak el. Innen ered talán a nézetek annyira ellentétes volta. Ströhmburg biológiai és anthropologiai álláspontot foglal el s így törekszik a vélemények szétfutó kuszált szárait legalább is közel hozni egymáshoz. Nagy buzgalommal gyűjti egybe mindazon biológiai és anthropologiai adatokat, melyek álláspontja megerősítésére alkalmasak. E terjedelmes mezőn néha maga is elveszti a tájékozódást. Munkájának legeredetibb része a bevezető rész. Ebben a prostitutio fejlődésének és jelentőségének kérdésével foglalkozik. Herbert Spencer egyik tételén fellelkesülve, annak bizonyításába merül, hogy az emberiség erkölcsileg folytonosan javul. Spencernek Krafft Ebing adatai által is támogatott elméletét Ströhmburg a prostitutio fejlődésével akarja erősíteni. A nyilvános házak számának csökkenésében az erkölcsök javulását és a szeméreméretet fokozódását látja. Ő maga megjegyzi egy következő fejezet során, hogy a nyilvános házak általában az ellenőrzött prostituáltak számának csökkenésével arányban a titkos prostitutio szabályszerűen felburjánzik. Hogy ez az állapot nem az erkölcsök javulását jelenti, az kétségtelen. És vajjon az ókor és középkor legimmoralisabb cselekményei a nyilvános házakban folytak-e le? Bizonyára nem. — A görög és római erkölcstelenségek tetőpontja mindkét államban a hanyatlás idejére esik. Ma e fajtalanságokat a degeneratio, tehát az elmekóros hajlam jeleinek tartjuk. Nem annak tulajdonítjuk a nagy birodalmak hanyatlását, hogy az erkölcsök megromlottak, hanem annak, hogy igen nagy számmal voltak, kik a társadalmi követelmények fokozódásával, szóval a haladással lépést tartani nem tudtak s ezért a faj érdekében áldozatul estek.

Ez a kis túlzás mit sem von le Ströhmburg művének értékéből. Mindenesetre igen nagy szolgálatot tett a közegészségügynek. Széles alapokra fektetett tárgyalása s a mellett el nem sekélyesedő érvelése, különösen a prostitutio reglementálásának kérdésében, igen meggyőző bizonyítékokat hoz a harcvezonalba az abolitionisták magasra helyezett óhajtaival szemben. El kell ismerni azt az érdemét is, hogy elsimítani igyekezett azokat a mindeddig kirívó eltéréteket, melyek miatt a két irány közeledése majdnem lehetetlennek tűnt fel. Mindenki érti és tudja méltányolni az abolitionisták iszonyodását a prostitutiótól. Azonban, sajnos, nincsenek meg a kedvező körülmények arra, hogy a higienikusok tisztán a moral szavára hallgatva küzdjenek a prostitutio ellen. Alkalmazkodniuk kell a viszonyokhoz és a szokásokhoz. Ha az abolitionisták teljes erejüket e viszonyok megváltoztatására fordítanák a helyett, hogy a reglementálás ellen fecseleljék, bizonyára eredményesebbé és áldásosabbá válnék működésük. A társadalomban akad elég olyan működési tér, a hol a morális szempontoknak kell irányt szabni. Ha a veneriás betegségek causalis kezelésénél eredményt várunk, előbb azt kell elérni, hogy egyfelől a prostituáltak száma ne szaporodjék, hogy a nők és lányok irtózzanak e foglalkozástól s másfelől a férfiak forduljanak el tőle s ne szolgáltassanak alkalmat a prostitutio fejlődésére. Ezt más módon elérni nem lehet, mint a nevelési módszerek gyökeres átalakításával. Bizonyára több eredménnyel járna a józan erkölcsi nevelés, mint vallási dogmák és bibliai idézetek értelmezés nélküli bemagoltatása. Az a túlszigázott discretio, mely a szülő és gyermeke, a nevelő és tanítványa között a sexualis életre vonatkozó minden magyarázatot és útbaigazítást kizár, semmi esetre sem czélszerű. Ismerjék meg az ifjak azokat a veszélyeket, melyek az illegális sexualis érintkezéssel fenyegetik őket és a melyek messze felülmúlják azokat a kellemetlenségeket melyek a tartózkodás miatt jelentkeznek. Így nem esik aztán

áldozatul idegrendszerük egyensúlya annak az egészségi tanácsadást színlelő ponyvairodalomnak, mely, sajnos, elég korán beférkőzik a fogékony fiatal lélek eszmekörébe s melynek romboló hatása alól sokan egész életükön át nem tudják kedélyüket emancipálni. Ezért a fiataloknak, lányoknak, fiuknak egyaránt, tisztában kell lenniök a sexualis hygienia főbb vonásaival. Ha ehhez járul majd az alkoholismus sikeres megszorítása, a munka, pihenés és szórakozás módjának helyes megválasztása és arányos beosztása, ez már lényeges közeledés lesz a prostitutio kimúlása felé. — Mikor jön el mindezeknek az ideje? Talán soha!

Dr. P. F.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Költségvetési vita folyik. Ez Magyarországon szóáradatot, beszéd-özönt jelent. Azt a sok bölcseséget, mely egy hosszú év folyamán még az átlagos képviselőben is felgyűl, valahol csak ki kell adni és mi volna e célra alkalmasabb, mint a költségvetési vita, a melynél régi usus szerint tudvalevőleg beszélni lehet: *de omni re scibili et quibusdam aliis*. Az egyik képviselő kisütötte annak módját, hogyan lehet a socialis problémát huszonnégy órán belül megoldani. A második biztos eszközt talált fel arra, hogy hogyan lehet Magyarországon a semmiből ipart teremteni. A harmadik szerényebben lép fel és megelégszikfazzal, hogy választókerülete számára adóhivatalt vagy posta-épületet kérjen. De beszélniök kell, különösen most, a mikor a válasz-tások közelednek.

Egy adoma jut eszünkbe. A kis Petike keservesen sír. »Akarsz puha kalácsot?« — kérdi a mama. »Nem.« »Akarsz édes czukrot?« »Nem.« »Akarsz labdát, játékot?« »Nem.« »De hát mit akarsz?« »Sírni akarok.« Így vagyunk a képviselőházban is. »Nincs bizalmatok a kormány iránt?« »Van.« »Nem óvja meg a kormány kellően az ország érdekeit?« »De igen.« »Hát mit akartok voltaképen?« »Beszélni akarunk.«

Különben ne értsen félre bennünket senki sem. A mit ezzel mondani akarunk, az csak az, hogy a nálunk dívó hosszú költségvetési viták általában feleslegesek. De ha már ezt a szokást, mint valami szükséges rosszat, elfogadjuk (nem látjuk ugyan be, hogy miért szükséges), akkor készséggel elismerjük, hogy az idei költségvetés igen érdekes volt és sok meggondolandó, megszívlelendő eszmét hozott felszínre. Különösen áll ez a két közgazdasági tárca, a kereskedelemügyi és a földművelésügyi ministerium költségvetéseinek tárgyalásáról, mely nem volt egyéb, mint egy hosszú szóharcz ama két gazdasági áramlat közt, a melyben sokan — mitől Isten óvjon — egy jövő új pártalakulás csiráját látják, az agrarismus és az úgynevezett merkantilismus közt.

Igaz, hogy minden szónok kijelentette, hogy a földművelés, ipar és kereskedelem érdekei közt ellentét nincsen. Csakhogy ebből a prae-missából mindenki csak magára nézve kedvező conclusiókat volt hajlandó levonni. Az »agrárius« úgy érvelt: ha ily ellentét nem létezik, ha az, a mit a saját javunkra teszünk, javára szolgál az iparnak és kereskedelemnek is, akkor nincs semmi ok arra, hogy kívánságainkban szerényebbek legyünk. A »merkantilista« pedig úgy okoskodott: ha az, a mi az ipart és a kereskedelmet fejleszti, hasznára van a mezőgazdaságnak is, akkor a mezőgazdáknak örülniök kell azon, ha minket dédelgetnek. Valóban, a ki parlamentünkben sikert akar elérni, annak csak a közgazdasági érdekek harmóniáját kell hangsúlyozni. De próbálja meg valaki az elvnek megfelelőleg csak egyetlen egyszer is oly intézkedést hoeni javastatba, mely *közvetlenül* csak az egyik érdekkörnek van hasznára és azzal érvelni, hogy ez *közvetve* hasznot hajt a másiknak is, azonnal felzúdul ellene a másik nagy tábor.

A vita a legnagyobb szélsőségeket hozta felszínre. Mintha Smith Ádám sohasem élt volna, hallottunk dicsbeszédet a tiszta merkantil irányra, nem arra, a melyet e modern politikai jargon jelöl e szóval, de arra, a melynek kifejtését másfél század óta elfeledett könyvekben találjuk meg utoljára. És viszont hallottunk oly szívzaggató jayveszékéléseket a nagybirtokosok és latifundium-tulajdonosok szomorú sorsáról, hogy! a szegény hallgató szinte hajlandó lett volna könyörületes adományok-kai hozzájárulni nyomoruk enyhítéséhez. Ne vegye rossz néven senki, ha mi a két szélsőségtől egyenlően távol tartjuk magunkat és a közép-, utón maradunk. De a midőn ezt tesszük, akarva nem akarva belezökkenünk a kormány közgazdasági politikájának, a hivatalos politikának kerékvágásába, Igaz, hogy ez nem valami szédületesen merész conceptiójú politika, de utóvégre is olyan politika, a melylyel sikereket el lehet érni, — és ez a fődolog.

Sokan kicsinyesnek mondják ezt a politikát. Ez nem áll. Igaz, hogy a mi közgazdasági politikusaink en miniature dolgoznak, úgy-szólván apró kövecskéket csiszolnak, a melyekből mozaik szerűen fog előállni az eredmény, de utóvégre a mozaik, a melyet összeállítanak, lehet nagy alkotás. Semmiesetre sem szabad az egyes apró kövecskékből megítélni, hogy milyen képet fognak alkotni egybeállításuk után. Tán sehol sem tűnt ez ki jobban, mint ama vitában, mely a magyar ipar fejlesztése tárgyában megindult. Mindössze pár éve, hogy nálunk hivatalból is avatott kezek igen tervszerű, igen erélyes iparpártolási actiót indítottak meg, a mely ma már a kereskedelemügyi ministerium ügykörének tán legfontosabb feladatát képezi. A mit Baross Gábor tett a vasútügy terén, azt várja az ország *Hegedűs* Sándortól a magyar ipar terén. Az országnak e tekintetben meglehetősen jó ítélőképessége van és nem igen szokott nagy dolgokat várni oly valakitől, ki nagy dokra képtelen. A ki figyelmesen végig olvassa a minister programját, annak el kell ismernie, hogy nincs benne semmi kapkodás, hogy szerves egész képez és hogy megvalósulása az ország közgazdasági jólétét annyival vinné előbbre, a mennyit egy évtized alatt sem haladt. A ki figyelemmel kíséri azokat az intézkedéseket, a melyek e pro gramm keretén belül történnek, — hisz a sajtó ezekről kimerítően van informálva, — annak el kell ismernie, hogy a minister programjának kerestülvitélén következetesen munkálkodik. Nincs tehát semmi okunk elcsüggedni, sőt soha jobb reményeket nem táplálhattunk. És mégis minden oldalról hallottunk hangokat, hogy mindez nem ér semmit, hogy radicalis eljárásra van szükség. Hogy mi legyen ez a radicalis eljárás, arra nézve eltérők a vélemények. Az egyik a hibát az osztrák versenyben találja és ezért önálló vámterületet sürget. A másik a tőke hiányában látja a baj okát és kamatgarantiát követel a külföldi tőke számára. A harmadik azt mondja, hogy előbb egyes munkásokat kell képezni, a negyedik külföldi piacokat akar a magyar iparnak biztosítani, az ötödik olcsó hitelt kíván az iparosok számára. Pedig hát a közgazdasági problémák nem tartoznak azok közé, a melyekről el lehet mondani: »Es ist ihr ewig Weh' und Ach — so tausendfach, — aus einem Punkte zu kuriren.« Csak az összes hiányok egyenletes módon haladó pótlásával, csak az összes akadályok egyenletes módon haladó elhárításával fog sikerülni életképes ipart teremteni. Ez a manka természetesen apró intézkedéseket, a részletekre való körültekintő figyelmet kíván meg, ne beszéljünk hát róla becsmérőleg.

Szakasztott ilyen szemrehányásokat tesznek nem több alapos-sággal a hivatalos földművelésügyi politika ellen. Pedig ez a politika eredményeket ért el a múltban és eredményeket fog elérni a jövőben is.

Elégedjünk meg ezekkel. A közgazdasági fejlődés nem csinál ugrásokat, sőt nem is szabad ugrásokat csinálnia.

Szomszédságunkban a politikai láthatár valamivel tisztább lett« Az *osztrák* parlament az elmúlt hó folyamán komolyan tárgyalt, sőt javaslatokat is intézett el és választásokat is eszközölt, a nélkül, hogy ennek obstructió segélyével való meggátlására még csak kísérlet is történt volna. Már ez bizonyítja, hogy a helyzet javult, habár az obstructió Damokles kardja még mindig a Koerber-kormány feje felett függ, hisz a csehek elhatározták, hogy két javaslat ellen (beruházási kölcsön és trieszti kikötőépítkezések) annak idején obstruálni fognak, — ha t. i. addig megegyezés nem jön létre. Márczius 17-én a képviselőház megkezdte húsvéti szünidejét és már 19-én összeült a pártközi bizottság, a melynek hivatása a csehek és németek közti parlamenti béke helyreállítását előkészíteni. Az autonom hatóságoknál való nyelvhasználatra és a csehországi választási reformra vonatkozólag a megegyezés majdnem perfect, pár mellékes jelentőségű kérdés egészen elintézettnek tekinthető és csak a főkérdésben, az állami hatóságoknál való nyelvhasználat kérdésében léteznek még mindig bizonyos ellentétek, a melyeknek kiegyenlítése egyelőre egy albizottságra lett bízva. Az ellenfelek közeledése különben szemmel látható és alapos remény van arra, hogy az a hosszú alkotmányos krízis, mely Ausztriában három év óta oly végtelenül sok bajt okozott, nemsokára egészen el lesz hártva.

Közben az obstructió, a »morbo austriaco«, mint act a minap az olasz parlamentben nevezték, más felé is hódított: Németországban és Olaszországban. *Németországban* a lex Heinze zúdította fel maga ellen a művelt közönség felháborodását oly nagy mértékben, hogy az obstructió még ebben az országban is diadalmaskodhatott, mely a tekintély előtt legszívesebben hajol meg és a melyben eddig tán hihetetlennek tűnt volna fel, hogy a kisebbség valaha fel fog lázadni a többség ellen. Hát mi semmiféle obstructiónak nem vagyunk barátai, de ha már egy öt napos obstructió, de különben nagyon szelíd vita is képes az ellenfeleket úgy szétugrasztani, hogy kénytelenek a javaslatot — habár csak ideiglenesen is — napirendről levenni: akkor bátran indokoltnak mondhatjuk annál inkább, mivel semmiben kárt nem tett. Tán felesleges hozzátenni, hogy az ügy, a melyért az obstructiót megindították, szintén nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az obstructiót rokonszenvenné tegye. A művészeti és gondolatszabadság érdekeit másképen nem lehetett volna megvédelmezni amaz ultramontanokból és pietistákból álló tábor ellen, a mely ma a német parlamentben uralkodik és ott valósággal felháborító módon oly agrár érdekpolitikát űz, mely bornírtság tekintetében bármivel kiállja a versenyt. E politikának egy apró láncszeme volt az a húsvizsgálati törvény is, melyet a német Reichsrath e hó folyamán fogadott el és mely a Németországba való húsbevitel teljes meggátlására törekszik. *Olaszországban* a »decreto legge« fölötti tárgyalás adott alkalmat az obstructió megindítására. A felső-olaszországi zavargások alkalmából Pelloux miniszterelnök tudvalevőleg oly törvényjavaslatokat nyújtott be, a melyek a közszabadságot jelentékenyen megszorították, a mivel pedig az ellenzék e javaslatok elfogadásának nehézségeket gördített útjába, a kormány a bennük foglalt intézkedéseket szükségrendeletekkel léptette életbe s a képviselőházat elnapolta. Mikor a parlament újból összeült, egyik oldalom sem mutatkozott valami különös kedv a szükségrendeletek utólagos sanctiójának tárgyalásába belemenni. A múlt hó végén azonban egy concret esetben bírói ítélettel ki lett mondva, hogy e szükségrendeletek nem bírnak törvényes hatálylyal. Ily körülmények közt a kormány megkezdte a decreto legge tárgyalását és márczius első

napjaiban sikerült is a javaslatot általánosságban 33 szónyi — tehát meglehetősen csekély — többséggel elfogadtatnia. Erre az ellenzék, a melyhez a szélbal radicalis elemein kívül Rudini, Luzzati, Giolitti és Zanardelli hívei is csatlakoztak, megindította az obstructiót. A forma-kérdések feletti névszerinti szavazásokat a képviselőház elnöke, Colombo, egyszerűen nem engedte meg, — igen helyesen fontosabbnak tartván, az ügyrend szelleme, mint az annak betűje feletti öröködést, — és így az ellenzék pár zajos jelenet után az agyonbeszéléshez folyamodott. Márczius huszonegyedikén erre Prinetti és Cambray képviselők egy a házszabályok igen szigorú módosítására irányuló indítványt nyújtottak be, a melynek két nappal benyújtása után ideiglenesen életbe kellett volna lépnie. Mióta ez indítvány be lett terjesztve, az olasz képviselőháznak még nem volt ülése, a mely normális véget ért volna, mind-egyiket a nagy zaj miatt kellett felfüggeszteni. A szélbal egyenesen egy »constituáló parlament« egy behívását követelte egy új alkotmány megállapítása céljából. Az indítvány nem volt komoly, de még így is komoly gondolatokat ébreszt.

Bárhogyan is gondolkozzunk azokról a mind sűrűbben ismétlődő esetekről, a melyekben parlamenti kisebbségek erőszakos eszközökhöz folyamodtak nézeteik érvényre juttatása céljából, nem zárkozhatunk el az elől, hogy az ilyen esetek nagyban hozzájárulnak az egész parlamentarismus diszreditálásához. Lapunk más helyén egy kiváló tollú szakember ezekből a symptomákból egyenesen a parlamentarismus csődjére akar következtetni. Nem fogadhatjuk el teljesen ezt az okoskodást, sőt következményeiben végzetesnek tartanok. Talán nem is annyira a parlamentarismus lényegében rejlő hibák, hanem inkább egyes mellékes hiányok azok, a melyek az el nem tagadhatólag létező bajokat okozzák, még pedig oly hiányok, a melyeknek pótlása talán nehézséget sem okozna.

A *délafrikai* harctétről márczius hó folyamán úgyszólván kizárólag az angolokra nézve kedvező hírek érkeztek. Az események ismereteseek. Február 27-én Cronje tábornok, miután pár napig valósággal heroikus ellentállást fejtett ki az angol túlerő ellen, megadta magát. A boerokra nézve ez nagy veszteség volt, mely közvetve maga után vonta Ladysmith ostromának beszüntetését is. Február utolsó napján Buller tábornok már bevonulhatott e kis városkába, a melybe egy maréknyi angol sereg nem kevésbbé hősi módon négy hónapig tartotta magát. A két boer köztársaság elnöke erre táviratilag békeajánlatot tett az angol kormánynak és csak a két állam függetlenségének biztosítását kérte, de — mint előrelátható volt — eredménytelenül. Roberts lord Cronje capitulatioja után folytatta útját az oranjei állam középpontja, Bloemfontein felé és márczius 12-én ideért, a nélkül, hogy komolyabb ütközetre került volna a dolog. Az oranjei állam ezzel de facto megszűnt létezni. Márczius második felét az angol fővezér arra fordította, hogy a további haditervet előkészítse. E terv, úgy látszik, egy concentricus előnyomulásban áll, a melynek célja Pretoria. Kitchener lord Kimberleyből kiindulva Mafekinget akarja felszabadítani s innen aztán nyugat felől fog Pretoria felé nyomulni, Methuen lord Kimberleyből és Roberts lord Bloemfonteinből kiindulva északkeleti irányban nyomulnak előre, Buller feladata pedig abból áll, hogy Pretoriát kelet felől megközelítse. Egész akadálytalanul e terv kivitele alig fog lefolyni.

Sohasem volt kétséges, hogy a háborúnak kimenetele ez lesz. De ha most még azok is, kik elejétől fogva ezt a befejezést óhajtották, nem fojthatják el mély rokonszenvüket ama parányi nép iránt, mely szinte emberfölötti erőt fejtett ki szabadságának megvédésében, ez nem képezhet okot arra, hogy az angolok győzelmében az európai civilisatio

fényes győzelmét ne ünnepeljük. Nem mintha a boerok nem volnának szintén e civilisatio részesei. De a két kis állam útjában állt annak, hogy Anglia civilisatorius erejét Afrika belsejében is érvényesítse. Ha tekintetbe vesszük, hogy az angol fenhatóság Ausztráliában egy lakatlan földdarabból virágzó államokat tudott teremteni, — melyek sok tekintetben Európát is túlhaladták már — akkor a legfényesebb perspectiva nyílik Anglia szerepére e »legsötétebb continensen« is. És utóvégre is, a »vae victis« ma már elvesztette jelentőségét. Angol jogar alatt a boerok egyénileg ép oly szabadok lesznek, mint ezelőtt.

Franciaország erősen készülődik kiállítására. Waldeck-Rousseau miniszterelnök szeretett volna még a kiállítás megnyitása előtt végleg elbánni a Dreyfus-ügygel, a melynek számos appendixe még mindig elintézetlen. E célra szolgált az az amnestia-j javaslat, a mely az összes, a Dreyfus-ügygel kapcsolatos vétségekre vonatkozó pereket beszüntette. Az érdekeltek azonban — így Zola, Dreyfus, Piquart, Reinach — határozottan tiltakoztak ez ellen, úgy, hogy a javaslatot alighanem el fogják ejteni. A nagyközönség azonban ma már a Dreyfus ügy érdemét tekintve meglehetősen tisztán lát, úgy, hogy ez ügy alig fogja a kiállítási év békés ünnepélyeit megronthatni.

Budapest, 1900. január 26.